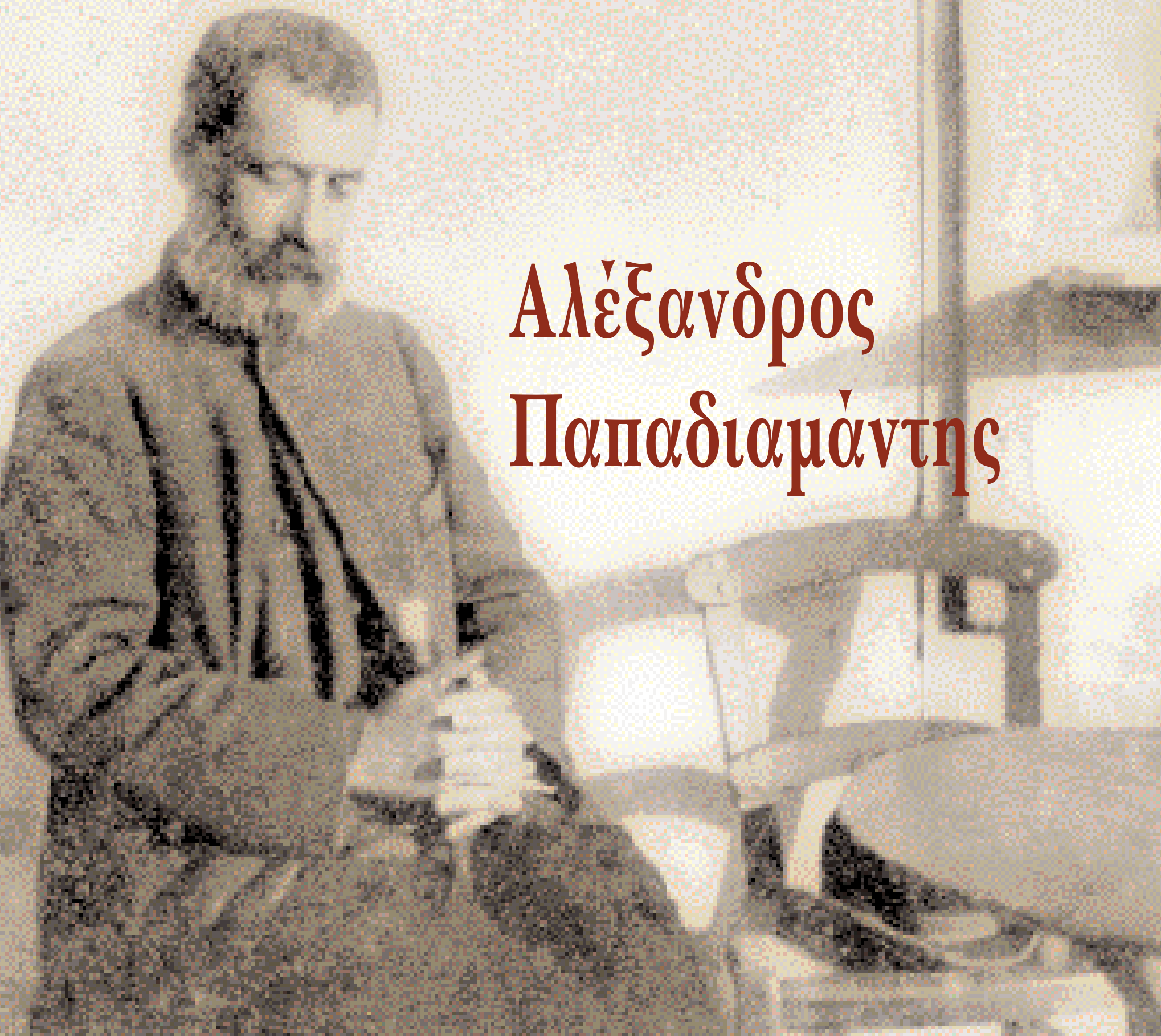

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ
ΗΜΕΡΕΣ

24 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2000

Αλέξανδρος
Παπαδιαμάντης

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

2001, έτος Παπαδιαμάντη
Τον Φώτη Αρ. Δημητρακόπουλου

Τό εορταστικό διήγημα
Της Μ. Θεοδοσοπούλου

Η Ντεληουφέρω
Τον Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Ενα γεύμα την παραμονή
των Χριστουγέννων
Τον Μ. Μαλακάση

Ο κυρ Αλέξανδρος
Τον Α. Καρκαβίτσα

Ο μεταφραστής Παπαδιαμάντη
Τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου

Μαρτυρίες και μελέτες
για το πρόσωπο και το έργο
Τον Αγγελου Γ. Μαντά

Εκδοική περπότεια
Της Βασιλικής Λαμπροπούλου

Η κριτική έκδοση
των «Απάντων»
Τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου

Ο Παπαδιαμάντης σήμερα
Τον Βασίλη Πανταζή

Η «σεληνοφεγγής νύξ»
Τον Νίκου Ορφανίδη

Βασικό χρονολόγιο
Παπαδιαμάντη
Τον Φώτη Αρ. Δημητρακόπουλου

Ο Παπαδιαμάντης
για όλη την Ευρώπη
Τον Λάκη Προγκίδη

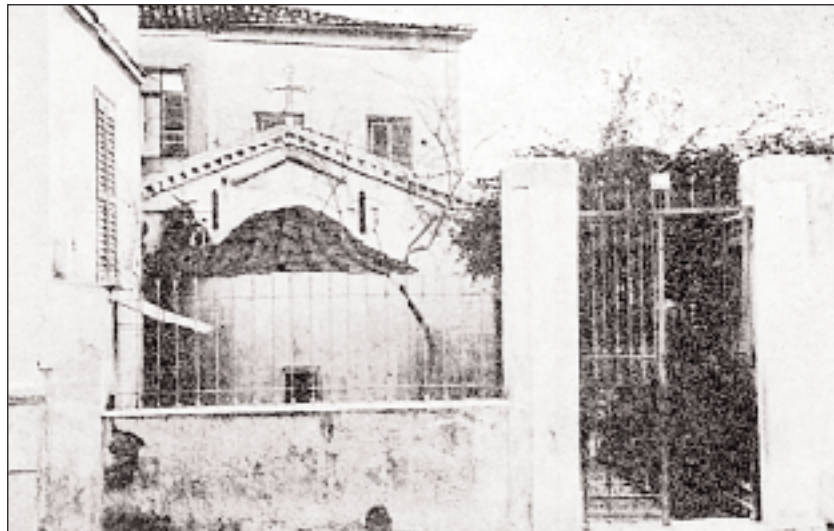
Εξώφυλλο

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στην ιστορική φωτογραφία του Παύλου Νιρβάνα. Τραβηγμένη το 1906 στην πλατεία της Δεξαμενής, δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Παναθήναια» (15 Οκτ. 1906).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

► «Ο Άγιος Ελισσαίος όπως είναι σήμερα», γράφει η λεζάνια της ασπρόμαυρης φωτογραφίας που δημοσιεύεται στη «Νέα Εστία», Χριστούγεννα 1941. Το εκκλησάκι (Αρεώς 14) ένα από τα μεσαιωνικά μνημεία της Αθήνας, δύο χρόνια αργότερα (Ιουλ. '43), ο ιδιοκτήτης του, ονόματι Καζάκος, αντιπλοίαρχος τον Πολ Ναυτικού, το κατεδάφισε παρά την επέμβαση του εισαγγελέα και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

2001,

◀ Ο Παπαδιαμάντης (σχέδιο Ν. Νομικού) έξω από τον Άγιο Ελισσαίο. Ανακαλύπτει τις αγρόπνιες που γίνονταν εκεί το 1887. Τις παρακολουθεί τακτικά συμμαχώντας ως ψάλης και ιπνικάρης, μέχρι το 1908 που φεύγει οριστικά στη Σκιάθο. Μαρτυρία για μια «Αγρόπνια εις τον Άγιον Ελισσαίον», με τους Παπαδιαμάντη δεξιό και το Μωραϊτίδη αριστερό ψάλη, δημοσιεύει ο Γερ. Βώκος στην «Ακρόπολι» (28.3.1894).

◀ Ο περίβολος, όπου βρισκόταν ο Άγιος Ελισσαίος στην Πλάκα. Στους σκοπούς της Εταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών, υπάρχει η προσπάθεια να επανιδρυθεί ο ναΐκος (φωτ.: Γιάννης Μπαρδόπουλος - «Κ»).

Έτος Παπαδιαμάντη

Τον **ΦΩΤΗ ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ**

Αναπλ. Καθηγήτῆ Μειαβζαντινῆς Φιλολογίας

Το 2001 συμπληρώνονται εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννηση και ενενήντα από το θάνατο του κορυφαίου πεζογράφου μας Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851–1911). Είναι για όλους όσοι ασχολούνται με τα νεοελληνικά γράμματα επιστημονικό όσο και ηθικό χρέος να τιμήσουν αυτήν τη μνήμη, αλλά οπωσδήποτε και για τον γράφοντα, υπό την ιδιότητα του προέδρου της Εταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών, ευθύνη να υπενθυμίσει αυτή τη σημαντική επέτειο. Τούτο όχι γιατί σπεύδουμε να αποδεχθούμε τη λογική των επίσημων εορτασμών που έχουν ενίοτε αποτελέσματα ισχνότερα του αναμενόμενου, αλλά κυρίως γιατί το ανάστημα του Παπαδιαμάντη είναι μέσα στο λογοτεχνικό δρυμώνα σαν βασιλική δρυς!

Δέκα χρόνια πριν, το 1991 στη Σκιάθο, είχε γίνει το πρώτο μεγάλο συνέδριο για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Είχα τη μεγάλη τιμή να προεδρεύω στην οργανωτική επιτροπή του συνεδρίου, τιμή που μου έχει ανατεθεί από την Εταιρεία και για τη διοργάνω-

ση του δεύτερου συνεδρίου το 2001. Το πρώτο συνέδριο είχε επιτυχία, εκδόθηκαν τα πρακτικά του, και ελπίζουμε ότι θα πάει καλά και το συνέδριο του χρόνου. Κάνουμε έκκληση προς τους αρμόδιους φορείς να στηρίξουν ηθικά και οικονομικά το συνέδριο, και αφήνουμε ακόμη ανοικτή τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σ' αυτό όσοι τυχόν δεν το έχουν πληροφορηθεί.

Παραδίπλα στους επιστημονικούς σκοπούς της Εταιρείας υπάρχει η προσπάθεια να επανιδρυθεί ο ναΐκος του Προφήτη Ελισσαίου, γωνία Αρεως και Κλάδου στην Πλάκα, όπου έψαλλε ο Παπαδιαμάντης και ιεραργούσε ο Άγιος Παπα-Νικόλας Πλανάς. Δεν θα σταματήσουμε να αναφερόμαστε και σ' αυτήν την προσπάθεια, ελπίζοντας ότι κάποτε κάτι μπορεί να γίνει και να συγκινηθεί κάποιος από το υπουργείο Πολιτισμού.

Το όνομα και το έργο

Τι μπορεί να είναι σήμερα το όνομα και το έργο του Παπαδιαμάντη, όταν ολοτακώς λιγοστεύει η ελληνομάθεια των πολλών, αλλά και όταν τα διδάγματα του έργου του ενοχλούν τη δικότροπη διανοήση που πάντοτε διευ-

θύνει τα πολιτικά - πολιτιστικά πράγματα αυτού του τόπου; Η παρεξήγηση κυριαρχεί, για παράδειγμα παραξενεύει να λες ότι ο Παπαδιαμάντης ήταν γνήσια προοδευτικός, δεν επαγγελλόταν τον προοδευτικό, και τολμούσε να διατυπώνει απεριφραστα τις απόψεις του για τα ανθρώπινα, και τα πολιτικά όσο και εκκλησιαστικά πρόσωπα και πράγματα. Το σημειώνω αυτό για να αντικρούσω την πρόχειρη και επιπόλαιη άποψη για τη δήθεν συντηρητικότητα ενός τάχα οπισθοδρομικού θρησκευόμενου Παπαδιαμάντη. Βεβαίως και δεν χρειάζεται απολογητές ο Παπαδιαμάντης, αυτό το ξέρουν όσοι διάβασαν και μελέτησαν ανθολογημένα παπαδιαμαντικά διηγήματα στα σχολικά βιβλία, το έργο του χρειάζεται ικανό και ψυχωμένο δάσκαλο. Κι εξάλλου ο Ελύτης είπε ότι όπου κι αν μας βρίσκει το κακό και ο νους μας θολώνει, να μην μνημονεύουμε Διονύσιο Σολωμό και Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη...

Οι καιροί είναι πάντα οι ίδιοι και σήμερα όπως και άλλοτε, αγοραίοι, εκρηματισμένοι, κίβδηλοι, αναισθητικοί και ό,τι άλλο. Μέσα σ' αυτό το καζάνι βράζουμε όλοι μας, οι αναθυμιάσεις είναι και δικές μας, ωστόσο κάπου

υπάρχει ο προσανατολισμός μας και είναι η ομορφιά, είναι η ποίηση, που σώζει, γιατί από τα ψηλά προέρχεται και σ' αυτά μας αναρπάζει. Το παπαδιαμαντικό έργο είναι κοσμικό ευαγγέλιο. Εμείς οι δάσκαλοι και οι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών δεν το ξεχνάμε, δεν τον ξεχνάμε.

Με κάθε τρόπο, με συνέδρια, διαλέξεις, εκδηλώσεις, αφιερώματα, τελέτες, ομιλίες, παραστάσεις, διδασκαλίες και αναλύσεις, θα εορτασθεί το έτος Παπαδιαμάντη. Κορυφαία φιλολογική εκδήλωση θα είναι το δεύτερο συνέδριο. Επιστρέφοντας στο παπαδιαμαντικό έργο, διαβάζοντας ή ξαναδιαβάζοντας Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, έχουμε πολλά να απολαύσουμε και ουκ ολίγα να ωφεληθούμε. ❧

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

Σημείωση των «Επτά Ημερών». Θέματα γύρω από τον Παπαδιαμάντη «Πασχαλινά ήθη και έθιμα στο έργο του», «Πρόσωπα Σκιαθιτών και χώροι του νησιού στα διηγήματά του», όπως και μια καταγραφί έργων, που διασκευασμένα μεταφέρθηκαν στον κινηματογράφο, την τηλεόραση και το θέατρο, δημοσιεύονται στο αφιέρωμα «Πάοχα στη Σκιάθο» («Επτά Ημέρες», 23 Απριλίου 1995).

Το εορταστικό διήγημα

► Χρωμολιθογραφημένη η μία από τις δύο φωτογραφίες του Παπαδιαμάντη που τράβηξε το 1908 ο ζωγράφος Γ. Χατζόπουλος, επαναλαμβάνεται πιστά στις τρεις ανθολογίες: Χριστουγεννιάτικα, Πασχαλινά και Πρωτοχρονιάτικα διηγήματα που εξέδωσε ο Ηλ. Ν. Δικαίος με εικονογράφηση σε όλες τον Φρίξον Αριστέως. (φωτ.: ΕΛΙΑ).

Της **Μ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ**

Κριτικού Λογοτεχνίας

ΤΟ ΕΟΡΤΑΣΙΜΟ διήγημα είναι πλέον μουσειακό είδος και δεν καλλιεργείται σε κανένα μέρος της Εσπερίας ούτε στα καθ' ημάς. Αλλωστε, στις ημέρες μας, βρίσκεται σε κάμψη και τείνει προς αφανισμό και το ίδιο το διήγημα μέσα στην άνευ όρων παγκοσμιοποίηση της λογοτεχνίας. Κατ' αποκοπήν διηγηματογράφοι, συμμορφώμενοι με τις απαιτήσεις της εφημερίδας, οι πρώτοι συγγραφείς που επιδίδονται, στα τέλη του 19ου αιώνα, στο εορτάσιμο διήγημα. Κατ' αποκοπήν και οι σημερινοί, που γράφουν κατά παραγγελία διηγήματα επί παντός δοθέντος θέματος, πλην ωστόσο θρησκευτικού. Και τότε και σήμερα, η πρωτοκαθεδρία ανήκει στο μυθιστόρημα, ενώ το διήγημα παρουσιάζεται ως πάρεργο. Πρόσφορο λογοτεχνικό είδος το διήγημα, φαινομενικά, με λιγότερες απαιτήσεις, θα αποδειχθεί απατηλό και πολλούς θα παγιδεύσει. Οι ελαστικότερες αφηγηματικές νόρμες που ισχύουν γι' αυτό και η περιορισμένη έκταση, δείχνουν γυμνό το συγγραφέα, μετρ ή τσαρλατάνο. Πριν από έναν αιώνα φανερώνονται ορισμένοι τεχνίτες της σύντομης φόρμας και δίνουν πεζά εξαιρετικής πνοής. Οσο για τους σημερινούς, ευκαιριακούς και μη, η ετυμολογία θα αργήσει πολύ ακόμη.

Ενόφρωτο το εορτάσιμο διήγημα, καθιερώνεται με καθυστέρηση από τον ελληνικό τύπο. Ωστόσο, καθώς προσαρμόζεται και συγχωνεύεται με το γηγενές της ορθόδοξης παράδοσης, επιβιώνει επί μακρόν. Ακόμη και σήμερα δημοσιεύονται εορτάσιμα διηγήματα, προπαντός τα Χριστούγεννα. Αν και για την περίπτωση ανασύρονται συνήθως τα διηγήματα παλαιότερων συγγραφέων, αφού οι σύγχρονοι, ιδίως στις μεταπολεμικές δεκαετίες, δεν καταδέχονται πια τα διηγήματα με θρησκευτικό θέμα, εκτός κι αν πρόκειται για παιδικά ή εφηβικά αναγνώσματα.

Αν το εορτάσιμο διήγημα αποκτά αμιγή ελληνικό χαρακτήρα, το οφείλει, εν πολλοίς, στους δύο Σκιαθίτες εξαδέλφους, τον Μωραϊτίδη και τον κατά πέντε μήνες μικρότερό του, Παπαδιαμάντη. Οι δύο Αλέξανδροι δεν ενδίδουν στο λόγο πηκτισμό δυτικών προτύπων. Οπως παρατηρεί στο Μεσοπόλεμο ο

Αγγε-λος Τερζάκης, «το ξύπνημα των γηγενών δυνάμεων του νεοελληνισμού» έρχεται μέσα από τις αναμνήσεις τους και τα αισθήματά τους. Το διακρύπτει, άλλωστε, ο Παπαδιαμάντης, το Πάσχα του 1893, στο διηγημά του «Λαμπριάτικος ψάλτης», όπου, εν είδει προλόγου, στήνει νοερό διάλογο με όσους σκανδαλίζονται και αποδοκιμάζουν τα εορτάσιμα διηγήματα, φωνασκώντας: «Μη "θρησκευτικά προς Θεού!" Το Ελληνικόν έθνος δεν είναι Βυζαντινοί, εννοήσατε; Οι σημερινοί Έλληνες είναι κατ' ευθειαν διάδοχοι των αρχαίων. Επειτα επολιτίσθησαν, επρωόδευσαν και αυτοί. Συμβαδίζουν με τα άλλα έθνη...». Φαίνεται παράδοξο, πιθανώς και θλιβερό, που ανάλογες αποδοκimasίες ακούγονται και σήμερα από τους πολέμιους της εντοπιότητας και τους προασπιστές του κοσμοπολιτισμού.

Πολύ νωρίτερα, τον Δεκέμβριο του 1884, ο Μωραϊτίδης, όταν τον βρίσκει η παραμονή των Χριστουγέννων, στα γραφεία της εφημερίδας «Ακρόπολις», λυτρώνει τη νοσταλγία του με εορταστικές ανα-

μνήσεις από το γενέθλιο τόπο. Επιζητεί, έστω και μέσω της γραφής, να νιώσει πως ζημερώνουν Χριστούγεννα. Στο φύλλο της επομένης, δημοσιεύεται επιφυλλίδα του με τον τίτλο «Εικόνες» που σήμερα θεωρείται, αν όχι το πρώτο, σίγουρα μεταξύ των πρώτων εορτάσιμων διηγημάτων.

Χάρis στις αναδιφήσεις φιλόστοργων φιλόλογων, γνωρίζουμε πως ο Παπαδιαμάντης δημοσιεύει, ήδη από το 1881, εορταστικά κείμενα για τα Θεοφάνια και τη Μεγάλη Εβδομάδα. Το πρώτο χριστουγεννιάτικο δημοσίευσμά του, ένα ιστορικοθρησκευτικό αρθρίδιο, όπως το αποκαλεί ο Γ. Βαλέτας, γράφεται ταυτόχρονα με το πρώτο εορταστικό διήγημά του, που είναι χριστουγεννιάτικο, «Το Χριστόψωμο». Και τα δύο παραδίδονται στον αρχισυντάκτη της «Εφημερίδος», όμως, στο εορταστικό φύλλο της 25ης Δεκεμβρίου 1887, δημοσιεύεται μόνο το «αρθρίδιο», με την υπογραφή Βυζαντινός, ενώ το διήγημα, υπογεγραμμένο με τα αρχικά του Παπαδιαμάντη, απομένει για το φύλλο της επομένης. Ανέκαθεν εκδότες και αρχισυντάκτες διατάζουν, όταν πρόκειται για νεοφανή κείμενα. Αν και κατανοούμε, εν μέρει, τον αρχισυντάκτη της «Εφημερίδος». Χριστουγεννιάτικο μεν «Το Χριστόψωμο», αλλά ελάχιστα εορτάσιμο. Το

θέμα του διηγήματος, η κακή πεθερά που θέλει να φαρμακώσει τη νύφη της, γιατί είναι στέρφα, και κατά λάθος, φαρμακώνει το γιο της, ακόμη κι αν εμπνέεται από παλιά σκιαθίτικη διήγηση, δεν φαίνεται να ταιριάζει με το οικογενειακό και χαρούμενο χαρακτήρα των Χριστουγέννων.

Κίνητρο αποδέσμευσης

Ο Παπαδιαμάντης και ο Μωραϊτίδης εξακολουθούν, μέχρι τέλους του βίου τους, να γράφουν διηγήματα, και δη εορταστικά. Λιγότερα ο Μωραϊτίδης, μόλις είκοσι οκτώ, από αυτά όμως είκοσι είναι εορτάσιμα και τα περισσότερα, χριστουγεννιάτικα. Πολύ περισσότερα ο Παπαδιαμάντης, του οποίου τα μέχρι σήμερα ευρεθέντα φτάνουν τα 169, ωστόσο τα εορταστικά κατέχουν μικρή αναλογικά θέση στο σύνολο του έργου του, ανεξάρτητα αν παραμένουν τα πλέον τιμημένα. Οσο για τα χριστουγεννιάτικα του, είναι μόλις δεκαπέντε, κι αν συυπολογίσουμε ορισμένα που οι ανθολογίες χριστουγεννιάτικων διηγημάτων, κατά καιρούς, συμπεριλαμβάνουν, αγγίζουν τα δεκαεννέα. Πάντως, τα εορταστικά και των δύο αποδείχθηκαν της ίδιας λογοτεχνικής αντοχής με τα υπόλοιπα διηγήματά τους, σε αντίθεση με τα επετειακά διηγήματα πολλών ομηλικών τους συγγραφέων ή και μεταγενέστερων, που γράφονται μόνο και μόνο για να εξασφαλισθεί η συμμετοχή στις εορταστικές σελίδες ενός εντύπου ή σε μία ανθολογία.

Και για τους δύο Σκιαθίτες, το εορταστικό διήγημα φαίνεται πως λειτουργεί ως καταλύτης και φέρνει την αλλαγή της συγγραφικής τους πορείας. Αρχικά, και οι δύο γράφουν ποιήματα, ιστορικά δράματα και μυθιστορήματα, με ρομαντική πνοή, και δεν διανοούνται να εκμεταλλευτούν το πλουτοφόρο κοίτασμα των αναμνήσεών τους. Η συγγραφική τους συνείδηση, σε αρμονία με την εποχή, επιβάλλει ιστορικά θέματα ως τα πλέον ενδεδειγμένα, υπακούοντας στους κλασικούς αφηγηματικούς τρόπους. Ωστόσο, η συναισθηματική φόρτιση των άγιων ημερών, όταν η τύρβη της μεγαλούπολης γίνεται αποπνικτική για έναν επήλυδα, απαιτεί μία περισσότερο προσωπική γραφή. Δεν θα τολμούσαν, εν τούτοις, ένα θεατρικό έργο ή ένα μυθιστόρημα. Ομως, το σύντομο πεζό της εφημερίδας, μεταξύ επιφυλλίδας και διηγήματος, νόθο ακόμη ως είδος, με το χαρακτήρα του εφήμερου, κάποτε και του πρόχειρου, τους απελευθερώνει.

Τα χριστουγεννιάτικα

Την πρώτη δεκαετία, 1887-1896, ο Παπαδιαμάντης εμφανίζεται ιδιαίτερα συνεπής. Δημοσιεύει ανελλιπώς εορταστικά διηγήματα, τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, το Πάσχα, κάποτε και τα Φώτα και τις Απόκριες. Τυχαίνει, μάλιστα, ορισμένες χρονιές,

να δημοσιεύει σε μία γιορτή περισσότερα του ενός διηγήματα, μοιράζοντάς τα σε διαφορετικά έντυπα. Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια, τα εορταστικά διηγήματα αραιώνουν και, συχνά, σε εορτάσιμες ημέρες δημοσιεύει διηγήματα ξένα προς το πνεύμα των ημερών. Κάποτε, η ημερομηνία αναφέρεται παρεμπιπτόντως: «...ήτο δε τότε η ημέρα του Αγίου Στεφάνου, τρίτη από των Χριστουγέννων...», σημειώνει στη «Γλυκοφιλούσα», διήγημα που συγκαταλέγουν στα χριστουγεννιάτικα.

Τα γνησιότερα εορτάσιμα διηγήματα, ο Παπαδιαμάντης τα γράφει για το Πάσχα, πιθανώς και γιατί στο χαρμόσυνο της ημέρας συμβάλλει η αναγέννηση της φύσης. Αντίθετα, το χριστουγεννιάτικο διήγημά του δεν κουβαλά, παρά μόνο κατ' εξαίρεση, αισθήματα ευφορίας. Οι ήρωές του είναι συχνά δυστυχείς ή αμαρτωλοί που φτάνουν σε πράξεις εγκληματικές. Ενδεικτικά δύο από τα πρώτα, χριστουγεννιάτικα διηγήματα, «Το Χριστόψωμο» και «Η Χτυπημένη», με την κακή πεθερά και χωρίς τη δικαίωση του αγαθού ήρωα στο τέλος του διηγήματος. Όταν, τη χρονιά μετά το θάνατο του Παπαδιαμάντη, το 1912, δύο εκδότες (Φέξης, Δικαίος) καταρτίζουν και συλλογές εορταστικών διηγημάτων, κανείς από τους δύο δεν συμπεριλαμβάνει τα εν λόγω διηγήματα. Αντ' αυτών προτιμούν άλλα, καθόλου χριστουγεννιάτικα («Η τύχη απ' την Αμερική», «Οι ναυαγοσώσταί» ή «Η Πεποικιλμένη»). Ωστόσο, ο Παπαδιαμάντης συμπεριλαμβάνει «Το Χριστόψωμο» στα «Θαλασσινά Ειδύλλια», τη συλλογή διηγημάτων που προαναγγέλλει το 1891, αλλά ποτέ δεν εκδίδει.

Χριστουγεννιάτικα τα περισσότερα διηγήματα

▲ Αριστερά μία από τις πρώτες ανθολογίες με «Χριστουγεννιάτικα Διηγήματα» τον Παπαδιαμάντη (εκδ. Ηλίας Ν. Δικαίος, 1912) με εικονογράφηση του Φρ. Αριστέως και δεξιά μία από τις τελευταίες (εκδ. «Αρμός» 1993) με εικονογράφηση Πύργου Κόρδη. Ο Σκιαθίτης δεν έχει θεματογραφικές αναισθησίες. Αρκεί από τα εορταστικά τον διηγήματα, αντί να χαροποιούν έχουν δραματική πνοή και θέμα.

του Παπαδιαμάντη, αφού ο ίδιος φροντίζει να προσδιορίσει την εορτάσιμη ημέρα, συχνά και το έτος, σαν να ανακαλεί στη μνήμη του συγκεκριμένο περιστατικό που συνέβη στη Σκιάθο, πριν από δέκα ή και είκοσι χρόνια. Μόνο δύο από τα τελευταία χριστουγεννιάτικα διηγήματα τοποθετούνται στην Αθήνα: το «Φιλόστοργοι» στα Πατήσια και «Τα Χριστούγεννα του τεμπέλη», «στην ταβέρνα του Πατισοπούλου». Παρ' όλο που, στο «Λαμπριάτικο ψάλτη», ο Παπαδιαμάντης ισχυρίζεται πως τα περισσότερα εορτάσιμα διηγήματά του έχουν θρησκευτική υπόθεση, μόλις σε τέσσερα («Το Χριστόψωμο», «Στο Χριστό στο Κάστρο», «Οι Ελαφροϊσκιωτοί», «Η Ντελπουφέρω») η τέλεση της θείας λειτουργίας αποτελεί μέρος του διηγήματος. Και μόνο σε ένα, «Η Ντελπουφέρω», συνιστά το κυρίως θέμα. Το μόνο ιλαρό διήγημα, όπου ανιστορούνται όσα κομικά συμβαίνουν στη διάρκεια της θείας λειτουργίας, εντός του ναού, στα διαμερίσματα των γυναικών, των ανδρών και στο αναλόγιο με τα ψάλλοντα παιδιά.

Να θυμίσουμε πως ο Στέλιος Ράμφος, τη στροφή του Παπαδιαμάντη από το μυθιστόρημα στο διήγημα, στη σχετική μελέτη του, την αποκαλεί παλινωδία και την εξηγεί ως μια βαθύτατη ανάγκη έκφρασης.

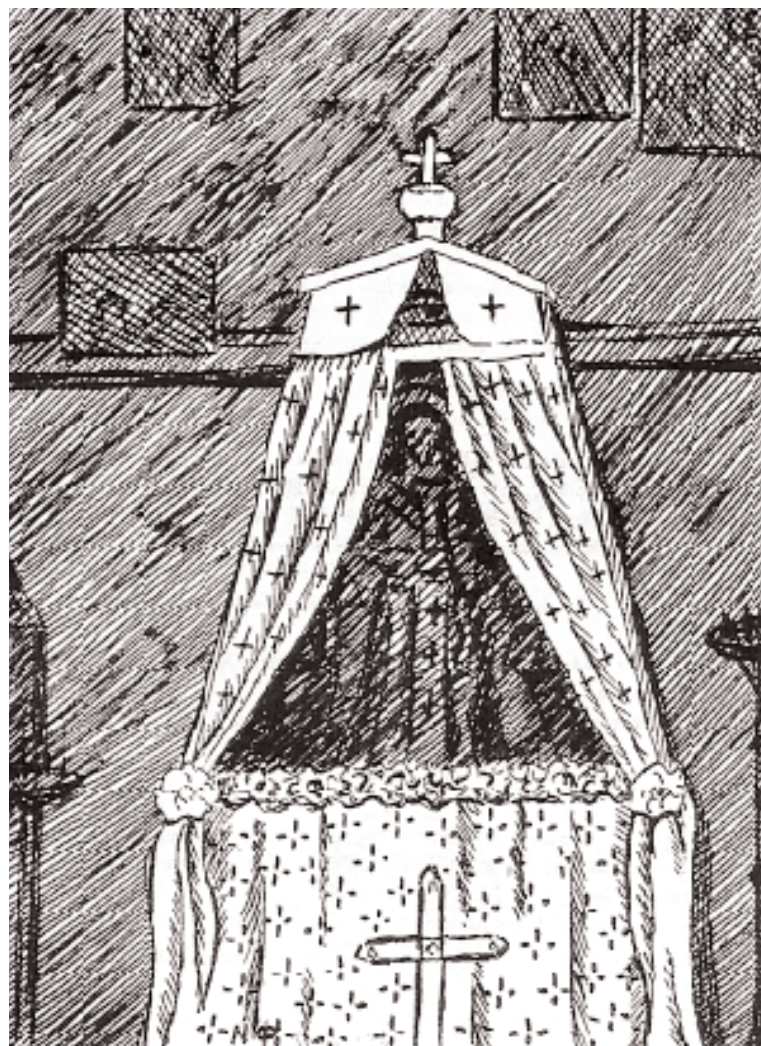
Και τέλος, για την επέτειο που συμπίπτει στο χρόνο που μας έρχεται, καλό θα ήταν οι έχοντες τη σχετική ευθύνη να μελετούσαν δίχως προκατάληψη το δοκίμιο του Ζήσιμου Λορεντζάτου για τον Παπαδιαμάντη. Και αυτό για να μην οδηγηθούν σε αγοραίες εξάρσεις και ανώφελους πανηγυρισμούς, όπως, λίγο πολύ, συνέβη φέτος με τον Σμυρνιό. ❧

Η Ντεληουφέρω

ΠΩς ΕΒΙΑΣΘΗ κ' εσήμαινε τόσον ενωρίς, ο παπα-Μανώλης ο Σιρέτης, την ακολουθίαν των Χριστουγέννων; Ἡ ὕπνον δεν θα είχε, ἢ τ' ωρολόγι του είχε σταματήσει, ἢ το ξυπνητήρι του τον εγέλασε. Ἀλλες χρονιές ἡ καμπάνα εβαρούσε τέσσερες ὥρες να φέξη, τώρα εκτύπησε βαθιά τα μεσάνυχτα. Κ' ἡ θεια-Μαριώ ἡ Χρήσταινα, ἡ κοινῶς λεγομένη Ντεληουφέρω, μόλις είχε κλείσει τ' ὄμμα εἰς ελαφρόν ὕπνον, καὶ ἀμέσως τὴν ἐξύπνησε τῶν κωδῶνων ἡ καρμόσυνος κλαγγή. Κι αὐτὴ οἱ τις ἄλλες χρονιές ἦτον ἐπὶ ποδὸς μίαν ὥραν ἀρχύτερα, πρὶν σημάνη, στολισμένη κ' ἑτοιμη, διὰ να πάν με τὴν ὥραν τῆς να πιάση καὶ το στασίδι τῆς, εἰς το διαμέρισμα τῶν πλικιωμένων γυναικῶν -το οἷον εὐρίσκετο χωριστὰ ἀπὸ τὸν ἀνώγειον γυναικωνίτην, εἰς το ἐπίπεδον τοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν-, τώρα μόλις θα ἐπρόφθανε να ἐνδυθῆ καὶ να ετοιμασθῆ καὶ θα ἔτρεχε με βίαν, μήπως προλάβη καμμία ἄλλη, ἀπὸ ἐκεῖνας που πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν δύο φορὲς τὸν χρόνον, διὰ να δείξουν τα στολίδια τους, καὶ τῆς πάρη με ἀδιακρίσιαν το στασίδι τῆς.

Εσπκῶθη, ἐνδύθη κ' εστολίσθη, κ' ἐφόρεσε τὴν μακρὰν μεταξωτὴν μανδύλαν τῆς· ἐσῆκωσε τὸν μικρὸν ἐγγονὸν τῆς, τὸν ἐνίψε, τὸν ἐστόλισε, ἄφησε τὴν νύμφην τῆς, τὴν χήραν, να κοιμάται μαζί με το μικρὸν κοράσιόν τῆς, ἀναψε το φαναράκι τῆς κ' ἐξήλθε, συνοδευομένη ἀπὸ τὸν ἐγγονὸν τῆς. Κ' εἶχε δίκαιον να ἀνησυχῆ διὰ το στασίδι, διότι οἱ περισσότερες, οἱ τωρινές, εἶναι βιλάνες, σούσες-μαρούσες, ἀναφάνταλες, ἀστάνευτες. Δεν ξέρει καθεμίαν τὴν ἀράδα τῆς. Αὐτὴ, διὰ να ξέρη καλὰ τὴν δική τῆς καὶ να προσπαθῆ με πάντα τρόπον να τὴν φυλάξῃ, τῆς ἐβγάλαν κι αὐτὸ το παρεγκῶμι, καὶ τὴν εἶπαν Ντεληουφέρω. Οἱ τωρινές, ἐνόμιζαν τάχα πως ἦτον «ντελήδισσα γιὰ το συμφέρον τῆς» καὶ δεν ἐνθυμοῦντο πλέον τα παραμύθια τῆς κυρούλας τους: «Κίνησ' ὁ βασιλιάς να πάν στο σεφέρι», οἱ ποὺ θα πη ἐκστρατεία, πόλεμος.

Καὶ τῶ ὄντι, με το ν' ἀγαπᾶ τὸν πόλεμον ἡ θεια-Μαριώ ἡ Χρήσταινα, ἀπεδεικνύετο, χωρὶς να το νξέρη συμφωνοτάτη με τὸν παλαιόν, ὅστις εἶπε: «Πόλεμος πάντων πατῆρ». Πόλεμον εἰς ὅλην τὴν γυναικείαν σφαιρὰν τῆς, πόλεμον καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τὴν ἀνδρικήν ἀκόμη, ὅπου ἐχρειάσθη να ἐχη μέγα φρόνημα καὶ θάρρος ἡ Χρήσταινα, χηρεῦουσα νέα, ἀναγκασμένη να εἶναι καὶ πατέρας καὶ μάννα διὰ τα ὀρφανὰ τῆς. Ἐπειτα, ὅταν ὁ υἱὸς τῆς ἀπέθανε καὶ τῆς ἄφησε δευτέραν ὀρφάνια, καὶ πάππος καὶ μᾶμμη διὰ τα ἐγγόνια τῆς. Πόλεμον εἰς τὴν οἰκίαν διὰ να ἐπιβάλλῃ τὴν πειθαρχίαν εἰς τα τέκνα τῆς ἢ εἰς τὴν νύμφην τῆς, ἢ εἰς τα τέκνα τῶν τέκνων τῆς, πόλεμον εἰς τὴν αὐλήν καὶ εἰς τὸν δρόμον διὰ να σωφρονίσῃ τὴν γειτόνισσαν ἢ τις τὴν ἐνωχλοῦσε· πόλεμον εἰς τὸν φούρνον διὰ τα ψωμιά, πόλεμον εἰς τὸν ἐλαιῶνα, με τοὺς κακοὺς γείτονας· πόλεμον εἰς τὴν ἀγορὰν με τοὺς ἀισχροκερδεῖς καπῆλους καὶ τοκογλύφους, πόλεμον εἰς τα δι-

▲ Εικονογράφηση τῆς Νικήτας Φλέσσα γιὰ τὸ διήγημα «Ἡ Ντεληουφέρω», ἀπὸ τὸ Ἀνθολόγιον Διηγημάτων Παπαδιαμάντη τοῦ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου «Ἀοιτήρ» Α.Λ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου (Ἀθήνα, 1979).

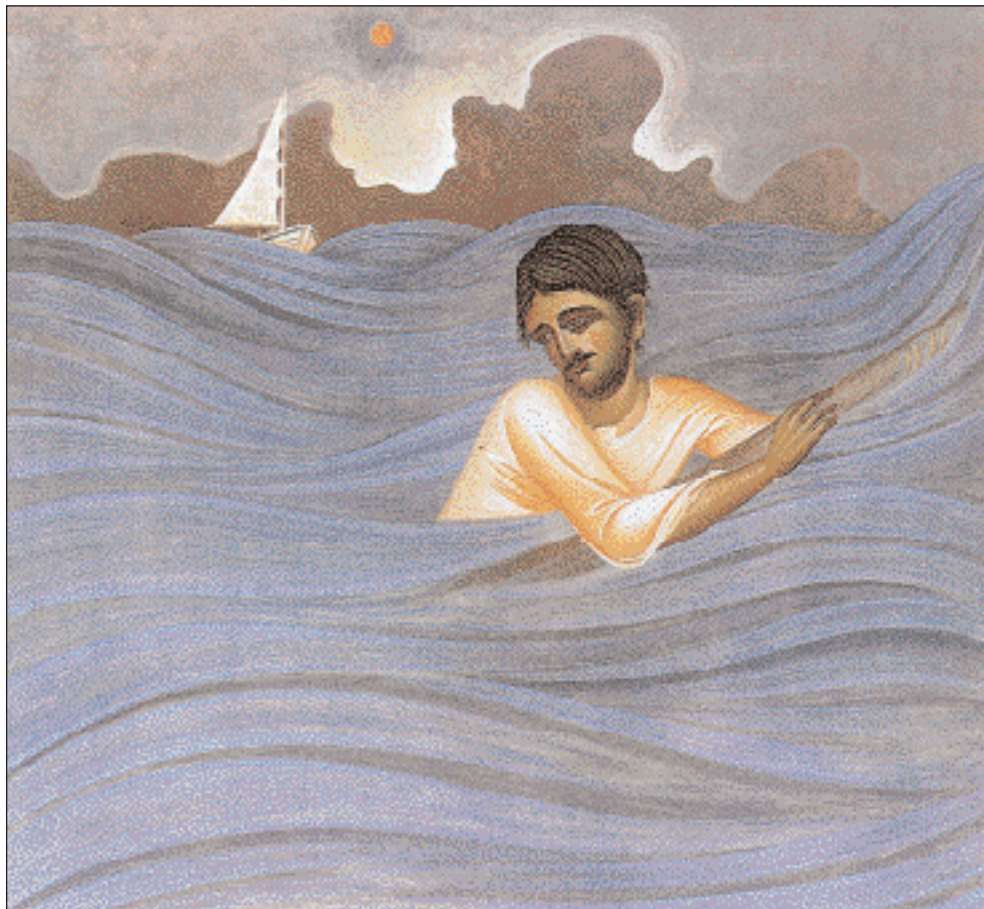

◀ «Ὁ γνῖος τοῦ παπα-Μανώλη, ὁ Ἀλέκος» καὶ «ὁ ἄλλος Ἀλέκος, ὁ ἀνεφρὶὸς τοῦ προεστοῦ καὶ γνῖος τοῦ φάλτου» ποὺ ἰσακῶνονται γιὰ το ποῖος θα «πῆ τας προαιρέσεις» εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν Χριστουγέννων καὶ ἀργότερα, εἰς τὸ χριστουγεννιάτικο τραπέζι, ρίχνονται βούλιμα εἰς τοὺς λουκουμάδες, δεν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη (ἀριστερά) καὶ Ἀλέξ. Μωραϊτίδη (δεξιά) εἰς παιδικὰ τὸς χρόνια εἰς τὴν Σκιάθου.

▲ Δύο εικονογραφήσεις με εικαστικό ενδιαφέρον, συγκριτικό τουλάχιστον, για το ίδιο χριστιογεννιάτικο διήγημα, την «Υπηρέτρα», κι αυτό στη Σκιάθο. Πάνω, τον Φρίζον Αριστέως (1912), κάτω τον Γιώργον Κόρδη (1983). Στον πρώτο, κοσμική αντίληψη, στον δεύτερο (νεο)βυζαντινές μνήμες.

μόσια γραφεία και τ' αρχεία με τους καταπιεστές υπαλλήλους και εισπράκτορας· πόλεμον εις την εκκλησίαν διά το στασίδι και διά την «αράδα της».

Ήτον υψηλή, ισχνή, μελαψή και ρωμαλέα. Άνδρας εις την ζωήν της θα είχε δείρει, κατά καιρούς, πέντε ή εξ' ένα πλεονέκτην γείτονα εις τα κτήματά της, ένα μικρέμπορον οπού της «επανάγραφε» τα ολίγα βερεσέδια της, ένα νέον χωροφύλακα, κ' ένα εισπράκτορα του δημοσίου, οπού της εζήτηι, καθώς ισχυρίζετο αυτή, δύο φορές τον ίδιον φόρον. Γυναίκας είχε δείρει παραπολλάς εις τον φούρνον και εις ένα αυλόγυρον, όπου άπλωναν τα πλυμένα ρούχα, και εις την εξοχήν, κι αλλού, και μίαν εις την εκκλησίαν.

Ευτυχώς, αυτήν την φοράν, εκείνη ήτις είχε τολμήσει να της πάρη το στασίδι της –πρέπει να ήτον πολύ άπειρος, διότι άλλως δεν θα ετόλμα να τα βάλη με την Ντελνσυφέρω– ίσως διότι το έκαμεν εξ αγνοίας, εφάνη λίαν ενδοτική· άμα ειδε την γραιάν, με την μακράν μεταξωτήν μανδήλαν, και το βλοσυρόν βλέμμα, να επέρχεται, ως θύελλα, κατ' ευθείαν προς αυτήν (μία γείτων κάτι της εψιθύρισεν εις το ωτίον), εξήλθε και παρεχώρησε την θέσιν.

— Ελα, θεια-Μαργώ, είπεν· εγώ δεν το 'ξευρα, πλιο, πως ήτον δικό σου το στασίδι.

Και το επεισόδιον έληξε μετ' ολίγους ψιθυρισμούς. Δεν συνέβη, την χρονίαν εκείνην, ούτε δάρσιμον, ούτε μαλλιοτράβηγμα εις το διαμέρισμα των γηραιών γυναικών.

Εις την αντικρινήν, την νοτιοδυτικήν γωνίαν του ναού, εφαινοντο μερικά πρόσωπα ανδρών να μειδιούν, και άλλοι να μορφάζουν. Κάτι άλλο συνέβαινε.

Δύο παράξενοι γέροι, ο Νταραδήμος, και ο καπετάν Γιώργος ο Κονόμος, είχαν την μανίαν, ο μεν πρώτος ν' απαγγέλλη, με φωνήν αρκούντως ακουστήν, πριν να τα είπη ακόμη ο παπάς ή ο ψάλτης ή ο διαβαστής, πότε ως να εβοήθει τον ψάλτην μακρόθεν, όλα τα μέρη της ακολουθίας, τροπάρια, ψαλμούς, αιτήσεις, εκφωνήσεις· ο δε δεύτερος να δεικνύη ότι δεν ανέχεται την μανίαν αυτήν και να την σκώπη και να την κλευάζη. Ο Νταραδήμος, εις το γωνιαίον ακριβώς στασίδι έλεγεν ως να ήτο υποβολεύς:

— «Ο Θεός, ο Θεός μου, προς σε ορθρίζω· εδιψησέ σε η ψυχή μου».

Και ο προεστώς του χορού, εις το γιουδέκι άνωθεν του δεσποτικού, επανελάμβανεν:

— «Ο Θεός, ο Θεός μου, προς σε ορθρίζω».

Και ο Κονόμος όστις ευρίσκετο δύο ή τρία στασίδια παρεμπρός, στρεφόμενος προς τους περι αυτόν:

— Τ' ακούτε, χριστιανοί;... τ' ακούσατε; και δεν ξέραμε να τον παίρναμε αποβραδύς στα σπίτια μας, να μας τα πη όλα!... θα γλυτώναμε απ' τον κόπο να 'ρθούμε στην εκκλησιά.

Και οι χριστιανοί μετά δυσκολίας έπνιγον τους γέλωτας.

Είτα πάλιν, όταν ο ψάλτης ήρχισε:

— «Δεύτε ιδωμεν πιστοί, πού εγεννήθη ο Χριστός...»

Ο Νταραδήμος συνέψαλλε μαζί του, και ο γερο-Κονόμος: — Τον ακούτε, βρε παιδιά... ανόητοι που παν και κοπάζουν για να μάθουν ψαλτικά... δεν τον παίρνουν δάσκαλο, να τους μάθη τζάμπα!

Και οι παρεστώτες ακουσίως εμειδίων.

Ακολουθως, μίαν στιγμήν πριν ο παπα-Μανωλής να εκφωνήση: «Συ γαρ ει ο Βασιλεύς της ειρήνης...», ο Νταραδήμος απήγγελλε: «Συ γαρ ει ο Βασιλεύς...»

Κι ο γερο-Κονόμος:

— Τ' ακούσατε, χριστιανοί; Δυο λειτουργίες κάνουμε τώρα... Πάνε και σκοτιζονται και πληρώνουν για να γένουν παπάδες... δεν βάζουν τον Νταραδήμο, που είναι ο ίδιος και παπάς και διάκος και ψάλτης.

Μετά πέντε λεπτά κάποιος μικρός συγκλονισμός εφάνη εντός του χορού, μεταξύ του κύκλου ολίγων μαγκών και μαθητών του Ελληνικού σχολείου, οίτινες περιεβόμβουν τα

◀ *Εσωτερικό του ναού της Γεννήσεως του Χριστού στο Κάιτρο. Ο «Χριστός στο Κάιτρο», γνωστός από το ομότιτλο διήγημα του Παπαδιαμάντη, βρίσκεται στον εγκαταλελειμμένο μεσαιωνικό οικισμό της Σκιάθου. Εσωτερικά –ακόμη και ο πολυέλεος– διασώζεται όπως ακριβώς τον περιγράφει, και μάλιστα διεξοδικά, ο Παπαδιαμάντης (φωτ.: Κ. Λιόντης).*

ή τρία παιδιά έκυψαν μετά θορύβου κάτω αναζητούντα να εύρουν τ' αργυρά νομίσματα.

Ο πλέον κερδισμένος απ' όλους εβγήκεν ο Νικολός του Διανέλου, όστις χωρίς να λάβη τον κόπον να κύψη κάτω, είδεν εν σβάντζικον και δύο άλλα μικρότερα κέρματα, κ' επρόφθασε να τα πλακώση με το πέλημα των ποδών του. Επειτα, αναβλέψας και ιδών τους γέρους να σταυροκοπούνται –επειδή την στιγμὴν εκείνην εψάλλετο το ακροτελεύτιον «την χάριν δε, Παρθένε, νέμοις άκραντε, προσκυνήσαι το κλέος», τους εμιμήθη κι αυτός, με πολλήν ευλάβειαν.

Τέλος, εμβήκαν εις την καθ' αυτό λειτουργίαν, ήτις διεξήχθη πολύ σύντομα. Περί το τέλος ακριβώς, πριν ο παπάς ειπή το «Μετά φόβου Θεού», κάτω από το τελευταίον στασιδίον, ηκούσθη και πάλιν η φωνή του γερο-Νταραδήμου:

— Κύριε, Κύριε, άνοιξον ημίν... «Μετά φόβου Θεού, πιστεως!...» Ευλογημένος ο ερχόμενος...

Ο γερο-Κονόμος, στραφείς με την μίαν πλάτην προς αυτόν, έκαμε μισόν σταυρόν.

— Κύριε ελέησον!... προσκυνάτε, χριστιανοί!... καταδώ, κατά τον Νταραδήμο, γυρίστε!

Κ' επήγε ν' ασπασθή και να λάβη το αντιδώρον.

Εξω, εις τα στενά σοκάκια του βορείου υψηλού χωρίου, ολίγον ειχε πιάσει το χιόνι, εμάνετο ο βορράς. Ο Νταραδήμος ειχεν ανάψει το φαναράκι του, ο καπετάν Κονόμος τον ηκούλυθει μακρόθεν.

— Καρτέρι κ' εμένα, Δήμο, να μ' φέξης λιγάκι.

Οπισθεν του γερο-Κονόμου ήρχετο η Χρήσταινα η Ντελνσουφέρω με τον εγγονόν της.

— Καλή χρονιά γείτονα, βοήθειά μας ο Χριστός!

— Καλή ψυχή, γειτόνισσα!

Επροχώρησαν ομού ολίγα βήματα. Εφθασαν εις την αυλήν της οικίας του γερο-Κονόμου.

— Ερχεσαι να κάμουμε μια δουλειά, Δήμο; λέγει ούτος. Εσένα η γριά σ' βαριέται, δεν θα σόχη ζεστασιά. Εμένα η Κονόμισσα θα μόχη κάτι τι. Ανεβαίνεις; Εγώ δεν έχω ύπνο.

— Καλά, θα σας στείλω κ' εγώ τηγανίτες αλειψές, ειπεν η Ντελνσουφέρω.

— Μετά χαράς θα τις δεχτούμε, γειτόνισσα.

Ανέβηκαν οι δύο εις το αρχοντικόν του γερο-Κονόμου.

Εστρώθησαν εις τα πλούσια μεντέρια, σιμά εις το παφλάζον πυρ της εστίας· τα φουσκάκια (ή τους λοκμάδες) τα ειχε έτοιμα η γερόντισσα. Το φαγι το ειχε κατεβασμένο, και δεν ειχε ρίψει το ρύζι διά την σούπαν, πριν έλθη ο γέρος να της πη.

Μετά δέκα λεπτά έφθασεν η Ντελνσουφέρω, φέρουσα και τηγανίτες. Φαίνεται θα τις ειχεν έτοιμες η χήρα, η νύφη της.

Μετ' ολίγον ήλθε και ο παπα-Μανωλής, όστις τώρα μόλις ετελείωσεν από την εκκλησίαν, ακολουθούμενος από τον υιόν του Αλέκον, τον οποίον συνώδεε και ο άλλος Αλέκος.

Ερρίφθησαν εις τα φουσκάκια. Ο Αλέκος του παπά εδάγκανεν εν, εκαιετο και το εφύσα. Ο άλλος ο συνονόματός του, έτρωγεν ανά δύο-δύο, χωρίς να καίεται. Η φιάλη με την μαστίχαν έκαμε δύο-τρεις γύρους.

Τέλος ο γερο-Κονόμος λέγει εις τον Νταραδήμον:

— Θα μας πης τώρα και κανένα τροπαράκι για την καλή χρονιά; Μην εξέχασαν κανένα οι ψάλτηδες και δεν το ειπαν;

— Αληθινά, ειπεν ο Νταραδήμος, απaráτησαν ένα μεγαλυνάριο, δεν ξέρω πώς τους ήρθε.

«Μεγάλυνον, ψυχή μου, την αγνήν Παρθένον, την γεννησαμένην Χριστόν τον Βασιλέα».

Μυστήριον ξένον...

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Το διήγημα πρωτοδημοσιεύθηκε στο χριστουγεννιάτικο φύλλο της εφημερίδας «Μεταρρυθμισ» (25 Δεκ. 1904). Η αναδημοσίευση εδώ γίνεται από την κριτική έκδοση «Απάντων» Παπαδιαμάντη που επιμελήθηκε ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (εκδ. «Δόμος»).

δύο αναλόγια. Επρόκειτο να κανοναρχήσουν τας «προαιρέσεις». Τον ειρμόν της θ' ωδής, όστις τελειώνει εις τας λέξεις «όση πέφυκεν η προαίρεσις, δίδου», άδηλον αν ο κυρ Αναγνώστης της Ευγενίτσας ή ο μπαρμπ' Αναγνώστης ο Παρθένης ή άλλος τις προγενέστερος αυτού, τον ηρμήνευσε ότι εσήμαινε να δίδονται, χάριν της ημέρας, προαιρετικά φιλοδωρήματα εις τον κανονάρχον, και ειχεν εισαχθή έθιμον, όταν το παιδίον το κανοναρχούν ετελείωνε τον στίχον εκείνον, να περιέρχεται τείνον ανοικτόν το Μηνάιον, προς τους προεστούς και άλλους κατόχους των στασιδίων, οίτινες εφιλοτιμούντο να ρίπτωσιν εντός του βιβλίου αργυρά κέρματα, τουρκικά, σπανίως κανέν σβάντζικον, διά ν' «ασημώσουν» τον κανονάρχον.

Αυτήν την νύκτα ηθέλησεν επιμόνως να «πη τας προαιρέσεις» ο γυιός του παπα-Μανωλή, ο Αλέκος, και ήρπασεν αυθαιρέτως το Μηνάιον από τας χείρας του άλλου Αλέκου, όστις ήτο ανεψιός του προεστου και γυιός του ψάλτου. Είτα, όταν ο Αλέκος εκανονάρχησεν έως το «δεινόν παιδοκτόνον εγκατέλιπον παιζόμενον», πριν αρχίση το «Στέργειν μεν ημάς» μετεμελήθη κι έκραξε τον συνονόματόν του.

— Τι θέλεις;

— Δεν λέω εγώ τας «προαιρέσεις», ντρέπουμε· πες τις εσύ.

Ο άλλος Αλέκος ήρπασεν απλήστως το Μηνάιον, κ' εκανονάρχησε τας «προαιρέσεις». Ευθύς τότε έτρεξε γύρω γύρω τείνων το βιβλίον διά να τον ασημώσουν. Εκεί κάτω από το Δεσποτικόν, εν αγιόπαιδον εξάμωσε την χείρα διά να του αρπάσῃ ένα πεννηνταράκι. Ο Αλέκος έκαμε να κλείσῃ το Μηνάιον. Άλλος μάγκας, ο Αλλοιβαβαίος καλούμενος, κατέφερεν ένα κτύπον εις το βιβλίον και το ανέτρεψε. Τα αργυρά κέρματα εκύθησαν μετά κρότου κάτω εις τας πλάκας. Δύο

Ένα γεύμα την παραμονή των Χριστουγέννων

ΕΝΑ ΜΟΥΝΤΟ πρωινό χινοπωριάτικης ημέρας, παραμονές των Χριστουγέννων, εδώ και εικοσιπέντε τουλάχιστον χρόνια, ο Ευρυσθένης Τσανάκας, λόγιος και συγγραφέας και άνθρωπος κολασίμων παθών, έπερνε τον καφέ του στο υπόστεγο του μικρού καφενείου της Δεξαμενής στου κυρ Γιάννη. Τον έπινε και εδιάβαζε την εφημερίδα του, επισκοπώντας και από αταβισμό ζουλαπιού τα περιγύρα, οσμίζομενος και την ατμόσφαιρα.

Ο Ευρυσθένης Τσανάκας! Τρομερό πρόσωπο, άνθρωπος πολυφαγός, καυγατζής, χωρικός, θρασύδειλος, τύραννος και δούλος. Κακολόγος, κακόσουργος, βραδύς, αλλά παρατηρητικός και συγγραφέας με κάποιο ταλέντο.

Είπε πεθαμένος εδώ και είκοσι χρόνια το λιγότερο. Ύστερα από τόσον καιρό και ο Θεός ακόμα θα τον συγχώρησε. Αλλά δεν πρόκειται περί αυτού. Ο Ευρυσθένης Τσανάκας, λοιπόν, εκείνο το πρωί, έκαμε την τύχη του.

Όπως παραφύλαγε, ανασπκωμένος σε μια στιγμή, συνέλαβε με το μάτι το ξεκομμένο γαλόπουλο που κατέβαινε από το Λυκαβητό σαστισμένο και παραπατώντας.

Εκαθόμουν ακριβώς αντίκρυ του και παρακολουθούσα τη σκηνή. Ο Τσανάκας το ήξερε και με υπόβλεπε. Ημαστε φίλοι, αλλά και εχτροί μαζί. Μ' αγαπούσε και δε με υπόφερε. Τον εκαφτηρίαζα εκεί που πονούσε και εφρίαζε. Και το πιο που τον λυσσούσε ήταν ο αφελής και παιγνιδιάρικος τρόπος μου.

Το γαλί ως τόσο κατέβαινε· έφτανε τώρα στο διάμεσο των δύο καφενείων, ήσαν τότε δύο τα καφενεία της Δεξαμενής, κ' εκεί που κοντοστάθηκε αναποφάσιστο ακόμα, ο Ευρυσθένης Τσανάκας ευρέθηκε στο πλάι του. Είχε πάρει από κάτω ένα ξεροκάλαμο και διαγράφοντας ημικύκλιο, από τη μια μεριά του έκοψε με το σώμα του το δρόμο, ενώ από την άλλη, τάπα, τάπα, με τη βέργα, τώφερνε προς το καφενείο. Συγχρόνως με λίγη ψύχα ψωμιού που έτριβε με το άλλο του χέρι, καθισύχαζε το πουλερικό, που αναθαρρεμένο έτσι, παρασύρονταν προς την κατεύθυνση που του έδινε ο Τσανάκας. Ήτανε δε αυτή, μια παράγκα κολημένη στο καφενείο και που εφυλάγονταν τα καθίσματα του καλοκαιριού. Εκεί όταν το έφτασε, άνοιξε την πόρτα και αφού έσπρωξε το γαλί με το ξεροκάλαμο μέσα, την έσυρε πάλι προς αυτόν και την έκλεισε.

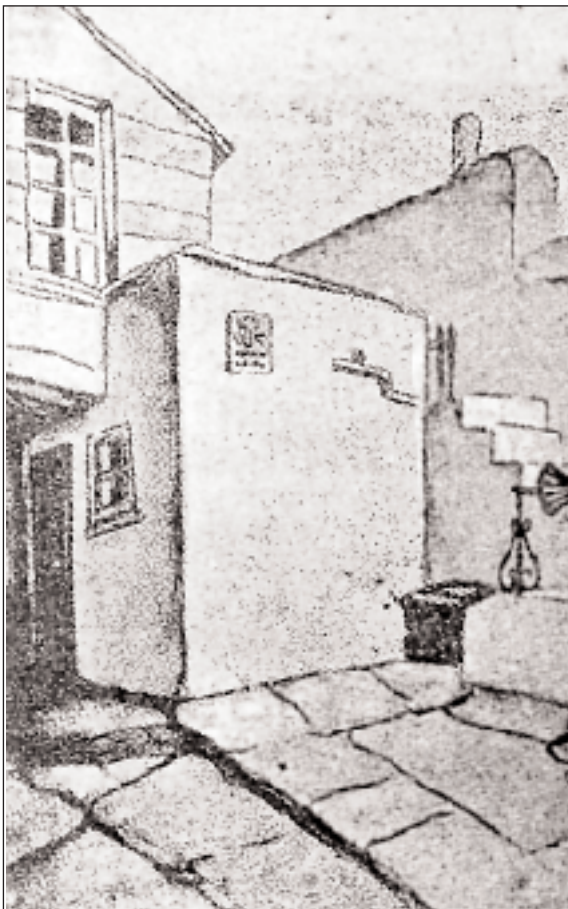
Εφώναξε τότε τον μικρόν του καφενείου και του είπε, κυττάζοντας και προς εμένα ύποπτα, αλλά και κάπως εξευτελισμένα:

▲ Ορθιος ο Γιάννης Βλαχογιάννης με τον Παπαδιαμάντη στην πλατεία της Δεξαμενής. Φωτογραφία τραβηγμένη από άγνωστο, τον χειμώνα του 1908, λίγο πριν ο Παπαδιαμάντης φύγει στη Σκιάθο. Πρωτοδημοσιεύθηκε στο περιοδικό του Γερ. Βώκον «Ο καλλιτέχνης» (Φεβρουάριος 1912).

▲ **Ο Μ. Μαλακάσης στα 1910. Έχει δημοσιεύσει άλλη μία μαρτυρία, ημερολογιακή, για «Μια εκδρομή με τον Παπαδιαμάντη» («Νέα Εστία», Χριστούγεννα 1941) στην Πεντέλη, όπου το κρασί, κατά τον Παπαδιαμάντη πάλι, ήταν απαίσιο και τον χάλασε το κέφι. Και ενώ είχαν κανονίσει 3-4 ημέρες εκεί ανάπαυση, την ίδια μέρα τού την έκοψε φεύγοντας στην Αθήνα.**

◀ **Το σπίτι που νοίκιαζε κάμαρη ο Παπαδιαμάντης, στη Δεξαμενή. Σκίτσο του Σπ. Βασιλείου δημοσιευμένο στο περιοδικό του Κ. Μπασιτά «Ελληνικά Γράμματα» (15 Φεβ. 1929). Ο Βλαχογιάννης, σιενός του φίλος, τον ώθησε στα 1906 να μετακομίσει εδώ. Σ' αυτό το διάστημα, η πλαισία της Δεξαμενής πήρε μυθικές διαστάσεις, αφού πολλοί λόγιοι και καλλιτέχνες πήγαιναν, ιδίως οι νεώτεροι, να τον γνωρίσουν.**

— Άκου, Θανάση, μέσ' στην αποθήκη είχε ένα γαλόπουλο, αν το ζητήσεις κανένας, το δίνεις. Αν όχι, το κρατείς κλεισμένο· το μεσημέρι εγώ θα γυρίσω από δω. Αγόρασέ του και λίγο καλαμπόκι και βάλε του σ' ένα πιάτο και νερό.

Γυρίζοντας σ' εμένα, πάμε; μου λέει, κατεβαίνεις ή θα καθήσες εδώ;

— Κατεβαίνω, του απάντησα, και σηκώθηκα.

Επάρσαμε την οδόν Πινδάρου σιωπηλοί για κάμποσα λεπτά και υποβλεπόμενοι. Αξαφνα μου λέει: Ξέρεις τι γίνεται αυτό το πουλί με πατάτες στο φούρνο; λουκούμι. Αν δεν το γυρέψουν ως το μεσημέρι, θα το κόψω. Θα πω του Παπαδιαμάντη και του Καρκαβίτσα να το φάμε το βράδυ. Η αφεντιά σου δεν ξέρω τι θα κάμης. Θάρθης;

— Βρε αδερφέ...

— Να καθής, γελοίο, με διέκοψε, και εκωρίσαμε.

Το απόγευμα ήρθε ο Παπαδιαμάντης και με βρήκε.

— Τι θα κάμουμε, μου είπε, το βράδυ θα πάμε;

— Πού;

— Στου κυρ Γιάννη. Ο Τσανάκας, λέει, έχει ένα γαλόπουλο με πατάτες. Εγώ δεν τρώω κρέας σήμερα, αλλά αν θέλεις...

— Μα τι έγινε, του είπα, δεν το ζήτησε κανένας;

— Ποιο.

— Το γαλόπουλο. Τι δεν ξέρεις;

— Δεν ξέρω τίποτε.

— Βρε αδερφέ, αυτό το γαλόπουλο ο Τσανάκας το παραπλάνησε το πρωί ξεκομμένο, όπως είπε, από κοπάδι, και τόκλεισε στου κυρ Γιάννη και τώκοψε. Θέλεις τώρα να πάμε, δε θέλεις; Η γνώμη μου είναι να φάμε στου Πανταζή (ένα μπακάλικο στην οδό Αναγνωστοπούλου) και να ταφήσουμε αυτά.

— Δίχως άλλο, απάντησε ο Παπαδιαμάντης. Και επρόσθεσε: Αυτό μούλειπε ναρτιθώ τέτοια μέρα σήμερα και με πουλί κλεμένο. Στου Πανταζή λοιπόν. Ελές, ταραμά, καλβά και για σένα κάτι ακόμα θα βρεθής.

Αυτό και έγινε. Το βράδυ αντάμωσα με τον Παπαδιαμάντη στου Ζαχαράτου και ανεβήκαμε σιγά-σιγά την οδόν Αγκέσμου. Μιλούσαμε για το γαλόπουλο, για την πράξη αυτή του Τσανάκα, μισή κλοπή και μισή εύρημα, κατά τον Παπαδιαμάντη, που δεν τη συγχωρούσε, το περισσότερο, λόγω του νησιτισμού της ημέρας.

— Τέτοια μέρα κρέας, επανελάμβανε, και κλεμένο...

Εφάγαμε ασκπτικά οι δυο μας, χωρίς πολλές κουβέντες και χωρίς θόρυβο και μείναμ' εκεί ως φτασμένα σχεδόν τα μεσάνυχτα.

Εγώ εκάπνιζα, κ' εκείνος κουτσόπινε και κάπνιζε. Ήταν όμως στρυφνός και στα νεύρα του.

— Δεν είναι κρασί αυτό, μου έλεγε, Μιλτιάδη, είναι πετρέλαιο. Μόνον ο Κακρημάνης κι' ο Κόπανος, κατά δεύτερο λόγο, επρόσθετε, τι τα θέλεις αυτά... Τους Παταζίδες...

Το πρωί της άλλης ημέρας, ένα βροχερό και κρύο πρωινό, ελαφροί και σαν φοβισμένοι χτύποι στην πόρτα μου με ξύπνησαν. Θα ήτανε ως 8½-9 η ώρα.

— Ποιος; ρώτησα μισοκοιμισμένος.

— Εγώ, ο Αλέξανδρος.

— Ποιος;

— Ο Παπαδιαμάντης.

— Εφτασα, του αποκρίθηκα, σηκωνόμενος να του ανοίξω.

— Δεν είναι ανάγκη, εμουρμούρισε, ήρθα να σου πω, για να μην το μάθης από τους άλλους, πως εγώ ψες το βράδυ που χωρίσαμε, πέρασα από του κυρ Γιάννη.

— Τι;!

— Πέρασ' απ' τα παιδιά και κάθησα και λίγο μαζί τους. Ήθελα να ξεπλύνω το στόμα μου από κείνο το παλιόκρασο του Πανταζή.

— Και να πάρης και μεζέ, βέβαια, είπα, ανοίγοντας την πόρτα μου.

— Σε ντρέπομαι, μου είπε χαμογελώντας, ενώ μ' εκύτταζε.

— Δυο πατατούλες, επρόσθεσε.

— Κι' από το γαλόπουλο, τίποτε; ρώτησα.

— Μούχαν φυλάξει το μερδικό μου, είπε, και για να μην τους προσβάλω, έφαγα και το σηκώτι. Απ' το άλλο όμως, σου ορκίζομαι, ούτε μπουκιά.

— Και ποιοι ήτανε; ρώτησα για να τον βγάλω απ' τη στενοχώρια που έβλεπα να βρίσκεται το περισσότερο, παρά για να μάθω γνωστά πράγματα.

— Ο Τσανάκας, ο Καρκαβίτσας, ο Πασαγιάννης κι' ο κυρ Γιάννης της Δεξαμενής.

— Κανένας άλλος;

— Κι'... εγώ, είπε, χαμογελώντας, και έφυγε...

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Πρώτη δημοσίευση στο περ. «Μπουκέτο» (25 Δεκ. 1930). Αναδημοσίευση εδώ από τα «Παπαδιαμαντικά Τετράδια» (Πρωτοχρονιά 1992, τχ. 1).

Ο κυρ Αλέξανδρος

ΘΑ ΗΤΑΝ 10 η ώρα, όταν πάτησα τη σκάλα της Σκιάθου. 10 η ώρα στις 14 του Μαγίου του 1909. Μας καλωσόρισαν ο δήμαρχος, ο τελώνης, ο ειρηνοδίκης, ο αστυνόμος και ο καφετζής με τις παντόφλες του και την ποδιά του, όλοι δηλαδή οι επίσημοι και ανεπίσημοι αντιπρόσωποι του νησιού. Οχι εμένα βέβαια· το νομάρχη και την άλλη συντροφιά του.

Εγώ μόλις πάτησα το πόδι μου στη στεριά κι από τη βάρκα, μπορώ να ειπώ κι απ' το βαπόρι ακόμη, γύριζα το μάτι μου ψαχουλευτα στους δρόμους για ν' απαντήσω το φίλο μου. Είχα χρόνο και περισσότερο να τον δω! Καθίσαμε στο καφενεδάκι για καφέ, μα το μάτι μου δούλευε. Εβλεπα ναύτες, καπετάνιους, οξωμάχους λογίς-λογίς, δίχτυα και πανιά στον ήλιο, εργαστήρια και κρασοπουλειά ορθάνοικτα, μπαλκονάκια και παράθυρα στολισμένα με γλάστρες, δρόμους ανηφορικούς και μονοπάτια χυτά στο γιαλό, μα το ζωγράφο τους όχι. Ο νομάρχης ρωτούσε για το κάθε τι και όλοι τ' απαντούσαν αμέσως: πόσο λάδι βγάζει το νησί, πόσο κρασί, τι σοδεύει το τελωνείο, πόσοι ψήφοι· μα κανείς ούτε ρωτούσε, ούτε μιλούσε για τον Παπαδιαμάντη. Ακουα εγώ και δεν παραξενεύομουν διόλου· ήταν τόσο φυσικό το πράμα! Εκεί όμως που κύτταζα ζερβόδεξα, σκάλωσε η ματιά μου σ' ένα μαγαζί πέρα. Μου φάνηκε πως άρπαξε άξαφνα ένα κομμάτι από το γνώριμο πανωφόρι, από το καπέλο

το ημίψηλο, από την τραχειά αυστηρή φυσιογνωμία του φίλου μου. Εκείνος ήταν χωρίς άλλο· στήριζε το ένα του πλευρό στον παραστάτη της πόρτας και πρόβαλλε φυλακτά το κεφάλι να μας ιδή και πάλι τόμπαζε, σαν εραστής που κατασκοπεύει την ερωμένη του. Αρχισα κι εγώ ν' αλοιθωρίζω από φόβο μη φύγη. Παιξαμε το παιχνίδι έτσι ως ένα τέταρτο. Επειτα σα να πήρε την απόφαση, φάνηκε θαρρετά στην πόρτα ολόσωμος· έπειτα βγήκε στο δρόμο και βάδισε ίσα πάνω μας με το συνηθισμένο του περπάτημα, με το μπασιτούνι ορθό στην αριστερή μασχάλη, το αριστερό χέρι κλείνοντας το πανωφόρι στο στήθος, με το ημίψηλο κατεβασμένο στα φρύδια, χαμωθώρης και ορθόκορμος σαν κυπαρίσι. Κάθε άλλος θα νόμιζε πως ερχόταν να μας χαιρετήσει. Εγώ άλλο περίμενα. Και δεν άργησα. Μόλις έφτασε είκοσι-τριάντα βήματ' από μας, έκαμε δεξιά κατά το γιαλό, πάντα χαμπλοβλέποντας και ορθόκορμος, σαν τον καλό καπετάνιο που καβατζάρει τις ξέρες. Σηκώθηκα, πήγα, χαιρετηθήκαμε. Φαινόταν πολύ συγκινημένος.

— Ναρθής στον τόπο μου και να μη μπορώ να σε περιποιηθώ! να πας αλλού! να μη σε πάρω σπίτι μου! είπε κι άρχισε να δακρύζει.

— Βρε αδελφέ Αλέκο, ντροπή! είναι να σκέφτεσαι τέτοια πράματα! δεν ξέρουμε ένας τον άλλον;

— Τι να σου κάμω, δε μπορώ, τι να σου κάμω! ξανάλεγε.

▼ *Η Σκιάθος προς τα τέλη του 19ου αιώνα. Οπτικές μνήμες αυτού του σκιαθίτικου τοπίου μετανοιώνει σε λόγο ο Παπαδιαμάντης και εντυπωσιασμένος στο ταξίδι του ο Καρκαβίτσας αποφαινεται επιγραμματικά πως «μορφή είναι η Σκιάθος του Θεού, μα η Σκιάθος του Παπαδιαμάντη μού φαίνεται ομορφότερη».*

◀ *Ο Ανδρέας Καρκαβίτοας με σιολή στρατιωτικού γιατρού, πιθανόν το 1912. «Ο Καρκαβίτοας ήτον εδώ την προπερασμένη εβδομάδα, 11-17 Μαΐον. Ηλθε μαζί με την Στρατιολογικήν επιτροπήν. Τον άρεσε το νηοί μας, αν και εοτενοχωρήθην εγώ, διότι δεν είχα τα μέσα να τον περιποιηθώ όπως ώφειλον», γράφει από τη Σκιάθο (3 Ιουνίου 1909) ο Παπαδιαμάντης σε επισιολή τον στον Γ. Βλαχογιάννη.*

◀ *«Από τα σονηθιομένα στις επαρχίες» γράφει για το σπίτι τον Παπαδιαμάντη ο Καρκαβίτοας, που ανηποχώρητος επέμενε να τον επισκεφθεί μαζί με την ακολουθία του. Εμφανής η κακή του κατάσταση στη φωτογραφία (τραβήχτηκε πριν από το 1954, όταν ήταν ακόμη αποθήκη).*

— Τίποτα να μη μου κάμης, τη συντροφιά σου μονάχα, είπα για να του ρίξω αλλού το νου· πάμε να καθίσουμε.

— Αϊ κάτσε, δεν έρχουμαι· πώς νάρθω εγώ σε τέτοια συντροφιά; τι είμαι εγώ; δεν έπρεπε και νάρθω να σε χαιρετήσω μάλιστα.

Εστριψε απότομα, πήρε τον ίδιο δρόμο και κώθηκε πάλι στο μαγαζί.

— Μωρ' τον γνωρίζεις; με ρώτησε ο νομάρχης με απορία.

— Πώς· είναι φίλος μου.

— Μωρ' είναι μεγάλος άνθρωπος λέω! είπε με μεσολογική προφορά και αφέλεια. Τούτος δεν είναι που του 'καμε η Πριγκήπισσα Μαρία στον Παρνασσό τη γιορτή; Πήγε ο Διάδοχος, πήγαν οι Πριγκήπιες και το άνθος τσ' Αθήνας. Μωρ' είναι μεγάλος άνθρωπος! Κ' έτσι νάναι ντυμένος! Να μη βαστάν τη θέση του!

Αρχισε τότε γενική κουβέντα για τον Παπαδιαμάντη. Ενας με τον άλλον όλοι κι επίσημοι τον εθαύμαζαν, όλοι τον αγαπούσαν, τον τιμούσαν, τον περιποιούνταν μα... δε βαστούσε θέση, ο ευλογημένος! Ποτέ δεν πήγαινε με τους καλούς του τόπου, με το δήμαρχο, (ο δήμαρχος, αλήθεια, του έχει υποθήκη το πατρικό του για χίλιες δραχμές, μα είναι δήμαρχος!) με τον ειρηνοδίκη, με τον τελώνη, ποτέ! Όλο με ψαλτάδες, με καντηλιανάφτες, με ναυτικούς και στις ταβέρνες.

— Α! δεν κάνει καλά, δεν κάνει καλά· επίμενε ο νομάρχης. Εγώ θαν του το ειπώ· ένας μεγάλος άνθρωπος!...

Εμεινα στη Σκιάθο κάπου οκτώ ημέρες. Ο Παπαδιαμάντης σύντροφός μου. Αλήθεια δε με πήγαινε στον καλόν κόσμο· με σύσταινε σε κείνους που τον έσερνε η ψυχή του. Γυρίζαμε στους ταρσανάδες, στα εξωκλήσια, στη λίμνη, στα περιβόλια, στ' απόκρυφα λιμανάκια και στα στενοσόκακα της χαριτωμένης μικρής πατρίδας του «δίπλα εις την άμμον του Χειμαδιού, παραπέρα από το μικρό Μουράγιο της Πιάτσας, κάτω από τον βραχώδη κρημνόν του Πανωμαχαλά». Μ' έσμιγε με караβοκύρηδες, με καλαφάτες, με ψαλτάδες, με κρασοπούλους, με συνταξιούχους υπαλλήλους ή απόμαχους ναυτικούς, με γριές μαυρομαντηλούσες, με ορφανά που έβουσκαν απόμερα τις κασίκες τους, με σταχομαζώχτρες κι ελιομαζώχτρες «χιλιοβασανισμένη η ζωή μας, αδερφούλα μ' μπλιο!...». Όλοι κι όλες μόλις πλησιάζαμε προσηκόνονταν και τον χαιρετούσαν με σεβασμό τον κυρ Αλέξαντρο. Δεν πιστεύω πως τον ήξεραν σωστά τι άξιζε, όπως τον ήξερε ο καλός κόσμος· έδειχναν όμως το σεβασμό τους στον άνθρωπο· σ' εκείνον που πέρασε τη ζωή του στις εκκλησιές και στους ψαλμούς, που έκανε γύρω του μian αξιοπρέπεια ιερατική και μian απλότητα παιδιάτικη.

— Καλώς τον κυρ Αλέξαντρο μας. Πώς περνάς κυρ Αλέξαντρε μας; Ο κυρ Αλέξαντρός μας είσαι, μαθές; Ετσι αναφωνούσαν όλοι κι όλες στο διάβα μας. Κι εκείνος μου έλεγε, μου έλεγε. Για κάθε τι πρόσωπο ή πράμα, άνθρωπο, χτίριο, δέντρο, ρεματιά, βουνάκι είχε μian ιστορία να διηγηθή· ιστορία όχι μακρυνή, όχι παράδοση, αλλά σύγχρονη. Εκεί το Μελαχρώ, το Βαΐνογλώ, το Μαχώ, το Πασώ, το Ουρανιώ, το Διόμικο· εκεί κι ο Μπάρμπα Μοναχάκης, ο Γιώργης της Μπούρμπαινας, ο Σημαδιακός, ο Νταλτογιάννης. Ιδιοι ή συνόμοιοι τους. Και από τότε σκέφτομαι πως ο Παπαδιαμάντης ποτέ ή πολύ λίγο αγγάρεψε τη φαντασία του. Αμα ήθελε διήγημα έφτανε να ξεφυλλίση τη μνήμη του, ζευγαρώνοντάς τη με το βαθύ αίσθημά του. Τόπος, χρόνος, πλοκή, επεισόδια, λόγια, χωρατά, θρήνοι, λύση έρχονταν μονάχα τους κορδέλλα. Και αν καμιά φορά έλειπαν μερικά τέτοια στολίδια ή και όλα μαζί, δε στενοχωριόταν διόλου, αφού έλειπαν κι από την αληθινή ζωή των προσώπων του. Τότε,

είδα και τη διαφορά που έχει ο Παπαδιαμάντης από άλλο γνωστό μου διηγηματογράφο, που σχεδόν όλη η εργασία του ξέρω πως είναι πλάσμα της φαντασίας του. Γιατί οι άνθρωποι της πατρίδας εκείνου ζουν και πεθαίνουν σχεδόν όλοι το ίδιο, όπως τα χόρτα του βουνού, με κοινές θλίψεις, κοινούς αγώνες, κοινές χαρές και κοινούς έρωτες. Ξεχωριστοί τύποι δεν υπάρχουν και για τούτο δεν τους εζήτησε. Τους έπλασε μοναχός του, για να ντύσει τις ιδέες του. Κατά πόσο τους έπλασε αληθινούς, αυτό είναι άλλο ζήτημα.

Ως τόσο ο κυρ Αλέξαντρος μέρα με την ημέρα μαλάκωσε. Γνωρίστηκε με το νομάρχη, ήρθε και στον καφενέ που συχνάζει ο καλός κόσμος και καθότανε μαζί του. Την δεύτερη-τρίτη μέρα τούριξα πόντους πως ήθελα να πάω σπίτι του. Ταράχτηκε.

— Σπίτι μου! Πού τόβρα εγώ το σπίτι; δεν έχω σπίτι εγώ δεν έχω! κι έφυγε απότομα από κοντά μου.

Ο νομάρχης όμως ήθελε κι αυτός να του κάμη επίσκεψη.

— Τέτοιον άνθρωπο να τον τιμήσουμε, λέω να πάμε εν σώματι είναι μεγάλος άνθρωπος!... Θα νάρθης κι ελόγου σου, Παντελέω, να τον τιμήσουμε!

Ο αγαθός νομάρχης επίστευε πως με την επίσκεψή του θα χαλούσε τη Σκιάθο και θα συγκινούσε τον κόσμο.

— Βέβαια να πάμε αποκρίθηκε ο δικαστής, Μεσολογγίτης κ' εκείνος. Τον τίμησε, ακούσ, ούλο το Παλάτι και να μην πάμε μεις!...

Ο Παπαδιαμάντης, όταν άκουσε για την επίσκεψη του νομάρχη, στην αρχή έκαμε τα συνηθισμένα του και τέλος δέχτηκε να μας ορίση μέρα. Πήγαμε· μας δέχτηκε κάτω στη σκάλα ξέσκεπος· απάνου μας δέχτηκαν οι αδερφάδες του· μια χήρα ναυτικού, η άλλη ανύπαντρη· δυο γυναίκες καλοπρασμένες, μεγαλόσωμες, ευγενικές σαν κι εκείνον. Το σπίτι του από τα συνηθισμένα στις επαρχίες, με σκάλα ξύλινη, με ταράτσα μεγάλη, άσπροι, κάτασπροι οι τοίχοι του, ασβεστωμένη η αυλή του. Μας έβγαλαν γλυκό της κούπας· ο Παπαδιαμάντης ορθός, περιποιατικός, ομιλητικός, —άλλος από τον γνωστό μας του δρόμου. Απάνου στο τραπέζι, το στρωμένο με ντόπιο τραπεζομάντιλο, ένας τόμος του Σαικσπίρου στο αγγλικό. Κάτι μας μετάφρασε έτσι στο πόδι. Όταν φύγαμε μας συνέβγαλαν ως την αυλή, εκείνος μπροστά, οι αδερφάδες του κατόπιν. Ο νομάρχης, ο δικαστής μαγεμένοι.

Έτσι φύγαμε από τη Σκιάθο ένα βράδυ. Πριν μας δώσουν το χέρι τους οι επίσημοι, μας αποχαιρέτησε ο Παπαδιαμάντης και βιαστικά χώρισε από τους άλλους, τράβηξε για το μαγαζί που τον πρωτόειδα. Σαν έφτασε στην πόρτα, γύρισε απότομα, κοίταξε το λιμάνι, σταυρώθηκαν τα μάτια μας και τον έχασα μέσα στην πυκνή ατμόσφαιρα του ούζου. Τώρα διαβάζω στο σημειωματάριό μου αυτά τα λόγια: «Η φύση εδώ είναι κομψή, λεπτοκαμωμένη. Τίποτα μεγάλο, φοβερό, ενοκλητικό. Βουνάκια, ρεματιές, ανηφοράκια, γεφυράκια, βρυσούλες, εξωκλησιάκια. Οι ελιές, οι συκιές, όλα τα φύλλα και τα φύτρα σαν γιαπωνέζικα κομψοτεχνήματα». Και παρακάτω: «Ομορφη είναι η Σκιάθος του Θεού· μα η Σκιάθος του Παπαδιαμάντη μου φαίνεται ομορφότερη!».

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Στρατιωτικός γιατρός ο Καρκαβίτοας, περιόδευε με επιτροπή, από τις 24 Απριλίου (1909), για ένα μήνα τη Θεσσαλία. Στις 14 Μαΐου αποβιβάζεται στη Σκιάθο όπου έγινε η συνάντησή με τον Παπαδιαμάντη. Το κείμενο, μια από τις χαρακτηριστικότερες μαρτυρίες, δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Καλλιτέχνης» (Φεβρ. 1911), ένα μήνα μετά τον θάνατο του Σκιαθίτη. Ο «Καλλιτέχνης» μαζί με το «Νέον Πνεύμα» της Κωνσταντινούπολης, επίσης Φεβρουάριο του 1911, είναι τα δύο πρώτα μεταθανάτια αφιερώματα περιοδικών.

► **Ο Παπαδιαμάντης, ξεναγός του Καρκαβίτοα, τον πήγε «παραπέρα από το μικρό Μονράγιο της Πιάτοιας, κάτω από τον βραχώδη κρημμόν του Πανωμαχαλά» (πάνω). Τον γύρισε «στα σιενσοόκακα της χαριτωμένης μικρής πατρίδας του» (κάτω) (φωτ.: Χρήσιον Ενεληπίδη-φωτ. αρχείο ΕΛΙΑ).**

Ο μεταφραστής Παπαδιαμάντης

▼ Γύψινη προτομή του Παπαδιαμάντη εκ του φουρτού. Έργο του γλύπτη Θωμά Θωμόπουλου, 1908. Πρότυπο στον Θωμόπουλο, ο οποίος φιλοτέχνησε αργότερα δύο όμοιες μεταξύ τους ανάγλυφες προτομές. Η μία στήθηκε (1925) στη Σκιάθο, η άλλη εντοιχίστηκε (1965) στην πλατεία Δεξαμενής (φωτ.: συλλογή Θεόδ. Χατζησάββα).

Τον **Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ**

Φιλολόγον-Συγγραφέα

Εξοχες ή θαυμάσιες μεταφράσεις δυστυχώς, εγώ τουλάχιστον, από την εποχή του Παπαδιαμάντη δεν ξέρω (Νίκος Φωκάς, «Νέα Εστία», Δεκ. 1999).

Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ Παπαδιαμάντης για τους μεταπολεμικούς –και πολλούς προπολεμικούς, υποθέτω– αναγνώστες του ήταν μια φήμη. Αρχισε να λαβαίνει υπόσταση στην τελευταία δεκαετία του αιώνα μας. Πρώτα με τον «Ταρταρίνο της Ταρασκώνης» του Ντωντέ και ύστερα με τη μυθιστορία έκδοσή του «Εγκλήματος και της

όμπης πέντε τόμοι μειώσε η ομίλη.

βάνας, ο Βλαχογιάν- άλλοι ιστορούν με τικό του μεροκά- υμμένον ώρας ολο- εφημερίδων, να με- θιστορήματα, ειδή- ιτα, καμένον πάντα ό αγγλικών εφημερί- ηβλίων. Ητο κλωμός ι δύστροπος κάποτε, ττομάχι του» (Νιρβά- ι στον Βλαχογιάννη, ιν «Ιστορία της Ελ- ις» του Γόρδωνος: «Ο ιου έχει δαρμούς και ι άλλα δύο δάκτυλα σκλήρυνσιν του δέρ- Η μέση μου πονεί».

s μήνες αργότερα: εκόλλησα εδώ εν ρυχία» –αλλά εξακο- υθεί να μεταφράζει. «Προς βιοπορισμόν» ικά του λόγια) βέ- βαια. Οχι για το κέφι του, όπως, ας πούμε, Σεφέρης ή ο Παπα- ινς. Αλλά σε τι λαιά ελληνικά γυρί- ιν από τα δαρμένα κληρυμένα δάκτυλά ιγγλικά και γαλλικά διηγήματα και μυθι- κόρεκτος και με κα- αλλά καθόλου δεν . βαριά θητεία –είλω- ι– στις μεταφράσεις. ισικά, πάντοτε αλά- ιπορούσαν να είναι. ινο χορεύει μεταμορ-

πέρα πολύ συχνά: ι) κάποια μετάφρασή και νομίζω πως έχω απόφοιο Παπαδιαμ- ις δεν είναι; Ολόκλη- του «Μαξιώτη» του

Χωλλ Κέιν, αν τους αλλάξεις τα ονόματα των προσώπων και των τόπων, είναι φτυστός Παπαδιαμάντης. Ένα κατε- βατό από τους «Εξόριστους του Πόκερ Φλατ» του Μπρετ Χαρτ μοιάζει με λαμπρή παραλλαγή του «Ερωτα στα χιόνια». Πάνει ασήμι και συχνά το μεταποιεί σε χρυσάφι. Έχει δικίο ο Καλλίνσκης που έβρισκε ότι η μετάφραση «Πού υπάγεις, Κύριε;» είναι καλύτερη από το πρωτότυπο «Quo vadis, Domine?» του Σιέγκεβιτς, κι ας μην είχε μετα- φράσει ο Παπαδιαμάντης το έργο κατευθείαν από τα πο- λωνικά.

«Κομπλεξικό χωριατόπαιδο», αποκλήθηκε πρόσφατα ο μεταφραστής του Ντοστογιέφσκι, γιατί δεν είχε την τύχη να γνωρίσει τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Ποια αληθινά ήταν η ευρωπαϊκή του θητεία το μαρτυρούν οι μεταφρά- σεις και μάλιστα του «Νέου Πνεύματος», περιοδικού του Γαβριηλίδη. Δεν έχει πατήσει το πόδι του στην Εσπερία, αλλά την έχει φάει με το κουτάλι. Δεν ξιπάζεται ούτε απορρίπτει τα πάντα. Όταν χρειάζεται να βάλει στη θέση του τον ξένο συγγραφέα, γράφει μια υποσημείωση ή του αλλάζει μια αράδα –ακατακρίτως. Εξίσου ακατακρίτως κλέβει για λογαριασμό του πεζογράφου Παπαδιαμάντη τα λαλαρίδια των μεταφραζομένων, που τα βλέπεις ξαφνικά να γίνονται ζαφείρια στα δικά του διηγήματα. Οποιοσ δια- βάσει την τελευταία σελίδα του «Αμερικανού Μοντεχρή- στου» του Ιουλ. Χώθορν θα καταλάβει πως εξαγιάζεται η κλοπή.

Το μεταφραστικό έργο του Παπαδιαμάντη είναι τερά- στιο και κατά μέγα μέρος θαμμένο. Έχει αρχίσει η ανα- σκαφή, αλλά είμαστε ακόμη στα εύκολα, στον προσεκτικό κατάλογο του Γ. Κ. Κατσιμπαλη. Πρέπει να πάμε βαθύτε- ρα, να βρούμε αρχαίες εφημερίδες, να διαβάσουμε αράδα αράδα χιλιάδες σελίδες, να βεβαιωθούμε τι από τον μακρό κατάλογο του Γ. Βαλέτα είναι πράγματι παπαδιαμαντικό και ύστερα να το εκδώσουμε. «Προς απόλαυσίν» μας –πά- λι τα δικά του λόγια– και για την αγάπη του ασαββάτιστου μεταφραστή. ✎

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΈΣ ΕΚΔΌΣΕΙΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Αλφόνσου Δωδέ, «Ταρταρίνος ο εκ Ταρασκώνος», φιλολογική επιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Εκδόσεις «Εστίας», 1989.

Ουίλλιαμ Μπλαίρη, «Γερά σώματα διά τα αγόρια και τα κορίτσια μας», φωτοτυπική επανέκδοση, προλογικό σημείωμα Ν.Δ., «Ε.Λ.Ι.Α.», 1991.

Θ. Δοστογιέφσκη, «Το Εγκλημα και η Τιμωρία», Πρόλ. Εμμ. Ροΐδη, φιλόλογ. επιμέλεια Ευγενίας Μακρυγιάννη, «Ιδεόγραμμα», Αθήνα 1992.

Μάρκου Τουαίν, «Ενός εκατομμυρίου λυών χαρτονόμισμα» (και αφηγήματα άλλων), φιλόλ. επιμ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Εκδό- σεις «Λήθη», Αθήνα 1993.

Μπρετ Χαρτ, «Αθροναυτικά διηγήσεις», φιλ. επιμ. Ν.Δ. και Λα- μπρινής Τριανταφυλλόπουλου, Εκδόσεις «Λήθη», Αθήνα 1993.

Τζέρομ Κ. Τζέρομ, «Η Νέα Ουτοπία και άλλα ευθυμογραφήματα», φιλ. επιμ. Ν.Δ. και Λαμπρινής Τριανταφυλλόπουλου, Εκδόσεις «Αρμός», Αθήνα 1996.

Αλφρέδου Κλαρκ, «Η εύρεσις της γυναικός του Λωτ», φιλ., επιμ. Ν.Δ. και Λαμπρ. Τριανταφυλλόπουλου, Εκδόσεις «Αρμός», Αθήνα 1996.

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Με την επιμέλεια του Ν. Δ. Τρια- νταφυλλόπουλου και της Λαμπρινής Τριανταφυλλόπουλου θα εκ- δοθούν το 2001 ο Α΄ τόμος της «Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστα- σως» του Γόρδωνος από το Μορφ. Ίδρυμα της Εθν. Τραπεζής και «Ο Μαξιώτης» του Χωλλ Κέιν από την «Ινδικίτο».

Μαρτυρίες και μελέτες για το πρόσωπο και το έργο

Τον ΑΓΓΕΛΟΥ Γ. ΜΑΝΤΑ

Διδάκτορα φιλολογίας

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, που «χάριν φίλιας» άφησε το Νιρβάνα να τον φωτογραφίσει στη Δεξαμενή, ζητώντας του όμως να κάνει γρήγορα και ψιθυρίζοντάς του στα γαλλικά –για να μη γίνει αντιληπτός ο λόγος του– «Nous excitons la curiosite du public»· αυτός που την ώρα της επίσημης εκδήλωσης για την εικοσιπενταετηρίδα της συγγραφικής δράσης του έμεινε στο μπακάλικο του Μπούκη κι απλώς ζήτησε φωτιά για το τσιγάρο του, όταν η γυναίκα του μπακάλη του υπενθύμισε ότι εκείνη την ώρα έπρεπε να βρίσκεται στην αίθουσα του «Παρνασσού»· αυτός τον οποίο πέρασαν για ζητιάνο ο Ανδρέας Συγγρός στο δρόμο και ο Σταμ. Σταμ. (ο Σταμάτης Σταματιού, αρθρογράφος της τότε Ακροπόλεως) στα γραφεία της εφημερίδας· ο άνθρωπος αυτός, λοιπόν, δεν πέρασε τελικά απαρατήρητος ούτε από τους συγχρόνους του ούτε από τους μετέπειτα. Μια ματιά στη βιβλιογραφία του Κατσιμπαλη μας δίνει μια ιδέα για το έντονο ενδιαφέρον που προκάλεσε ο άνθρωπος και το έργο του, και όσο ζούσε και μετά το θάνατό του. Πενήντα ένα άρθρα γράφτηκαν με την ευκαιρία της εικοσιπενταετηρίδας του (1908) –σύμφωνα με την καταγραφή του Κατσιμπαλη-, ενώ από το περιοδικό *Νέα Ζωή* της Αλεξάνδρειας έχουμε το πρώτο αφιέρωμα σ’ αυτόν, με γνώμες γνωστών λογοτεχνών, μεταξύ των οποίων ο Κ. Π. Καβάφης, ο Γρ. Ξενόπουλος και ο Κωστής Παλαμάς.

Εικόνα του ζώντος

Οι πιο πολλοί ομότεχνοί του, γοητευμένοι από τη φιγούρα του, είδαν το έργο του μέσα από την εικόνα του. «Ο κ. Παπαδιαμάντης, ο εκ της νήσου Σκιάθου συγγραφέυς, ο ιδιόρρυθμος, ο εκκεντρικός, ο Μπόέμ, ο Μένιππος φιλόσοφος, ο άνθρωπος των καπλειών και των τρωγλών, ο θαυμάσιος τύπος, ο ειλικρινής χαρακτήρ, ο περιφερόμενος συχνάκις ανά τας αθηναϊκάς οδούς με το τετριμμένον και ξεθωριασμένον επανωφόριον, με τα διπλά καταρακωμένα πανταλόνια, με την ράβδον παραμάσχαλα και την χείρα αιωνίως επί του στήθους...» γράφει ο Δ. Χατζόπουλος, υπογράφοντας κι αυτός «Μπόέμ». Ο Κώστας Βάρναλης ολοκληρώνει το πορτρέτο και δίνει το μέγεθος της λογοτεχνικής αξίας του αντιθετικά προς την εμφάνισή και τη βιοτή του: «Τέσσερα χρόνια ζήσαμε δίπλα στο μεγαλύτερο Έλληνα διηγηματογράφο και κατά τη δίκαιη παραδοξολογία του Μαλακάση, δίπλα στο μεγαλύτερο Έλληνα Ποιητή, τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Φτωχοντυμένος και συμμαζεμένος, με τα γένια του και την ανθρωποφοβία του, συχνάζε στο καφενείο του Μπαρμπαγιάννη [...]. Ο Παπαδιαμάντης συνήθιζε να κάθεται έξω απ’ το καφενείο, στο πίσω μέρος, δίπλα στο μικρό παραθυράκι του τζακιού. Από το παραθυράκι έπαιρνε τον καφέ του ή ζητούσε φωτιά ν’ ανάψει το τσιγάρο του ή ζητούσε εφημερίδα. Μακριά απ’ όλους τους πελάτες, απομονωμένος σταύρωνε τα χέρια του, έγερνε δίπλα το ιερατικό του κεφάλι και βυθιζότανε στα δημιουργικά του ονειροπολήματα: στην πραγματική του ζωή.» Για τον Κωστή Παλαμά, η αναχωρητική διακριτικότητα

Παύλος Νιρβάνας (οκίτσο Μιμ. Παν.).

Κώστας Βάρναλης (ξυλλογραφία Γ. Κεφαλληνού).

Γεράσιμος Βόκος (οκίτσο Ζ. Παναγιωτίου).

Γρηγόριος Ξενόπουλος (οκίτσο Μιμ. Παν.).

Κωστής Παλαμάς (οκίτσο Μιμ. Παν.).

▲ Όσοι ομότεχνοι γνώρισαν τον ίδιο τον Παπαδιαμάντη, γοητευμένοι οι περισσότεροι από τη φιγούρα και την αναχωρητική διακριτικότητα του βίου του, είδαν τον συγγραφέα μέσα από τη ζώσα εικόνα του.

του βίου καθρεφτίζεται στο έργο του Παπαδιαμάντη: «Δε θυμούμαι αλλού ν' απάντησα τεχνίτη σαν αυτόν, που όχι μόνο να μην έχη της τέχνης του την αυταρέσκεια, αλλά να κοιτάζη πώς να κρύψη κάθε τεχνίτη πόζα και κάθε σκέψη, σα ματαιότητα. Η τέχνη του είναι να μη δείχνει καμιά τέχνη, όχι μόνο στα λόγια του, αλλά και στη σύνθεση, πολλές φορές, των έργων του».

Άλλοι, όπως ο Γεράσιμος Βώκος, ο Ιωάννης Δαμβέργης ή ο Ι. Θ. Τσώκλις, τον ακολουθούν μέχρι τον Αγιο Ελισσαίο και τον παρακολουθούν να ψάλλει στην αγρυπνία. Να διαισθάνονταν άραγε ότι η ανατολική μονοφωνικότητα της ψαλτικής του είναι μια ερμηνεία για τη μετάβαση από το μετονυμικό και γι' αυτό πολυφωνικό-αντιστικτικό είδος του μυθιστορήματος στο μεταφορικό-ποιητικό και γι' αυτό μονοφωνικό είδος του διηγήματος; Πάντως μετά τη λειτουργία τον συνόδευαν μερικοί, αυτόν και τον Μωραϊτίδη, σε κάποιο διαυκτερέων καφενείο ή σε κάποια ταβέρνα, ώσπου να ξημερώσει. Ήταν μια άλλη εποχή. Για όλους. Δεν εννοούσαν να ξεχωρίσουν τον άνθρωπο από το έργο του.

Μετά θάνατον

Με το θάνατό του (1911) εμφανίστηκαν –σύμφωνα πάντα με την καταγραφή του Κατσιμπαλη– άλλα εβδομήντα δύο δημοσιεύματα, μελέτες και άρθρα, επώνυμα και ανώνυμα, καθώς και δύο μικρά αφιερώματα-συλλογές με ποιήματα και γνώμες λογίων για τον νεκρό πλέον Παπαδιαμάντη. Στα κατοπινά χρόνια, μέχρι σήμερα, η παπαδιαμαντική βιβλιογραφία έχει αποκτήσει τέτοιο όγκο, ώστε ούτε ο ιερός ζήλος ενός Κατσιμπαλη δεν θα κατόρθωνε να την παρακολουθήσει. Τα τελευταία χρόνια οι μελέτες πυκνώνουν περισσότερο, με πρόθεση άλλοτε να ερμηνεύσουν τη μυστηριώδη δύναμη του παπαδιαμαντικού κειμένου, να ανιχνεύσουν τα στοιχεία εκείνα που το κάνουν θελκτικό και που δίνουν διάρκεια, κι άλλοτε να τα απομυθοποιήσουν. Οι δρόμοι της προσέγγισης πολλοί, η ποικιλία μεγάλη, οι συγκρούσεις έντονες. Όμως το ζητούμενο ένα, είτε θετικά προσεγγίζεται αυτό είτε αρνητικά. Το ονομάτισε καλύτερα απ' όλους ο Ελύτης: «Η μαγεία του Παπαδιαμάντη». Άρθρα, μελέτες, δοκίμια, αφιερώματα περιοδικών, πανεπιστημιακές έδρες και διδακτορικές διατριβές, συνέδρια και ημερίδες, ων ουκ έστιν αριθμός, έργα μικρά μετά

μεγάλων, μια θάλασσα αναγνώσεων κι ένας ετερόκλητος θίασος αναγνώστων περιβάλλουν αυτή την «αδιάπτωτη μαγεία». Με ερμηνείες ποικίλες και υπερερμηνείες απίθανες. Με ποιητική ενόραση ή με θεωρητική σκευή, με λατρεία ή με σκεπτικισμό, με φιλολογική ευσυνειδησία ή με γλωσσικές λαθοχειρίες, αλλά πάντα με ένταση, πάντα με την ξεχωριστή εκείνη αίσθηση μπροστά στο ασυνήθιστο, το ξεχωριστό. Αβυσσος άβυσσον επικαλείται. Ας είναι. Δεν ανθίζουν ματαιώς.

Ενόσω ζούσε ακόμη, είχαν αποφανθεί θετικά για την τέχνη του οι περισσότεροι λογοτέχνες, μεταξύ των οποίων ο Παλαμάς και ο Παύλος Νιρβάνας. Λίγο μετά το θάνατό του ο Ξενοπούλος κάνει μια γενική αποτίμηση του παπαδιαμαντικού έργου, θετική στο γενικό της πνεύμα, παρά τις κάποιες επιφυλάξεις.

Περιοδικά και μελέτες

Τη χρονιά του θανάτου του έχουμε αφιερώματα τριών περιοδικών (*Χαραυγή* [Μυτιλήνης], έτος Α', αριθ. 8, 31 Ιανουαρίου 1911, *Νέον Πνεύμα* [Κωνσταντινουπόλεως], έτος Γ', αριθ. 3, 1 Φεβρουαρίου 1911 και *Καλλιτέχνης*, έτος Α', αριθ. 11, Φεβρουάριος 1911). Στη δεκαετηρίδα από το θάνατό του τα αφιερώματα γίνονται δύο (*Μποέμ*, χρ. Α', αριθ. 3, 15 Ιανουαρίου 1921 και

Ελληνική Επιθεώρησις, έτος ΙΑ', αριθ. 159, Ιανουάριος 1921). Το 1931 (είκοσι χρόνια από το θάνατό του) δεν έχουμε αφιερώματα περιοδικού, έχουμε όμως το βιβλίο του Ηλία Βουτιεριδη *Αλ. Παπαδιαμάντης, Αλ. Μωραϊτίδης. Η ζωή*

Τεράστιος σήμερα ο όγκος των δημοσιευμάτων, παραμένει, δυστυχώς, αβιβλιογράφος

και το έργο τους (εκδοτικός οίκος Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη, εν Αθήναις 1931). Το 1934 ο Γ. Κ. Κατσιμπαλης βγάζει το *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Πρώτες κρίσεις και πληροφορίες. Βιβλιογραφία*, και το 1938 το *Συμπλήρωμα βιβλιογραφίας Α. Παπαδιαμάντη* (Τυπογραφείο «Εστία»). [Σήμερα και τα δύο έργα σε ανατύπωση από το Ε.Λ.Ι.Α, με εισαγωγικά σημειώματα των Δημήτρη Δασκαλόπουλου και Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Αθήνα 1991]. Το 1934, επίσης, ο Octave Merlier εκδίδει το *Α. Παπαδιαμάντη Γράμματα*. (Η ίδια αυτή αλληλογραφία του Παπαδιαμάντη θα εκδοθεί αργότερα από τον Εμμ. Ι. Μοσχονά, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1981, ενώ το 1992 έχουμε την κριτική έκδοσή της από τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, εκδόσεις Δόμος). Το 1936 ο Τέλλος Άγρας δημοσιεύει τη διεισδυτικότερη μελέτη του «Πώς βλέπομε σήμερα τον Παπαδιαμάντη» (*Αρχαίον Ευβοϊκών Μελετών*, τόμ. Β', 1936 [τώρα και στο Τέλλος Άγρας *Κριτικά. Τόμος τρίτος. Μορφές και κείμενα της πεζογραφίας*. Φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1984).

Τα Χριστούγεννα του 1941, στις δύσκολες εκείνες μέρες, η *Νέα Εστία* μνημονεύει Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη με ένα εκτενές αφιέρωμα. Το γενικό πνεύμα είναι αυτό που ήδη έχει καθιερωθεί: ο Παπαδιαμάντης είναι ο

◀ **Ορισμένα από τα περιοδικά που καιά καιρούς αφιέρωσαν τις σελίδες τους στον Παπαδιαμάντη και στο έργο του.**

«Άγιος των Ελληνικών Γραμμάτων» και «εορτάζεται τρεις φορές το χρόνο: την Πρωτοχρονιά, το Πάσχα και τα Χριστούγεννα» (από το εισαγωγικό σημείωμα του Π. Χάρη). Στο αφιέρωμα αυτό, μνημτικό στο μεγαλύτερο μέρος του, συναντούμε και την πρώτη σοβαρή αμφισβήτηση της λογοτεχνικότητας του παπαδιαμαντικού έργου, στο άρθρο του καθηγητή της Θεολογικής Σχολής και Ακαδημαϊκού Δ. Σ. Μπαλάνου. Τα βασικά σημεία της αμφισβήτησης αυτής θα επαναληφθούν το 1949 από τον Κ. Θ. Δημαρά στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του (εκδόσεις Ικαρος, τόμ. Β' [Αθήνα] 1949) και από τον Π. Μουλλά, στο βιβλίο του *Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος* (εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1974). Διαλεκτική συνέχεια των τριών αυτών περιπτώσεων αμφισβήτησης αποτελεί εν πολλοίς το βιβλίο του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου *Δαιμόνιο Μεσημβρινό. Εντεκα κείμενα για τον Παπαδιαμάντη* (εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1978), όπου με πειστικότητα και με τη μέθοδο του «Ομηρον εξ Ομήρου σαφηνίζει» αντιμετωπίζονται οι κυριότερες μέχρι τότε αμφισβητήσεις και παρερμηνείες του Παπαδιαμάντη.

Μεταπολεμικά

Σταθμούς στη μεταπολεμική –θετική στη μεγάλη της πλειοψηφία– κριτική του παπαδιαμαντικού έργου αποτελούν το δοκίμιο του Ζήσιμου Λορεντζάτου «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης-Πενήντα χρόνια από το θάνατό του» (εφημ. *Ο Ταχυδρόμος*, 7 Ιανουαρίου 1961. [Τώρα αναθεωρημένο και στο Ζήσιμος Λορεντζάτος *Μελέτες*, τόμος πρώτος, εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1994, σσ. 235-258]), το δοκίμιο του Κωστή Μπαστιά *Ο Παπαδιαμάντης* (Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1962), το βιβλίο του Οδυσσέα Ελύτη *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη* (εκδόσεις Ερμείας, Αθήνα 1976 [Τώρα και στο Οδυσσέας Ελύτης *Εν λευκώ*, εκδόσεις Ικαρος, Αθήνα 1992, σσ. 57-106]), καθώς και το άρθρο του Νίκου Φωκά «Η νίκη του Παπαδιαμάντη» (εφημ. *Η Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1977. [Τώρα και στο Νίκος Φωκάς *Επιχειρήματα για τη γλώσσα-για τη λογοτεχνία*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1982]). Το 1979 εκδίδεται μια συλλογή κειμένων με τον τίτλο *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Είκοσι κείμενα για τη ζωή και το έργο του* (Πρόλογος-επιλογή: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1979) και το 1981, στη σειρά «Τετράδια Ευθύνης», αφιερωματικός τόμος με τίτλο *Μνημόσυνο στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Εβδομήντα χρόνια από την κοίμησή του*. Τη συνήθεια των αφιερωμάτων στις δεκαετηρίδες από το θάνατό του συνεχίζει το 1991 το αφιέρωμα του περιοδικού *Αντί* (αριθ. 463, 5 Απρ. 1991).

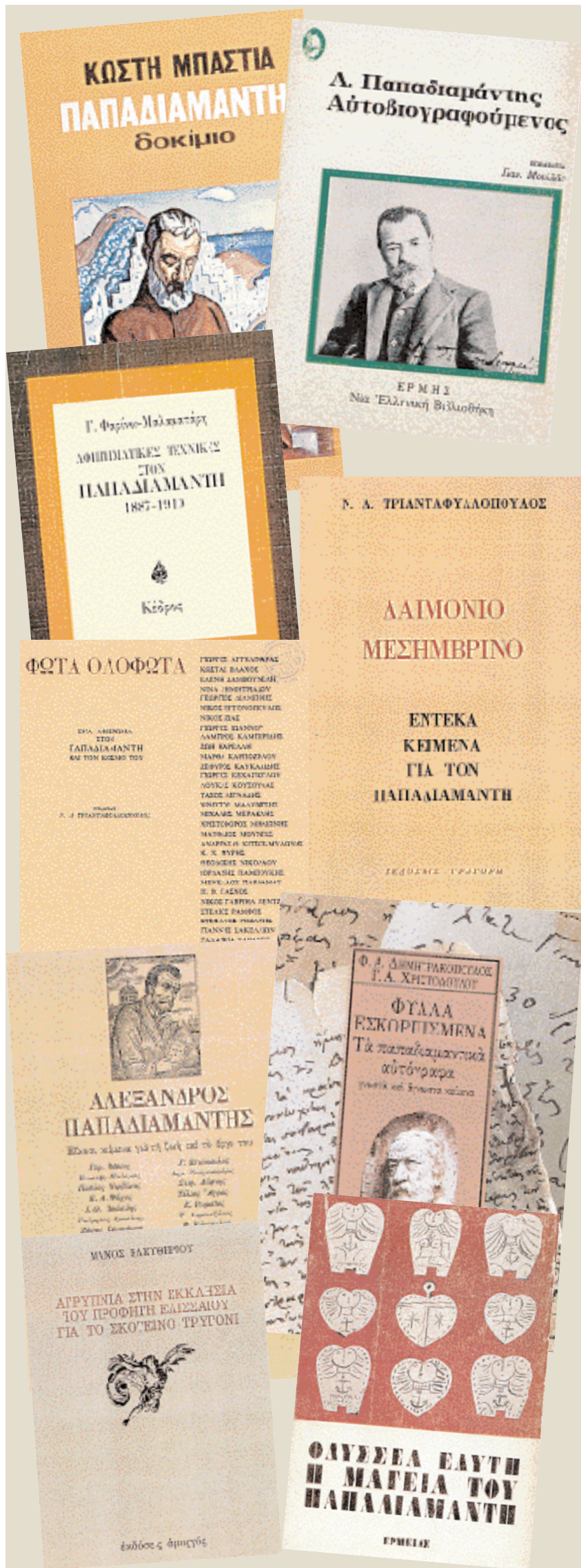
Από το 1981 και μετά η κριτική του παπαδιαμαντικού έργου αρχίζει να αφίσταται από τον καθιερωμένο «εμπειρικό» της χαρακτήρα και εμπλουτίζεται με μελέτες περισσότερο θεωρητικές και «κειμενοκεντρικές». Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοι-ας ποικιλίας μελετών αποτελούν ο συλλογικός τόμος *Φώτα ολόφωτα*. *Ενα αφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τον κόσμο*

του (επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1981), το αφιέρωμα του περιοδικού *Διαβάζω* (αριθ. 165, 8 Απριλίου 1987), καθώς και τα *Πρακτικά του Α' διεθνούς συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1991 στη Σκιάθο. (Εκδόσεις Δόμος, [Αθήνα 1996]). Καθαρά «ενδοκειμενική» αντιμετώπιση του παπαδιαμαντικού έργου, βασισμένη στην αφηγηματική θεωρία του G. Genette, επιχειρεί η εργασία της Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη 1887-1910* (εκδόσεις Κέδρος, [Αθήνα 1987]). Γενικά, κατά τα τελευταία χρόνια, όλες οι «μοντέρνες» μέθοδοι αντιμετώπισης της λογοτεχνίας (κοινωνιολογική, ψυχαναλυτική, φεμινιστική κ.λπ.) έχουν αρχίσει να εφαρμόζονται στο παπαδιαμαντικό κείμενο, με ποικίλα αποτελέσματα. Επιστροφή στον εξωκειμενικό φωτισμό του λογοτεχνικού αποτελέσματος συνιστά το βιβλίο του Κωστή Παπαγιώργη *Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ* (εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997), ενώ στη θεωρία του μυθιστορήματος του Μίλαν Κούντερα στηρίζεται το δοκίμιο του Λάκη Προγκίδη *Η κατάκτηση του μυθιστορήματος. Από τον Παπαδιαμάντη στον Βοκκάκιο* (Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998), προκειμένου να αποδείξει ότι ο Παπαδιαμάντης, προδίδοντας ουσιαστικά το Βυζάντιο, έγινε «ο Μεγάλος Πρεσβευτής του Μυθιστορήματος στη Χώρα του Βυζαντίου». Η συζήτηση που άνοιξε η πρόκληση του συγκεκριμένου βιβλίου βρίσκεται, πιστεύω, ακόμα στην αρχή της.

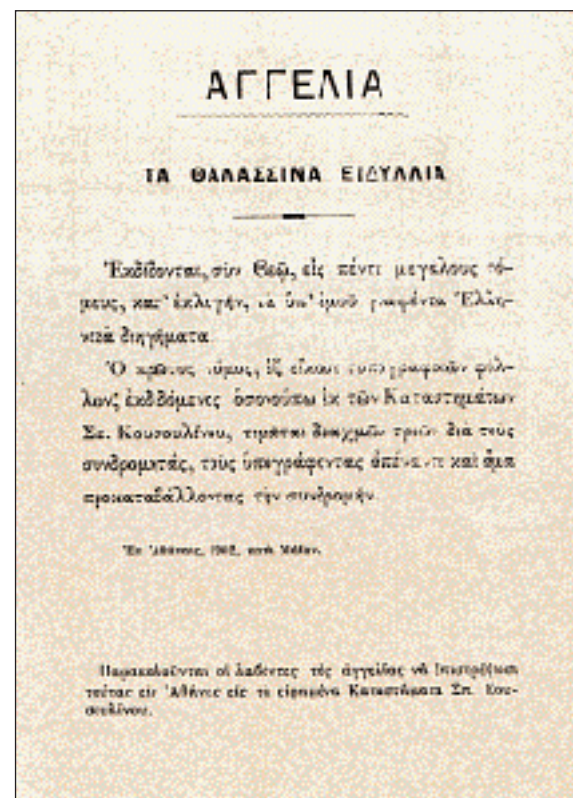
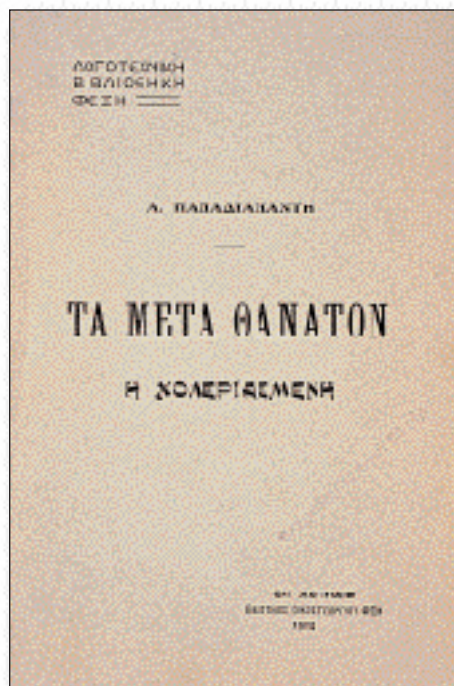
Το είπα και στην αρχή: είναι αδύνατον να παρακολουθήσει πλέον κανείς τι γράφεται και τι γίνεται σήμερα για τον Παπαδιαμάντη. Ούτε η φιλότιμη προσπάθεια της ενότητας «Ενιαυτός», των *Παπαδιαμαντικών Τετραδίων*, του περιοδικού που επιμελείται ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (εκδόσεις Δόμος, τεύχ. 1: 1992, τεύχ. 2: 1993, τεύχ. 3: 1995 και τεύχ. 4: 1998) μπορεί να «καλύψει» με απόλυτη πληρότητα όλη τη γύρω από τον Παπαδιαμάντη δραστηριότητα, σε όλες τις γωνίες της Ελλάδας και του κόσμου ολόκληρου.

Το έργο του Παπαδιαμάντη: μια μεγάλη πρόκληση για τους μελετητές αλλά και για τους αναγνώστες. Ένας στίβος, στον οποίο μετρίεται η αναγνωστική και κριτική μας επάρκεια, αλλά και η πνευματική μας ευαισθησία. Και χθες και σήμερα και πάντα ο μαγευτικός και μαγικός Σκιαθίτης, το σκοτεινό τρυγόνι των γραμμάτων μας «–τηρουμένων πάντα των αναλογιών– κείται εις πτώσιν και ανάστασιν πολλών». Αυτό σημαίνει πως δεν κρίνεται αλλά κρίνει – περί ζωής και θανάτου». (Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Δαιμόνιο Μεσημβρινό*). ❀

► *Μια πρόχειρη επιλογή από μελέτες, δοκίμια και μαρτυρίες που στάθηκαν στην εποχή τους αλλά και αργότερα βιβλία αναφοράς στο πρόσωπο και στο έργο του Παπαδιαμάντη.*

Εκδοτική περιπέτεια

▲ Δύο από τους έντεκα συνολικά τόμους που εξέδωσε στο διάστημα 1912-14 ο Γ. Φέξης. Αγόρασε, με πρωτοβουλία του Βλαχογιάννη, τα δικαιώματα από τις αδελφές του Παπαδιαμάντη. Τον παραχωρήθηκε μέρος του αρχείου και ο Φέξης δούλεψε τις εκδόσεις, έχοντας στα χέρια του πολλά από τα χειρόγραφα ή αποκόμματα πρώτων δημοσιεύσεων. (φωτ.: ΕΛΙΑ).

▲ Αγγελία του 1902 για να εκδοθούν «Τα θαλασσινά ειδύλλια». Έχει προηγηθεί ανεπιτυχώς, άλλη μια το 1891. Το 1907 ναυαγεί μια τρίτη, από τη Βιβλιοθήκη Μαραολή. Το ίδιο επίσης η αναγγελθείσα το 1908 έκδοση έργων από το περ. «Νέα Ζωή» (τεύχος Απρ.) Και η ειρωνεία μεταφρασμένα - δύο διηγήματα, μαζί με μια μελέτη κυκλοφορούν το 1908 αντιστελώς στα γαλλικά σε βιβλίο.

Της **ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ**

Φιλολόγου - υποψήφιας δ.φ.

ΣΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ μέρες του 1910 ο Παπαδιαμάντης, λίγο πριν μεταβεί στην «πέρα πατρίδα», από την κλίση της αρρώστιας απύθνηνε λόγια παρηγοριάς στις αδελφές του, που θα έμεναν πλέον χωρίς βοηθό και προστάτη: «Τώρα που θα φύγω εγώ, έχω καλούς φίλους και με αγαπούν, και θα με ενθυμούνται, και τα βιβλία μου θα τυπώσουν και λεπτά θα σας δώσουν». Τα λόγια αυτά επαληθεύτηκαν ως προφητικά.

Ο Παπαδιαμάντης, όσο ζούσε, δεν ευτύχησε να κρατήσει στα χέρια του δικό του βιβλίο. Το 1891 είχε δημοσιεύσει αγγελία για την έκδοση μιας εκλογής από τα διηγήματά του με τον τίτλο «Θαλασσινά Ειδύλλια», που όμως δεν έμελλε να πραγματοποιηθεί. Ο Κ. Παλαμάς από το 1899 είχε ήδη επισπ-

μάνει την ανάγκη για μια αυτοτελή έκδοση του παπαδιαμαντικού έργου, που παρέμενε κατεσπαρμένο σε εφημερίδες και περιοδικά, ανέκδοτο και σχεδόν ανεύρετο.

Τήδε κακείσε

Το βιβλίο των Φ. Α. Δημητρακόπουλου και Γ. Α. Χριστοδούλου «Φύλλα εσκορπισμένα» (1994), διέλυσε κάποιους μύθους για την δήθεν προχειρογραφία του Παπαδιαμάντη. Ο συγγραφέας μας εργαζόταν με αξιοθαύμαστη επιμονή, ώσπου να δώσει στα διηγήματά του την τελική μορφή. Πρωτόγραφε τα κείμενά του, ακριβοζύγιζε κάθε φράση, ακόμη και κάθε σημείο στίξης, πολλές φορές τα ξαναδούλευε και επέφερε αλλαγές ακόμη και αφού αυτά είχαν δημοσιευθεί, κάνοντας τις διορθώσεις του πάνω στα αποκόμματα των πρώτων δημοσιεύσεων. Κάποτε συνέβη να δώσει το ίδιο διήγημα σε δύο εκδότες, έχοντας μάλιστα ενσω-

ματώσει στο κείμενο διαφορετικές γραφές ή προσθήκες, γεγονός που θέτει τον μελλοντικό εκδότη-ερευνητή μπροστά σε δίλημμα σχετικά με τη γραφή που πρέπει να προτιμήσει.

Ο Παπαδιαμάντης δεν επεδίωκε την επιστροφή των χειρογράφων που έδινε για δημοσίευση. Τα χειρόγραφα του ήταν λοιπόν «έκθετα ριγμένα στη βρεφοδόχο του Βρεφοκομείου», όπως λέει ο Γ. Δροσίνης το 1925. Κρατούσε όμως αποκόμματα των δημοσιευμένων διηγημάτων του, σκοπεύοντας να τα εκδώσει κάποτε υπό μορφή βιβλίου και φύλασσε ο ίδιος τα αυτόγραφα του, όσα περιείχαν δημοσιευτά κείμενα ή σχεδιάσματα και πρώτες γραφές. Το πολύτιμο αυτό αρχείο Παπαδιαμάντη, κλεισμένο σε ένα κιβώτιο, το μετέφερε ο ίδιος στη Σκιάθο όταν μετακόμισε εκεί οριστικά το 1908 και

Ο πιο επιφανής διηγηματογράφος δεν κράτησε στα χέρια του δικό του βιβλίο

με το θάνατό του η περιπέτεια των γραφτών του μόλις άρχιζε. Οι φτωχές αδελφές του πωλούσαν ή παραχωρούσαν κομμάτια του αρχείου σε όποιον ενδιαφερόταν έστω και λίγο γι' αυτές. Για το σκόρπισμα των χειρογράφων του αρχείου, ο Γ. Βαλέτας χρησιμοποίησε τον όρο «χαλασμός».

Την επαύριον του θανάτου

Το ενδιαφέρον για την έκδοση των έργων εκδηλώθηκε, όπως και ο ίδιος ο κυρ Αλέξανδρος είχε προβλέψει, από την επαύριον του θανάτου του. Με πρωτοβουλία του φίλου του Γ. Βλαχογιάννη τα δικαιώματα εκδόσεως πουλήθηκαν από τις αδελφές Παπαδιαμάντη στον εκδοτικό οίκο Γ. Φέξη, και από το 1912 ως το 1914 κυκλοφορούν έντεκα συνολικά τόμοι. Κάποια διηγήματα επιτρέπει ο Βλαχογιάννης και πρωτοδημοσιεύονται στο περιοδικό «Καλλιτέχνης». Η έκδοση Φέξη έγινε γρήγορα, με προχειρότητα και αρκετές ατέλειες, παραλείψεις και λάθη, ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις μάς δίνει καλύτερες γραφές από τις πρώτες δημοσιεύσεις, αφού ο εκδότης είχε στα χέρια του πολλά από τα χειρόγραφα ή αποκόμματα του αρχείου Παπαδιαμάντη. Την ίδια εποχή ο Ηλ. Δικαίος εξέδωσε τρία τομίδια με διηγήματα, στα οποία άλλοτε διασώζει γνήσιες γραφές, άλλοτε όμως επεμβαίνει στους διαλόγους για να απαλείψει το σκιαθίτικο ιδίωμα. Τα αυτόγραφα που είχε ο Φέξης πέρασαν στα χέρια του Ελευθερουδάκη για την έκδοση πέντε μικρών τόμων που άρχισε το 1924 και ολοκληρώθηκαν το 1930. Ο Ελευθερουδάκης ακολούθησε κατά πόδας την έκδοση Φέξη και αναπαράγει τα λάθη της. Η προσφορά του όμως είναι ότι δημοσιεύει κάποια διηγήματα για πρώτη φορά.

Από το 1918 που πρωτοπήγε ο δημοσιογράφος και λογοτέχνης Κ. Φαλτάιτς στη Σκιάθο, ενδιαφέρθηκε για την οικτρή τύχη των αδελφών του Παπαδιαμάντη, οι οποίες σε αντάλλαγμα του παραχώρησαν αυτόγραφα με ανέκδοτα θρησκευτικά ποιήματα και ατελή κομμάτια από διηγήματα, καθώς και αποκόμματα πρώτων δημοσιεύσεων. Τα ποιήματα δημοσιεύονται από τον Φαλτάιτς, ή παραχωρημένα από αυτόν, σε διάφορα περιοδικά. Κάποια διηγήματα με νεότερη επεξεργασία και διορθώσεις από το χέρι του Παπαδιαμάντη αναδημοσιεύονται κυρίως στο περιοδικό «Μπουκέτο» στα χρόνια του '30. Στα 1925-27 πρωτοδημοσιεύονται στην εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα» και «Κυριακή του Ελευθέρου Βήματος» δέκα διηγήματα που ο Παπαδιαμάντης είχε δώσει το 1907 στον Δ. Κακλαμάνο για να δημοσιευτούν στην εφημερίδα «Το Νέον Αστύ», κάτι που τότε δεν έγινε.

Στις αρχές της δεκαετίας του '30 ο Octave Merlier, Γάλλος νεοελληνιστής και μετέπειτα δόκιμος μεταφραστής του Παπαδιαμάντη στη γαλλική γλώσσα, πήγε στη Σκιάθο, γνωρίστηκε με την Κυρατσούλα Παπαδιαμάντη και αφού έλαβε μέρος του αρχείου, εξέδωσε την αλληλογραφία Παπαδιαμάντη με πρόλογο και πλούσιο φιλολογικό υπομνηματισμό το 1934 και την ίδια χρονιά εξέδωσε έναν τόμο με μετα-

► **Ο Γιάννης Βλαχογιάννης σιάθηκε προσιάνης τον Παπαδιαμάντη μέχρι το θάνατό του.**

«Πρώτον έρχομαι να σας ενθυμίσω την αδελφική φιλία τον μακαρίτον αδελφού μας και δεύτερον λαμβάνω το θάρρος να σας ερωτήσω διά την υπόθεσιν της εκτυπώσεως των έργων», τον γράφον (14/10/11) οι αδελφές του.

▲ **Ο Δημήτριος Κακλαμάνος (Λονδίνο 1944) δημοσιεύει, στα 1925-27, δέκα διηγήματα τον Παπαδιαμάντη στο «Ελεύθερο Βήμα». Τον τα είχε δώσει ο ίδιος στα 1907 για δημοσίευση στην εφημερίδα το «Νέον Αστύ» που εξέδιδε ο Κακλαμάνος. Όμως, την ίδια χρονιά (24/3), το «Νέον Αστύ» άλλαξε εκδότη, αφού ο Κακλαμάνος μπηκε από τότε στη διπλωματία. Ετσι έμειναν στα χέρια του για μια εικοσαετία αδημοσίευτα τα διηγήματα. (φωτ.: Ν. Γ. Καλλίνκος «Δημ. Κακλαμάνος» εκ. «Δόμος»).**

▲ **Ο Κ. Φαλτάιτς γύρω στα 1920. Εδειξε ενδιαφέρον για τις αδελφές τον Παπαδιαμάντη και ταξίδεψε το 1918 στη Σκιάθο. Εκείνες σε αντάλλαγμα του παραχώρησαν αυτόγραφα και αποκόμματα πρώτων δημοσιεύσεων. Κάποια διηγήματα επεξεργασμένα εκ νέου και διορθωμένα από τον Παπαδιαμάντη αναδημοσιεύθηκαν στη δεκαετία του '30, κυρίως στο περιοδικό «Μπουκέτο».**

▲ Οκτάβιος και Μέλω Μερλιέ το 1932 στη Σκιάθο. Ο Γάλλος νεοελληνιστής από το 1925 ταξίδεψε πολλές φορές στη Σκιάθο. Γνώρισε και καλλιέργησε στενή γνωριμία με τις αδελφές του Παπαδιαμάντη. Τον παραχωρήθηκε και εξέδωσε υποδειγματικά το 1934 την «Αλληλογραφία». Την ίδια χρονιά εξέδωσε επίσης έναν τόμο με μεταφρασμένα διηγήματα στα γαλλικά (φωτ.: «Παπαδιαμάντης και Σκιάθος», εκδ. Κ.Μ.Σ., 1991).

◀ Η βιβλιογραφία «Αλέξ. Παπαδιαμάντη» τον Γιώργον Κασιόμπαλη (φωτογραφία) αν και δημοσιευμένη στη δεκαετία του '30 εξακολουθεί να έχει θεμελιακή αξία. Κατά καιρούς έχουν γίνει συμπληρώσεις αλλά η βιβλιογραφική ενημέρωση γύρω από τον Παπαδιαμάντη πάσχει. Ακόμη δεν βρέθηκε ο φιλότιμος βιβλιογράφος του. (φωτ.: αρχείο Κ. Λιόντη).

φράσεις διηγημάτων του Παπαδιαμάντη στα γαλλικά.

Το 1940 εκδόθηκε η βραβευμένη μονογραφία του Γ. Βαλέτα «Παπαδιαμάντης. Η ζωή – Το έργο – Η εποχή του», που μελετά τη ζωή και τη δημιουργία του συγγραφέα ιστορικά και κριτικά. Εξετάζει την προσωπικότητα και τις πιο λεπτές πτυχές του βίου του Παπαδιαμάντη, ενώ στο τέλος της μελέτης δίδεται μια ταξινομημένη βιβλιογραφία με σκοπό να λειτουργήσει ως βοηθητική αφετηρία για τους μεταγενέστερους ερευνητές. Μέσα στην Κατοχή, επίσης, το 1945, επιχειρούν και οι Εκδόσεις Καραβία την έκδοση του παπαδιαμαντικού έργου, σταματούν όμως στον πρώτο τόμο, τα «Θαλασσινά Ειδύλλια».

Τα «Απαντα»

Καθώς τα χρόνια περνούσαν και οι παλιές αποσπασματικές εκδόσεις είχαν εξαντληθεί, πρόβαλλε επιτακτικό το αίτημα των πνευματικών ανθρώπων, αλλά και του κοινού για μια κριτική και συνολική έκδοση, μια έκδοση δηλαδή που θα συμπεριλάμβανε όχι μόνο τα ιστορικά μυθιστορήματα, τις νουβέλες και τα 170 πάνω-κάτω διηγήματα του Παπαδιαμάντη, αλλά ακόμη τα ποιήματα, τα άρθρα, τις επιφυλλίδες, τις νεκρολογίες και τα λίγα μνημογραφικά κείμενα που συναπαρτίζουν το έργο του. Η πρώτη έκδοση των «Απάντων» άρχισε το 1954 από τον εκδοτικό οίκο Δ. Δημητράκου, με τη φιλολογική επιμέλεια του Γ. Βαλέτα. Την αποτέλεσαν πέντε τόμοι και ένας έκτος ως επιστέγασμα των «Απάντων» ο οποίος περιλάμβανε σχεδόν αυτούσια την μελέτη του Βαλέτα για τον Παπαδιαμάντη, που είχε εκδοθεί αυτοτελώς το 1940. Η έκδοση αυτή κατάφερε για πρώτη φορά να συγκεντρώσει το σύνολο σχεδόν των παπαδιαμαντικών κειμένων, ταξινομημένο χρονολογικά, συνοδευμένο με γλωσσάρια, πίνακες και σύντομα κριτικά σχόλια. Ο επιμελητής ερευνήσε πρωτότυπα και χειρόγραφα και το έργο του φιλοδοξούσε να αποτελέσει πρότυπο επιστημονικής εργασίας στον τομέα της κριτικής έκδοσης κειμένου, ωστόσο είναι φανερό ότι η γενικότερη εκδοτική πολυπραγμοσύνη του Βαλέ-

τα επηρέασε αρνητικά το ποιοτικό αποτέλεσμα της δουλειάς του. Χωρίς να παύει να αποτελεί επίτευγμα, αφού οι νεότεροι από αυτήν έμαθαν τον Παπαδιαμάντη, η έκδοση αυτή συχνά δεν κατορθώνει να αποκαταστήσει προβληματικά σημεία, ενώ κάποτε απλώς αναπαράγει γραφές των εκδόσεων Φέξη και Ελευθερουδάκη.

Σημερινές ελλείψεις η βιβλιογραφική ενημέρωση και η λεπτομερής μελέτη των αυτογράφων

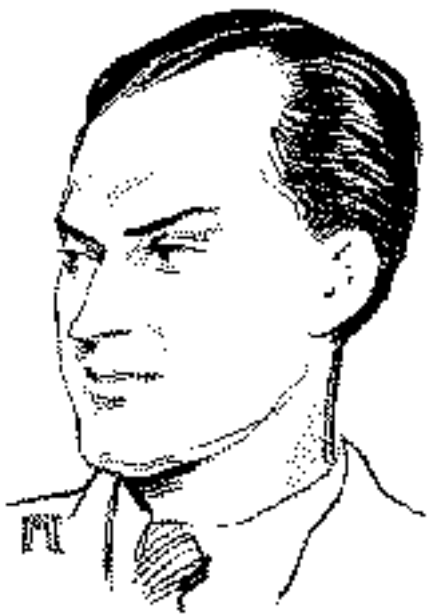
Μια άλλη έκδοση «Απάντων» στην οποία οι φιλόλογοι –άδικα– δεν αναφέρονται τόσο συχνά είναι η τρίτομη έκδοση της Εννς Βέν – Σεφερλί, που πραγματοποιήθηκε το 1962. Η προσπάθειά της είναι σοβαρή και ευσυνεί-

δητη, όμως κάποιες φορές αναπαράγει με ευλάβεια τις πρώτες δημοσιεύσεις, συνεπώς και τα λάθη τους, ενώ παραλείπει ένα μεγάλο αριθμό διηγημάτων του Παπαδιαμάντη, όσα δηλαδή δημοσιεύτηκαν «μετά θάνατον».

Επρεπε να περιμένουμε έως τη δεκαετία του '80 για να μπορούμε να μιλάμε για στερεότερο παπαδιαμαντικό κείμενο, ως τότε δηλαδή που εξέδωσε τα «Απαντα» Παπαδιαμάντη ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Η έκδοση άρχισε το 1981 από τις εκδόσεις «Δόμος» και ολοκληρώθηκε με τον πέμπτο ογκώδη τόμο της το 1988. Για πρώτη φορά έχουμε στα χέρια μας κριτικό κείμενο, αποτέλεσμα δουλειάς είκοσι και πλέον ετών, συνοδευόμενο από κριτικό υπόμνημα, sigla και testimonia, υπομνηματισμό βιβλιογραφικού χαρακτήρα και Γλωσσάρι στο τέλος του κάθε τόμου. Η βαθιά γνώση του παπαδιαμαντικού κειμένου, η πλήρης εξοικείωση και η αγαπτική σχέση με αυτό οδήγησαν τον επιμελητή σε ουσιαστικές κριτικές παρατηρήσεις και διορθώσεις, σε προτάσεις με ισχυρό ερμηνευτικό έρεισμα. Τα «Απαντα» συμπληρώνει ένας τόμος με την αλληλογραφία Παπαδιαμάντη, που περιλαμβάνει το πλήρες corpus των παπαδιαμαντικών επιστολών. Εδώ ο επιμελητής ακολουθεί πιστά την ορθογραφία των χειρογράφων. Σε ό,τι αφορά το ορθογραφικό ζήτημα της έκδοσης των «Απάντων», ο Τριανταφυλλόπουλος επέλεξε να μας δώσει ένα κείμενο με ενοποιημένη και εκσυγχρονισμένη ορθογραφία. Υπάρχουν αρκετές ενστάσεις ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα, μιας και πολλοί σύγχρονοι ερευνητές φρονούν ότι μια κριτική έκδοση οφείλει να τηρήσει την ορθογραφία των πρώτων δημοσιεύσεων, που εκφράζει την ορθογραφική βούληση του συγγραφέα. Είναι πάντως εντυπωσιακό το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια η έρευνα φέρνει στο φως συνεχώς νέα στοιχεία σχετικά με την έκδοση και μελέτη του παπαδιαμαντικού έργου, έτσι ώστε ακόμη και μια τόσο πλήρης φιλολογική δουλειά, όπως αυτή του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου να είναι επιδεκτική αναθεωρήσεως. Ο ίδιος άλλωστε δεν έπαψε έως σήμερα να προβαίνει σε κριτικές παρατηρήσεις.

Σε μια εποχή που οι μελέτες για τον Παπαδιαμάντη και οι εκδόσεις των έρ-

► **Ο Γιώργος Βαλέτας (σκίτσο Αντ. Πρωτοπάτιση) εκδίδει το 1940 μια εκτενή και ουσιαστική φιλολογικά βιογραφία του Παπαδιαμάντη. Με δική του φιλολογική επιμέλεια επιχειρείται το 1954, για πρώτη φορά, η συγκέντρωση, ταξινόμηση και εν τέλει έκδοση «Απάντων». Αρκετές γενιές Ελλήνων γνώρισαν τον Παπαδιαμάντη από την εξάτομη αυτή έκδοση του Βαλέτα.**

γων του διαδέχονται η μια την άλλη εκείνο από το οποίο πάσχουμε είναι κυρίως η βιβλιογραφική ενημέρωση. Είμαστε τυχεροί που έχουμε στα χέρια μας τη βιβλιογραφική εργασία του Γ. Κατσιμπαλη (1934 και 1936), η οποία ακόμη και σήμερα είναι ο βασικός οδηγός των μελετητών στις παπαδιαμαντικές έρευνες. Με τη δουλειά του Κατσιμπαλη η μελέτη του Παπαδιαμάντη πέρασε στο στάδιο της θετικής, αντικειμενικής, μεθοδολογικά ακριβούς, με ένα λόγο της επιστημονικής έρευνας. Ο άνθρωπος που θεωρείται ο θεμελιωτής της βιβλιογραφίας της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας μας παρουσίασε με κατάταξη χρονολογική «... εξήντα άγνωστα διηγήματα, ένα μεγάλο μυθιστόρημα και ένα πλήθος άρθρα, σημειώματα κ.λπ., που αποτελούν το ένα τρίτο τουλάχιστον του όλου έργου του Παπαδιαμάντη και παραμένουν ως σήμερα ανέκδοτα, σκορπισμένα στα διάφορα έντυπα του καιρού που πρωτοδημοσιεύτηκαν, παραπεταμένα, αγνοημένα, ακοίταχτα» και όλα αυτά πολύ πριν επιχειρηθεί μια συνολική έκδοση Παπαδιαμάντη. Ο Ιω. Συκουτρής μιλάει για «ανασκαφή». Λόγω της παραδειγματικής επιμέλειας που έδειξε ο «Κολοσσός» αυτός της βιβλιογραφίας στη συλλογή και κατάταξη του υλικού του κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες, και της πληθώρας των στοιχείων που έφερε στο φως, το έργο του έχει θεμελιακή αξία για την προώθηση των παπαδιαμαντικών σπουδών.

Στη βιβλιογραφία αυτή προστέθηκε αργότερα η βιβλιογραφία του Γ. Βαλέτα (πρώτη μορφή στο έργο «Παπαδιαμάντης», 1940, και δεύτερη επεξεργασμένη μορφή με προσθήκες στον έκτο τόμο των «Απάντων» (1955), που είναι ταξινομημένη χρονολογικά και μας δίνει αρκετά στοιχεία, κάποια από τα οποία όμως πρέπει να χρησιμοποιούνται με επιφύλαξη. Είναι ενδιαφέρουσα η καταγραφή των μεταφράσεων του Παπαδιαμάντη, γιατί σε αυτόν τον τομέα οι γνώσεις μας είναι ελλιπείς. Πολύ αυστηρή είναι η στάση του

Βαλέτα απέναντι στο έργο του Κατσιμπαλη, γεγονός που επέσυρε την οργή του Γ. Φουσάρα, ο οποίος με τη σειρά του στη δική του βιβλιογραφία για τον Παπαδιαμάντη (1940) έκανε δριμύτατες παρατηρήσεις και ακύρωσε πολλά από τα πορίσματα της εργασίας του Βαλέτα. Κατεβάζει τις αναγραφές του Βαλέτα «που πρέπει τελικά να δεχθούμε» στο είκοσι τοις εκατό των αντίστοιχων αναγραφών Κατσιμπαλη, δίνοντάς μας παράλληλα και κάποια νέα λήμματα. Βιβλιογραφίες Παπαδιαμάντη βρίσκουμε ακόμη στο «*Αρχειό Ευβοϊκών Μελετών*», παλαιότερα στην «*Ελληνική Βιβλιογραφία*» του Ν. Γ. Πολίτου και στα «*Απαντα*» της Σεφερλή. Σε αυτές προστέθηκαν αργότερα οι τρεις βιβλιογραφίες του Χ. Χειμώνα (1977, 1981, 1987), που μας προσφέρουν αρκετά λήμματα, παρότι περιλαμβάνουν και κάποια σημειώματα δευτερεύουσας σημασίας. Υπάρχουν μεγάλα κενά στη βιβλιογραφική ενημέρωση των είκοσι τελευταίων ετών και ένα από τα πιο βασικά φιλολογικά desiderata για τις παπαδιαμαντικές σπουδές είναι η κατάρτιση μιας κριτικής βιβλιογραφίας Παπαδιαμάντη.

Μελέτη των αυτογράφων

Ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος επισημαίνει ότι ο κυρ Αλέξανδρος δεν ταλανίστηκε μόνο ο ίδιος όσο ζούσε, αλλά τα ίδια υπέφερε ως σήμερα και το έργο του από τυπογράφους, διορθωτές, επιμελητές και εκδότες. Ετσι στις μέρες μας προβάλλει επιτακτική η ανάγκη για λεπτομερή μελέτη της χειρόγραφης και έντυπης παράδοσης του παπαδιαμαντικού κειμένου. Το κενό αυτό έρχονται να περιορίσουν τα «*Φύλλα Εσκορπισμένα*» (1994), έργο δύο πανεπιστημιακών δασκάλων, των Φ. Α. Δημητρακόπουλου και Γ. Α.

Χριστοδούλου. Πρόκειται για μια εργασία καθαυτό φιλολογικής υποδομής, που ασχολείται με θέματα, όπως η τύχη του αρχείου Παπαδιαμάντη και ο εντοπισμός, η παρουσίαση, καταγραφή και μελέτη των αυτογράφων, όρος απαραίτητος για κάθε επιστημονικώς σοβαρή έκδοση και συνεπώς για την ανάλυση και ερμηνεία του κειμένου. Σε πολλά σημεία οι συγγραφείς υποδεικνύουν θέματα που χρειάζονται περαιτέρω επεξεργασία, όπως η σημασία του περιοδικού «*Μπουκέτο*», που αποτελεί πλέον ανοιχτό θέμα στη φιλολογική έρευνα. Επισημαίνουν ότι το περιοδικό, στα παπαδιαμαντικά διηγήματα που δημοσίευσε, δίνει τις γραφές που επεξεργάστηκε ο Παπαδιαμάντης, αφού προέρχονται από αυτόγραφα ή αποκόμματα που πήρε ο Κ. Φαλτάιτς το 1919 από τη Σκιάθο. Ετσι λοιπόν, έπειτα από μια συναρπαστική μετ'εμποδίων πορεία μέσα από τις ατραπούς των γνωστών και άγνωστων χειρογράφων, των διορθωτικών εικασιών, των παλαιότερων εκδόσεων και των νέων δεδομένων, επιδιώκεται η κατά το δυνατόν προσέγγιση της οριστικής βούλησης του συγγραφέα.

Όπως σημειώνει ο Ελύτης στο βιβλίο του για τον Παπαδιαμάντη, το παρελθόν κάποτε μας αιφνιδιάζει με τη δύναμη της επικαιρότητάς του. Πέρασαν 90 χρόνια από τότε που ο Σκιαθίτης «ο λευκοφόρος την διάνοιαν» εκοιμήθη, αλλά η λήθη δεν τον σκέπασε. Οι αλληπάλληλες εκδόσεις των έργων του, ο συνεχώς αυξανόμενος όγκος της βιβλιογραφίας του και όλες οι αναζητήσεις και προβληματισμοί των ειδικών μελετητών μαρτυρούν ότι το άστρο του είναι ανέσπερο, και η μαρμαρυγή του μεγαλοχολικού και μυστηριώδους φωτός του στις μέρες μας κάθε άλλο παρά λιγότεψε. ❧

▼ **Σάββατο, 30 Μαΐου 1998. Καϊούνια Λίμνης Ειβοίας. Εγκαίνια ναϊοκον Φιλίππων Σέρραρντ. Ζήσιμος Λορεντζάτος αριστερά, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος δεξιά. Ο πρώτος παρακίνησε ή ωσότοτερα, ενθάρρυνε τον δεύτερο να ξεπεράσει τους δισταγμούς και να καταπιστεί με κριτική έκδοση «Απάντων» Παπαδιαμάντη. Οχι βέβαια τυχία αφού η τριβή των Λορεντζάτων με το παπαδιαμαντικό έργο έχει προηγηθεί, χρονικά τουλάχιστον.**

Η κριτική έκδοση των «Απάντων»

▲ Ο καθηγητής Λίνος Πολίτης (φωτογραφία με τον Γιώργο Σεφέρη, Μάιος του 1966), με την εισαγωγή και τις σημειώσεις του στον «Βαρδιάνο στα σπόρκα» (εκδ. «Γαλαξίας»), έδειξε το δρόμο στον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο.

ΤΟ ΚΟΜΨΟ γαλάζιο τομίδιο του «Γαλαξία» έγραφε στο εξώφυλλο, με φόντο έναν χάρτη της Σκιάθου, «Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, Βαρδιάνος στα σπόρκα, Εισαγωγή και σημειώσεις Λίνου Πολίτη» – Το κρατούσα, Απρίλιος του 1969 ήταν, και μ' έτρωγε η ζήλια.

Τον Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Αγαπούσα από τα πρώτα γυμνασιακά χρόνια τον Παπαδιαμάντη, αλλά αξιώθηκα να τον διαβάσω όλον, από την πρώτη έκδοση των «Απάντων» του Γ. Βαλέτα, όταν ετοιμαζόμουν το 1956 να δώσω πτυχιακά στον Γ. Ζώρα, που όμως με ρώτησε για τον Βικέλα και τον Βιζυινό. Διέπλευσα τη θάλασσά του σε κατάσταση θάμβους –έκτοτε με ακολουθεί αδιάλειπτα αυτή η θάλασσα–, αλλά σχεδόν καμία σημασία δεν έδωσα στις φιλολογικές πληροφορίες των «κριτικών υπομνημάτων» της έκδοσης. Για κάμποσα χρόνια δεν υποψιαζόμουν ότι ενδέχεται να υπάρχει πρόβλημα αξιοπιστίας του παπαδιαμαντικού κειμένου.

Τα μάτια μου μισάνοιξαν όταν διάβασα το τέλος από την πρώτη παράγραφο των Σημειώσεων του Λίνου Πολίτη –ο Θεός να τον αναπαύει– στη γαλαξιακή έκδοση του «Βαρδιάνου...»: «Όλες οι ανατυπώσεις στηρίζονται στην έκδοση Φέξη και επαναλαμβάνουν σταθερά τα τυπογραφικά λάθη εκείνης (π.χ. *μεγάλην* (βράκαν) αντί *πλατειαν*, *Λέμισεν* αντί *Λέμπεν*, *προσκεφάλαιον* αντί *προσκέφαλον* κ.ά.π.). Η δική μας έκδοση βασίζεται στην πρώτη δημοσίευση στην “Ακρόπολη”, με την οποία έγινε προσεκτική αντιβολή».

Δεν περνούσαν ακόμη μεγάλες ιδέες από το μυαλό μου, ωστόσο ο «Βαρ-

◀ *Με τη μελέτη του τετράτομου έργου «Σκιάθου Λαϊκός πολιτισμός» τον παπα-Γιώργη Ρήγα (φωτογραφία του Οκτάβιου Μερλιέ) έγινε βεβαιότητα στον Ν. Α. Τριανταφυλλόπουλο η κριτική έκδοση των «Απάντων». Δεύτερος ξάδερφος του Παπαδιαμάντη, ο Γ. Ρήγας, 30 χρόνια δάσκαλος πριν χειρονομηθεί κληρικός, εκφώνησε τον επικήδειο στην ταφή του.*

διάνος»... του Α. Πολίτη ουκ εά με καθεύδειν και συλλογιόμουν ότι θα ήταν αληθινή ευτυχία, αν κατορθώνα να εκδώσω στην ίδια σειρά, και με τον τρόπο που έδειχνε ο σπουδαίος νεοελληνιστής, ένα ή δυο παπαδιαμαντικά τομείδια, τα ένα οπωσδήποτε με τον «Ερωτα-ήρωα» και τα συγγενή διηγήματα. Αν θυμάμαι καλά, το πρότεινα στον μακαρίτη Α. Βοσβούνη που το δέχτηκε. Ο «Γαλαξίας», όμως, έφθινε – μόλις που πρόλαβα να δω τους δυο πρώτους τόμους του Πολύβιου.

Ενάμιση χρόνο αργότερα κάποιος καλός άνεμος έφερε στη Χαλκίδα τον Π. Σ. Πίστα και την αειμνηστή γυναίκα του Αντωνία. Αγαπούσαν πολύ τον Παπαδιαμάντη και από αυτούς έμαθα την ύπαρξη ενός πολύτιμου για τις παπαδιαμαντικές σπουδές έργου. Όταν γύρισαν στη Θεσσαλονίκη, μου το ταχυδρόμησαν: ήταν ο τετράτομος «Σκιάθου λαϊκός πολιτισμός» του μακαριστού παπα-Γιώργη Α. Ρήγα – ένα από τα καλύτερα δώρα που έλαβα στη ζωή μου.

Τον κατέφαγα, και τότε το δειλό ερώτημα «Λες, λες να χρειάζεται κριτική έκδοση ο Παπαδιαμάντης;» – δεν τολμούσα ούτε στον εαυτό μου να το απευθύνω δυνατά – έγινε βεβαιότητα. Για να φανεί όμως ο πρώτος τόμος της κριτικής έκδοσης των Απάντων χρειάστηκε να περάσουν έντεκα χρόνια (1981) – άλλοτε στην κόψη των κυμάτων και άλλοτε στο λάκκο τους. Ακόμη εφτά κύλησαν ώσπου να εκδοθεί ο πέμπτος (1988). Η Αλληλογραφία βγήκε το 1992. Η πρώτη μου όμως επαφή με

τις πρώτες δημοσιεύσεις παπαδιαμαντικών διηγημάτων – όρος εκ των ων ουκ άνευ προκειμένου να επιχειρηθεί κριτική έκδοση – είχε γίνει ενωρίτερα, το 1975. Από την αντιβολή τους με το κείμενο των Απάντων και με τη βοήθεια του Γ. Α. Ρήγα προέκυψε μια σειρά «Διορθωτικών στον Παπαδιαμάντη» που δημοσιεύτηκαν στα «Ελληνικά». Είχα αρχίσει πια να εξοικειώνομαι και με το γράμμα του Παπαδιαμάντη.

Όστόσο δεν είχα τολμήσει να σκεφτώ μια κριτική έκδοση όλου του Παπαδιαμάντη. Μου υπεραρκούσε μια επιλογή διηγημάτων σε δυο τόμους που είχα αναλάβει για λογαριασμό κάποιου εκδοτικού οίκου, και η δημοσίευση σποραδικών διορθώσεων. Όταν όμως λύθηκε η συνεργασία μου με τον εκδότη, ο Ζήσιμος Λορεντζάτος μου επέβαλε να καταπιαστώ με τα Απαντα. Το έργο ξεπερνούσε τα μέτρα μου, έκανα όμως υπακοή. Ο Δημήτρης Μαυρόπουλος – στην αρχή και ο Σπύρος Ντάβρης – του νεογέννητου «Δόμου» επωμίστηκαν την υπέρογκη δαπάνη και τα τρεχάματα για τη φωτογράφιση ή φωτοτύπηση των πρώτων δημοσιεύσεων. Έτσι είδε το φως η πρώτη συνολική κριτική έκδοση του Παπαδιαμάντη. Οι λεπτομέρειες της ετοιμασίας της είναι μια ιστορία που δε χωράει εδώ.

Το 2001, εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννηση του Παπαδιαμάντη,

θα συμπληρωθούν είκοσι χρόνια από την έκδοση του Α΄ τόμου. Παρά τις αναπόφευκτες ατέλειές της έγινε αποδεκτή από τους φιλόλογους και από ένα μέρος του αναγνωστικού κοινού. Ο όγκος της, το συνακόλουθο υλικό βάρος της, ο φιλολογικός χαρακτήρας της και η σχετικά υψηλή τιμή της δεν επέτρεψαν να γίνει κοινό ανάγνωσμα. Εντούτοις κάποιοι τόμοι της ανατυπώθηκαν δυο φορές. Ο εκδότης και ο επιμελητής δεν έχουν παραιτηθεί από την ιδέα μιας χρηστικότερης έκδοσης, δείγμα της οποίας είναι μια Ανθολογία διηγημάτων περίπου πεντακοσίων σελίδων που σύντομα θα εκδοθεί από τον «Δόμο».

Βραχύ χρονικό και βραχύτερος απολογισμός

Ποια ήταν η σημασία της κριτικής έκδοσης; Προφανώς δεν ανάστησε τον Παπαδιαμάντη – αυτός ήταν πάντοτε ζωντανός και ζωηφόρος ανάμεσά μας. Έχω όμως την εντύπωση ότι μας έφερε πιο κοντά του και ανανέωσε τη μελέτη και του γράμματος και του πνεύματός του. Αν δεν με γελούν τα μάτια μου, η παπαδιαμαντική βιβλιογραφία πληθύνθηκε ραγδαία μετά την έκδοση, που ήταν ένα είδος σαμαδούρας, ή, φιλολογικότερα, σημείο αφετηρίας και αναφοράς μαζί.

Δώδεκα χρόνια ύστερα από την ολοκλήρωσή της πόσο αντέχει; Φίλος συμμαθητής του Παπαδιαμάντη, από κακή εκτίμηση του κειμένου κάποιων αναδημοσιευμένων διηγημά-

των, έγραψε πρόσφατα ότι «μένει ανοικτό το θέμα μιας κριτικής έκδοσης του Παπαδιαμάντη» – κρίση άδικη. Η κριτική έκδοση – καλή ή μέτρια, κακή ή απαράδεκτη υπάρχει. Το σωστό είναι ότι χρειαζόμαστε μια νέα κριτική έκδοση, γιατί καμιά έκδοση αυτού του είδους, από τον Ομηρο έως τον Ερωτόκριτο και τον Παπαδιαμάντη, δεν είναι ποτέ οριστική.

Στο Συθνήδριο που έγινε τον φετινό Ιούλιο για να τιμηθεί η μνήμη του Γ. Π. Σαββίδη, βασισμένος στη συγκομισμένη ως τώρα πείρα – που την πλούτισαν τα νέα ευρήματα (χειρόγραφα, μεταφράσεις, διορθωμένα αποκόμματα κ.λπ.) και η συστηματικότερη μελέτη του παπαδιαμαντικού κειμένου –, υπέδειξα τις απαραίτητες, κατά τη γνώμη μου, προϋποθέσεις για μια μελλοντική κριτική έκδοση του Παπαδιαμάντη. Θα ευχόμουν να μην επιχειρηθεί προτού περάσουν μερικά χρόνια. Ο μελλοντικός κριτικός εκδότης θα χρειαστεί να προπονηθεί αρκετά.

Όσο να έλθει ο καιρός εκείνος, θα προστρέχουμε στην υπάρχουσα, παρ' όλες τις αδυναμίες της, ακριβώς όπως καταφεύγουμε σε πλήθος παλιότερων εκδόσεων αρχαίων και μεσαιωνικών κειμένων. Εντωμεταξύ ολοένα και θα γίνονται από τους μελετητές του παπαδιαμαντικού έργου διορθώσεις στο κείμενό της – όπως η πρόσφατη *θωπειών* αντί *θυσιών* «Στο Χριστό, στο Κάστρο» – άλλοτε με ξαφνικά τινάγματα ή εκλάμψεις και άλλοτε ύστερα από επίπονη πολιορκία και δύσκολους συσχετισμούς. Επιπλέον θα νοθεύονται κείμενα που κακώς θεωρήθηκαν παπαδιαμαντικά και θα προστίθενται, ίσως, νέα στα ήδη γνωστά. Για να το πω κάπως με τον τρόπο του Σεφέρη, θα προχωρούμε με διαδοχικές εκपुरσοκροτήσεις.

Είναι βέβαιο πως ποτέ δε θα έχουμε πλήρη αποκατάσταση του παπαδιαμαντικού γράμματος. Βεβαίωτο όμως είναι πως ο Παπαδιαμάντης θα μένει αμετακίνητος – ταπεινός αλλά πρωτοκάθεδρος. ❧

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

1. Ο φιλολογικός όρος «κριτική έκδοση» (λατιν. editio critica) δεν έχει καμιά σχέση με τη λογοτεχνική κριτική. Μια κριτική έκδοση αποβλέπει αποκλειστικά στην αποκατάσταση ενός κειμένου, που για διάφορους λόγους μάς έχει παραδοθεί με σημαντικές φθορές, και στον έλεγχο της γνησιότητας του. (Σημειώνω πως όλες ανεξαιρέτως οι εκδόσεις Απάντων Παπαδιαμάντη περιλαμβάνουν κείμενα που δεν ανήκουν στη δική του γραφίδα).

Ο Παπαδιαμάντης σήμερα

Τον **ΒΑΣΙΛΗ ΠΑΝΤΑΖΗ**

*Υποψηφίου διδάκτορος της Φιλοσοφικής Σχολής
του Πανεπιστημίου Αθηνών*

*Με δύο λόγια, εμείς πρέπει να πλησιάσουμε
τον Παπαδιαμάντη κι όχι να προσπαθήσουμε
να τον φέρουμε στα νερά μας.*

Χρήστος Βακαλόπουλος

ΕΧΕΙ ΓΙΝΕΙ αποδεκτό, περίπου σαν μαθηματικό αξίωμα, ότι ο Παπαδιαμάντης είναι γλωσσικά δυσνόητος. Χαρακτηριστικά, μάλιστα, είναι τα σχόλια του τύπου «οι νέοι μας δεν καταλαβαίνουν την παπαδιαμαντική γλώσσα», γι' αυτό και η υπόδειξη για την αναγκαιότητα της μετάφρασής της στη σημερινή. Ο Νάσος Βαγενάς, πάντως, θεωρεί την αντίληψη αυτή περισσότερο κατάλοιπο «του παιδαγωγικού, παρά ιδέα που διαπνέεται από γλωσσικό ρεαλισμό». Και, τέλος πάντων, καλό θα ήταν να μάθουμε κι εμείς σε ποια σχολεία έχουν διδάξει αυτοί οι άνθρωποι ή σε

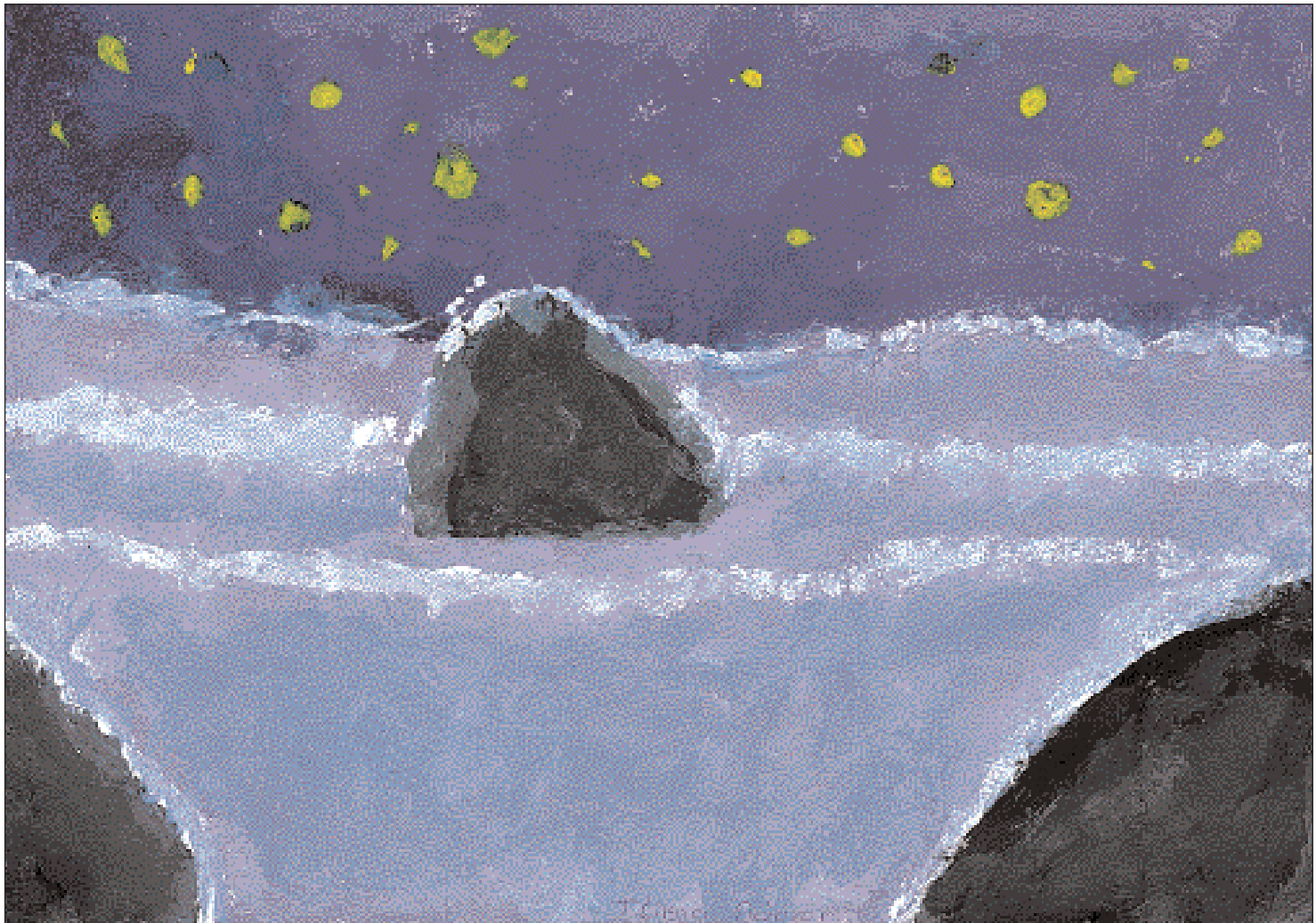
ποια παιδιά έχουν διαβάσει Παπαδιαμάντη «κι εκείνα δεν κατάλαβαν γρυ», σημειώνει ο Γιώργος Γιατρομανωλάκης. Η μόνη εμπειρία, πάντως, που έχω δει καταγεγραμμένη, είναι η αδυναμία κάποιων γονιών, αρχής γενομένης από τον Μυριβήλη, το 1949 (αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο «μετέγραψε στη δημοτική» τρία παπαδιαμαντικά διηγήματα) να μεταδώσουν στα παιδιά τους τον Παπαδιαμάντη. Ο Μυριβήλης, βέβαια, επανήλθε, το 1963, καταλήγοντας στην άποψη ότι ο μόνος τρόπος για να μη χάσουμε τον Παπαδιαμάντη είναι να διδάσκεται στα σχολεία «από ανθρώπους που είναι ικανοί να τον νιώσουν και να τον διδάξουν».

Εδώ επιχειρώ να καταθέσω μια μαρτυρία, που ίσως βοηθήσει να προσεγγίσουμε το ζήτημα της περιλάλητης γλωσσικής δυσκολίας του Παπαδιαμάντη και κάποιες σκέψεις που σχετίζονται με την επικαιρότητα του παπαδιαμαντικού κόσμου.

Πιθανώς όσοι μιλούν για μεγάλες δυσκολίες στην προσέλαση λογίων κειμένων από τα σημερινά παιδιά, αγνοούν την πραγματικότητα του σημερινού σχολείου. Λ.χ. δεν

*Η παπαδιαμαντική
γλώσσα είναι δυσ-
νόητη σήμερα ή όχι;*

◀ Ζωγραφιές μαθητών του 7ου Γυμνασίου Χαλκίδας, αριστερά τον Δημήτρη Καραχάλιον, δεξιά τον Γιώργον Πέλεχα, εμπνευσμένες από το διήγημα «Άνθος του γιαλού». Στο περινό σχολικό έτος οι μαθητές, με την εποπτεία της φιλόλογου Μαργαρίτας Παπαγεωργίου, διαβάζοντας έργα του Παπαδιαμάντη, έκαναν ζωγραφικές εργασίες που στη συνέχεια εκδόθηκαν σε *Λεύκωμα*, εικονογραφώντας τα αντίστοιχα παπαδιαμαντικά κείμενα και τις σχετικές αναλύσεις και σκέψεις των μαθητών.

έχουν μελετήσει τα εγχειρίδια που χρησιμοποιούμε για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Αν ανοίξουν τα, κατά βάση καλά, βιβλία μας, θα δουν ότι σ' αυτά δίνεται ιδιαίτερο βάρος στις ετυμολογικές συσχετίσεις και στη διαχρονική εξέλιξη της γλώσσας μας. Είναι κοινή η διαπίστωση των δασκάλων και των φιλόλογων που με σοβαρότητα και αγάπη καταπίαστηκαν με τη διδασκαλία του Παπαδιαμάντη στο δημοτικό, στο γυμνάσιο ή στο λύκειο, ότι οι γλωσσικές δυσκολίες των μαθητών είναι πολύ λίγες. Τόσο λίγες, ώστε τα παιδιά μπορούν να αναδιηγηθούν το «Μυρολόγι της φώκιας» ύστερα από μία και μόνη μεγαλόφωνη ανάγνωση από τον δάσκαλο, χωρίς μάλιστα να έχουν μπροστά τους το κείμενο κατά τη διάρκειά της. Αν οι μαθητές διδαχτούν τη γλώσσα όπως επιτάσσουν οι σχετικές οδηγίες, τότε τα γλωσσικά εμπόδια υπερπηδώνται πολύ εύκολα και τα παιδιά μπορούν να διαβάσουν τον αληθινό Παπαδιαμάντη, δηλαδή την αληθινή του γλώσσα.

Νομίζω ότι εκδόσεις του πρωτότυπου παπαδιαμαντικού κειμένου, συνοδευόμενες, ίσως, από επιτυχημένη εικονογράφηση (τα *Διηγήματα της αγάπης*, των εκδόσεων «Αρμός», αποτελούν ένα υπόδειγμα) και λίγες λεξιλογικές επεξηγήσεις είναι κατάλληλες για παιδιά και εφήβους. Παρενθετικά σημειώνω ότι στα δύο πρώτα τεύχη των «Παπαδιαμαντικών Τετραδίων» ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να βρει εντυπώσεις από τη διδασκαλία διηγημάτων του Παπαδιαμάντη στο δημοτικό σχολείο και λεπτομερείς οδηγίες για τη διδακτική πράξη.

Όσον αφορά τις διασκευές και μεταγραφές στη δημοτική ή όπως αλλιώς τις ονομάζουν οι συντάκτες τους, των οποίων δεν αμφισβητώ τις καλές προθέσεις, ο στοιχειώδης σεβασμός στον Παπαδιαμάντη, αλλά και στον αναγνώστη, επιβάλλει να αναφέρεται ρητά (στο *εξώφυλλο*, βέβαια) ότι δεν πρόκειται για το κείμενο που έγραψε εκείνος. Σημειώνω ότι η Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων κάνει λόγο για «εμφανή υποκρισία» των εκδοτών παπαδιαμαντικών μεταφράσεων και καλεί, μάλιστα, το υπουργείο Πολιτισμού «να καλύψει νομοθετικά το κενό απαγόρευσης της γλωσσικής αλλοίωσης των κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας».

Οι γλωσσικές, λοιπόν, δυσκολίες του παπαδιαμαντικού κειμένου δεν είναι απαγορευτικές, είναι όμως αλήθεια ότι ο

▲ «Το σπιτάκι στο λιβάδι». Ζωγραφιά της Χρυσάνθης Ζεγκίνη, μαθήτριας το 1991 στο Πειραματικό Σχολείο της Θεσσαλονίκης. Ο ζωγράφος Νίκος Παραλής, στα θέματα που έδινε ως δάσκαλος ζωγραφικής, ήταν και διηγήματα του Παπαδιαμάντη. Ετσι, το 1991 οργάνωσε έκθεση με περίπου 120 έργα μαθητών.

Παπαδιαμάντης δεν είναι αρεστός σε όλους, μικρούς ή μεγάλους. Η απάρεσκεια οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: άλλοτε στις αισθητικές αντιλήψεις του αναγνώστη και άλλοτε στην αδυναμία να κατανοηθεί ο κόσμος του –κάποτε και στα δύο μαζί. Το πρώτο είναι, ως ένα βαθμό, αρκετά υποκειμενική υπόθεση. Για το δεύτερο αντιγράφω τον Εκο: «Διαβάζουμε μυθιστορήματα για να αποκτήσουμε εικόνες που θα μας επιτρέψουν να τα διαβάσουμε. Μας μισούν σε κόσμους που μας ήταν άγνωστοι και μας γίνονται οικείοι». Και συμπληρώνει, ότι τα μεγάλα βιβλία δεν προϋποθέτουν τη γνώση μιας κοινωνίας, αλλά την παρέχουν. Ασφαλώς, γιατί διαφορετικά πρέπει να διαγράψουμε και τον Σαίξπηρ και τον Όμηρο και τον Θερβάντες. ❀

Η «σεληνοφεγγής νυξ»

Του **ΝΙΚΟΥ ΟΡΦΑΝΙΔΗ**

Συγγραφέα – Εκδότη
του περιοδικού «Ακτή»

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ προβάλλει μέσα από τον τόπο της καθ' ημάς ανατολής. Γι' αυτό και καταθέτει μια ζωντανή εμπειρία και αλήθεια ζωής, όπως την παραδίδει ο ορθόδοξος νεοελληνικός βίος. Συγχρόνως, όμως, μέσα από το έργο του που μας κατέλιπε, φαίνεται να συναντάται και με μιαν ολόκληρη αρχέγονη και αρχέτυπη παράδοση, που υπερβαίνει τα όρια της ορθόδοξης εμπειρίας και ανάγεται, δραματικά και δυναμικά, στη μνήμη του ιερού και του αρχετυπικού. Είναι η ιδιάζουσα και μυστική συνάντηση με έναν άλλο τόπο, τον αρχέγονο τόπο του ιερού, με τη δεξιά του οφθαλμού ή κυρίαρχη μνημιακή μνήμη.

▼ **π. Σταμάτη Σκλήρη, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», 1997 (ακρυλικό σε παλιό πλαστήρι).**

ανάγεται ή που μας συνάπτει με τη θεματική του ιερού, το οποίο γίνεται δεκτό εν φόβω και τρόμω. Τελεί σε μιαν προοπτική που κείται πέραν της εμφάνειας του λόγου, με τον οποίο συνηθίσαμε να ζούμε. Σε αυτά τα μέτρα είναι και η ανάδειξη ή συνάντηση με το θηλυκό στοιχείο, που μας επιβάλλεται ως στοιχείο συντριπτικό και καταστροφικό, μαγευτικό ή γοητευτικό μέσα στον κόσμο.

Με αυτήν την προοπτική δεσπόζει στο αφηγηματικό του έργο «Η σεληνοφεγγής νυξ».

Είναι η σελήνη που προβάλλει «ως θέλητρον μυστηριώδες». Γι' αυτό και η σελήνη στον Παπαδιαμάντη υπερβαίνει την οποιαδήποτε ρομαντική επιφάνεια. Το φως της σελήνης καθίσταται μυστηριακό, μαγευτικό, σαγηνευτικό, συντριπτικό, όπως μαγευτικές, μυστηριακές, γοητευτικές, ή συντριπτικές υπήρξαν οι «νύξ» ή «νύχτες» των μυστηριακών δυνάμεων της σελήνης, της εμφάνειας και παρουσίας του θηλυκού, του μητριαρχικού στοιχείου μέσα στον κόσμο. Είμαστε ορατοί στην αρχέγονη εμπειρία της απερίτισταση του άλογου και του τρομερού, που είναι το μυστηριακό, γοητευτικό και συντριπτικό έως καταστροφικό. Η «νύξ» ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα να αναζητήσει κανείς την παρουσία της σελήνης στο έργο του Παπαδιαμάντη. Πρόκειται για μια παρουσία συνεχή, επίμονη, αθηροστική της ανάγνωσης και κατανόησης του έργου του. Μέσα από την ανάδειξη της «σεληνοφεγγούς νυχτός» θα προβάλλει ως θέλητρον μυστηριώδες η σελήνη, που παραμένει, τόσο στο θηλυκό και μητριαρχικό στοιχείο που υπόκειται στον κόσμο που ενοικούμε, όσο και τον τόπο του μυστηριακού και του ιερού.

Τρία διηγήματα

Ακολουθούν, συνιστούν γραμματικές σημειώσεις, μέσα από την αναφορά σε τρία διηγήματα του Παπαδιαμάντη, όπως «Η Νοσταλγός», το «Ονειρο στο κύμα» και η «Η Φαρμακολύτριά».

Και πρώτα στο διήγημα «Η Νοσταλγός». Στο διήγημα είναι η γυναίκα, που, ως νοσταλγός, επιχειρεί την απόδραση και τη νυχτερινή, υπό το φως της σελήνης, θαλάσσια διαφυγή

και επιστροφή στην ονειρική της πατρίδα.

«Η σελήνη επρόβαλε, μόλις αρχίσα να φθινή τρίτην νύχταν μετά το ολογέμισμά της εις την κορυφήν του βουνού, κι εκείνη, ασπροφορεμένη, μετά τούς στεναγμούς και τόσα περιπαθή άσματα έκραξε.

»— Να έμβαινα σε μια βαρκούλα, τώρα δα... έτσι μου φαίνεται... να φτάναμε πέρα [...]

»Η σελήνη ολονέν υψούτο εις το στερέωμα, αμαυρούσα και τα τελευταία αστεράκια, τα οποία αφανή έλαμπον δειλώς εις τας γωνίας του ουρανού. Η θάλασσα εφρικία ηρέμα από την

λεπτήν αύραν την εξακολουθούσαν να πνέν ως λείψανον ανέμου, όστις είχεν αυλακώσει από πρωίας. Ητο νυξ Μαΐου θερμή, και η λεπτή αύρα επί μάλλον δροσερωτέρα καθίστατο καθόσον πελαγιωτέρα προσέπνεεν εις το στόμιον του λιμένος. Δύο αμαυροί όγκοι, επαργυρούμενοι και στιλπνούμενοι αμυδρώς από το μελαγχολικόν φως της σελήνης, διεγράφοντο ο εις προς ανατολάς, ο άλλος προς δυσμάς, χωρίς να διακρίνονται εις τας διαλείψεις του φωτός και της σκιάς αι λεπτομέρειαι του εδάφους. Ησαν αι δύο γείτονες νήσοι. Μυστηριώδες θέλητρον απέπνεεν όλη η σεληνοφεγγής νυξ. Η βαρκούλα έπλεεν εγγύς της μιας των νησίδων, εφ' ης εφαινοντο εναλλάξ φωτεινά και σκοτεινά σημεία, βράχοι στιλβοντες εις το φως της σελήνης...»

Σαφής εδώ η είσοδος του θηλυκού στοιχείου, που νοσταλγεί την επιστροφή στον άλλο τόπο. Παράλληλα η σελήνη λειτουργεί ως θέλητρον μυστηριώδες, μας ετοιμάζει για την είσοδό μας στον τόπο του ονειρικού και του μυστηριακού. Τον τόπο του ιερού. Το θηλυκό στοιχείο είναι εδώ γοητευτικό και συγχρόνως σαγηνευτικό. Νοσταλγεί τον τόπο της οικειώσης. Τον άλλο τόπο, το μαγικό και μυστηριακό.

Το ίδιο θα συναντήσουμε και στο «Ονειρο στο κύμα»:

«Την ανεγνώρισα πάραυτα εις το φως της σελήνης, το μελιχρόν, το περιαργυρούν όλην την άπειρον οθόνην του γαλνιώντος πελάγους και κάμνον να χορεύουν φωσφορίζοντα τα κύματα. Ητο απόλαυσις όνειρον, θαύμα... Ητον πνοή, ίνδαλμα αφάνταστον, όνειρον επιπλέον εις το κύμα, ήτο νηρίς, νύμφη, σειρήν, πλέουσα ως πλέει ναυς μαγική, η ναυς των ονειρών...»

Η γυναίκα–σελήνη, προβάλλει εδώ κατά τρόπο δυναμικό και συγκλονιστικό. Εμφανής εδώ η αναγωγή στον τόπο του μυστηριακού, τα σαγηνευτικού, του ονειρικού. Το ανδρικό στοι-

► Σκηνή από τη «Φαρμακώτρια» στην παράσταση «Ο άντρας και ο έρωας» πάνω σε κείμενα του Παπαδιαμάντη, που παρουσίασε το 1995 η Εταιρεία Θεάτρων και Τέχνης στο θέατρο «Η Αγορά» στην Πάτρα.

χείο, αμήχανο, ενεδ παρακολουθεί την παντοδύναμη είσοδο του γυναικειού, που παραμένει γοητευτικό, μαγευτικό και ουσιαστικά απλοϊκό, όπως και στη «Νοσταλγία». Όσα συντελούνται περιβάλλονται την αχλύ του ονειρικού, του μαγικού, του μυστηριακού, στο οποίο αδυνατεί να συμμετάσχει το ανδρικό στοιχείο. Το θηλυκό στοιχείο είναι εκείνο που με το δικό του τρόπο «ιερούργει».

Είτα η Εκάτη

Ετσι και στο διήγημα «Η Φαρμακώτρια». Το θηλυκό στοιχείο είναι που δεσπόζει, που πρωταγωνιστεί, που τελει τα ιερά και τα μυστηριακά.

«Η σελήνη δεν είχε ανατείλει ακόμη, επειδή ήτο δύο ή τρεις ημέρες μετά την πανσέληνον. Μέσα εις το ρέμμα, βαθειά κάτω, αντήχει ο ρόχθος του χειμάρρου, του σχηματιζομένου από τας χιόννας τας λυομένας. Και εις υψηλός μαύρος βράχος ίστατο απέναντί μου, μυστηριώδης εις το σκότος...»

«Είτα, αντικρύ μου, εις την κλιτύν την κρημνώδη, ήρχισα να βλέπω μίαν ανταύγειαν. Αι πρώται ακτίνες της σελήνης επηργύρωνον τας κορυφάς των δένδρων. Εφθασα εις την βάση του όρους και ήρχισα ν' ανέρχωμαι τον ανήφορον. Αφού ανέβην υπέρ τα δισχιλία βήματα, σπεύδων και ασθμαίνων, είδα πέραν αντικρύ την σελήνην, εκείθεν του συνδένδρου λόφου, του

κρυπτοντος όπισθέν μου τον ορίζοντα, είδα την σελήνην απαλλαγείσαν της λοφιάς του αντικρυνού, μεμακρυσμένου βουνού, όπου επί τινα λεπτά εφαινετο ως να καίεται, είτα η Εκάτη, αφήσασα το δένδρον μαύρον και σκοτεινόν απόκαυμα, ανήλθε βραδεία, εν αγλαία και αποθεώσει φαινή, ύπερθεν της λοφιάς του όρους [...].

«Κατέβην ακόμη χαμηλότερα το βουνόν. Η σελήνη εμεσουράνει ήδη, κι έφεγγεν εις όλην την κλιτύν [...]

«Αύρα έπνεε ψυχρά, και ηπειλει να σβύση την λαμπάδα. Επειδή εδέησε να περιστεγάσω το φως διά της παλάμης, δεν έβλεπον τίποτε πέραν του τοίχου του ναού. Η σελήνη είχε περικαλυφθή εις νέφν.»

Η Εκάτη είναι θεότητα μυστηριακή, μαγική, σεληνιακή. Όπως και η Ελένη, η Φαίδρα, η Μηδεια. Πρόκειται για θεότητες που ανάγονται στο βαθύτατο αρχέγονο στοιχείο, που, παρά την επιβολή και την επικράτηση των δυνά-

▼ Από την ταινία του Γιάννη Σμαραγδή «Καλή σου νύχτα κρ-Αλέξανδρε», η Δέσποινα Πολίτη στο ρόλο της Μοσχούλας, της αγαλόμορφης νύμφης, από το διήγημα «Όνειρο στο κύμα».

μεων του ελληνικού λόγου, συνεχίζουν να διαπερνούν ή να υπόκεινται στη μνήμη και στο βαθύτατο ψυχοσμόμας. Ετσι και η σελήνη-Εκάτη διέρχεται το σκηνικό της «Φαρμακώτριας»

κατά τρόπο δυναμικό, θριαμβευτικό, συντριπτικό. Παρακολουθεί τα αφηγηματικά δρώμενα, φωτίζει τα τελούμενα ιερά, το τελετουργικόν της γυναικός.

Το θέμα της σελήνης, του μυστηριακού είναι σημαντικό αλλά ανερευνήτο ακόμη στην πεζογραφία του Παπαδιαμάντη. Συνιστά την άλλη τη βαθύτερη, τη σκοτεινή όψη του ιερού βάθους της ποιητικής αφηγηματικής του τέχνης. Μια κωδικοποίηση, μια καταγραφή και μια ανάγνωση της οδευσης ή της περιπλάνησης της σελήνης στο έργο του θα μας απεκάλυπτε μίαν άλλη λανθάνουσα δυναμική του. Που εκβάλλει στην αποκάλυψη ενός πολυδύναμου έργου. ✎

Βιογραφία Δ. Παπαδιαμάντη.

Εγεννήθη εν Σκιαθῶ, τῆ 4 Μαρτίου 1851. Ἐβγήκε
ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον ἐν Σκιαθῶ, τῆ 4 Μαρτίου 1851. Ἐβγήκε
ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον ἐν Σκιαθῶ, τῆ 4 Μαρτίου 1851. Ἐβγήκε
ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον ἐν Σκιαθῶ, τῆ 4 Μαρτίου 1851. Ἐβγήκε

▲ Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, καλοντυμένος, ποζάρει στις αρχές του 1908 και φωτογραφίζεται από τον ζωγράφο Γ. Χαϊζόπουλο.

Βιογραφία Ἄλ. Παπαδιαμάντη

«Ἐγεννήθη ἐν Σκιαθῶ τῆ 4η Μαρτίου 1851. Ἐβγήκε ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον εἰς τὰ 1863, ἀλλὰ μόνον τὸ 1867 ἐστάλην εἰς τὸ Γυμνάσιον Χαλκίδος, ὅπου ἤκουσα τὴν Α΄ καὶ Β΄ τάξιν. Τὴν Γ΄ ἐμαθήτευσά εἰς Πειραιᾶ, εἶτα διέκοψα τὰς σπουδὰς μου καὶ ἔμεινα εἰς τὴν πατρίδα. Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1872 ὑπῆγα εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος χάριν προσκυνήσεως, ὅπου ἔμεινα ὀλίγους μῆνας. Τῷ 1873 ἦλθα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐφοίτησα εἰς τὴν Δ΄ τοῦ Βαρβακείου. Τῷ 1874 ἐνεγράφην εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν, ὅπου ἤκουα κατ' ἐκλογὴν ὀλίγα μαθήματα φιλολογικὰ, κατ' ἰδίαν δὲ ἠσχολοῦμαι εἰς τὰς ξένας γλώσσας.

Μικρὸς ἐξωγράφιζα Ἅγιους, εἶτα ἔγραφα στίχους, καὶ ἔδοξίμαζα νὰ συντάξω κωμωδίαν. Τῷ 1868 ἐπεχείρησα νὰ γράψω μυθιστόρημα. Τῷ 1879 ἐδημοσιεύθη ἡ «Μετανάστις», ἔργον μου, εἰς τὸν «Νεολόγον» Κ/πόλεως. Τῷ 1881 ἐν θρησκευτικῶν ποιημάτων εἰς τὸ περιοδικὸν «Σωτήρας». Τῷ 1882 ἐδημοσιεύθη «Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἑθνῶν», εἰς τὸ «Μὴ Χάνεσαι». Ἀργότερα ἔγραφα περὶ τὰ ἑκατὸν διηγήματα, δημοσιευθέντα εἰς διάφορα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας.»

Α. Π.

τῶ 1868
τῶ 1879
τῶ 1881
τῶ 1882
τῶ 1882

Βασικό χρονολόγιο

▲ Ο πατέρας του Αδαμάντιος Εμμανουήλ (1817-1897). Παντρεύτηκε στα 1840 την Αγγελική Μωραΐτη (1822-1896) και δύο χρόνια αργότερα, 1842, χειροτονήθηκε ιερέας. Από το γάμο τους γεννήθηκαν 9 παιδιά με τέταρτο στη σειρά τον Αλέξανδρο που αργότερα, συνδράζοντας το βαπτιστικό του πατέρα τον και την ιερατική του ιδιότητα, πήρε το επώνυμο Παπαδιαμάντης.

▲ Εκκλησιαστική πομπή στο ξεκίνημά της από την εκκλησία. Παιδικό σχέδιο του Παπαδιαμάντη. «Μικρός ζωγράφος Αγίων, είτε έγραφα στίχους κι εδοκίμαζα να συντάξω κωμωδίες», γράφει ο ίδιος στο αυτοβιογραφικό του σημείωμα που δημοσιεύθηκε στην εφ. «Πολιτεία» (13 Σεπ. 1925), μετά το θάνατό του.

Τον ΦΩΤΗ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Αναπλ. Καθηγητή Μεταβυζαντινής Φιλολογίας

1785. (περίπου). Γεννιέται ο εκ πατρός παππούς του Παπαδιαμάντη Μανόλης Διαμάντης.

1790. Γεννιέται ο εκ μητρός παππούς του Παπαδιαμάντη, Αλέξανδρος Κων. Μωραΐτης.

1798. Γεννιέται η εκ μητρός γιαγιά του Παπαδιαμάντη, Σοφούλα Αλεξ. Λογοθέτη.

1817. Γεννιέται ο πατέρας του, Αδαμάντιος Εμμανουήλ (1817-1897).

1820. Ο καπετάν Μανόλης Διαμάντης,

Σκιαθίτης, παππούς του Παπαδιαμάντη, συμμετέχει στον αγώνα κατά των Τούρκων.

1822. Γεννιέται η μητέρα του Παπαδιαμάντη Αγγελική (Γκιουλώ) Μωραΐτη (1822-1896).

1840. Γάμος των γονέων του Παπαδιαμάντη.

1842. Ο πατέρας του χειροτονείται ιερέας.

1844-1858. Γεννιούνται τα 9 παιδιά του ζεύγους παπά-Αδαμαντίου και Αγγελικής, από τα οποία δύο πεθαίνουν στη γέννα.

1851, 4 Μαρτίου. Γέννηση του Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

1856-1860. Μαθητής στο δημοτικό σχολείο Σκιάθου.

1860-1862. Τελειώνει τις δύο πρώτες τάξεις του σχολαρχείου.

1862-1865. Επειδή έχει καταργηθεί η τρίτη τάξη του σχολαρχείου στη Σκιάθο, δεν πηγαίνει σχολείο. Βοηθάει τον πατέρα του στις λειτουργίες, γράφει στίχους, ζωγραφίζει και προσπαθεί να γράψει κωμωδίες.

1865-1866. Τελειώνει την τρίτη τάξη του σχολαρχείου στη Σκόπελο. Παραμένει στη Σκιάθο λόγω οικονομικών δυσχερειών.

1867. Γράφεται στην πρώτη τάξη του Γυμνασίου στη Χαλκίδα.

1868. Επιχειρεί να γράψει μυθιστόρημα.

1869. Εγγράφεται στην τρίτη τάξη του Γυμνασίου Πειραιώς. Τέλη Ιανουαρίου του 1870 εγκαταλείπει την τρίτη τάξη και γυρίζει στη Σκιάθο.

1872. Ταξιδεύει μαζί με τον παιδικό του φίλο Νικόλαο Αγιώτη του Διανέλου, αργότερα μοναχό Νήφωνα Δοχειαρίτη, στο Άγιο Όρος, όπου παραμένει ως το τέλος του έτους.

1873. Εγγράφεται στην τετάρτη τάξη του Βαρβακειού Λυκείου των Αθηνών και παραδίδει ιδιαίτερα μαθήματα.

1874. Ο συντοπίτης του Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, τον γνωρίζει με δη-

μοσιογραφικούς κύκλους. Πιθανόν στην εφημερίδα «Εφημερίς» δημοσιεύονται δικά του άρθρα για τη Μεγάλη Εβδομάδα. Γράφει το πρώτο λυρικό ποίημά του, στη μητέρα του. Παιρνει το απολυτήριο του Γυμνασίου από το Βαρβάκειο Λύκειο, και εγγράφεται στη Φιλοσοφική σχολή, από όπου δε θα πάρει πτυχίο ποτέ.

1876. Γράφει ανυπόγραφα θρησκευτικά άρθρα στην «Εφημερίδα». Έχει μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες, παραδίδει μαθήματα και ζητάει συνεχώς χρήματα από τον πατέρα του.

1877-1878. Τον απασχολούν στρατολογικά ζητήματα.

1879, 23-24 Σεπτεμβρίου–22-23 Ιανουαρίου 1880. Κατόπιν συστάσεως του Βλάση Γαβριλίδη δημοσιεύεται σε επιφυλλίδες της εφημερίδας «Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως», το πρώτο ιστορικό του μυθιστόρημα «Η Μετανάστis», με υπογραφή Α. Πδ

1880-1881. Υπηρετεί στον στρατό. Τον Οκτώβριο 1881 δημοσιεύει το ποίημά του «Δέπσις» στο περιοδικό «Σωτήρ».

1882. Προσλαμβάνεται ως μεταφραστής στην «Εφημερίδα» 5 Νοεμβρίου 1882-8 Φεβρουαρίου 1883 δημοσιεύεται το μυθιστόρημά του «Οι Εμποροι των Εθνών», με το ψευδώνυμο Μποέμ στο «Μη χάνεσαι», του Βλάση Γαβριλίδη.

1884, 21 Απριλίου-11 Οκτωβρίου, δημοσιεύεται ανυπόγραφα η «Γυφτοπούλα» στην «Ακρόπολι».

1885, 6 Οκτωβρίου-17 Νοεμβρίου. Δημοσιεύεται στο περιοδικό *Εστία* ο «Χρήστος Μπλιώνης».

1886. Αρχίζει να συχνάζει στο μπακάλικο του Καχριμάνη στου Ψυρρή.

1887. Αρχίζει να συμμετέχει στις αγρυπνίες του Αγίου Ελισσαίου στο Μοναστηράκι. Δημοσιεύεται το πρώτο διήγημά του, «Το Χριστόψωμο», στην *Εφημερίδα*.

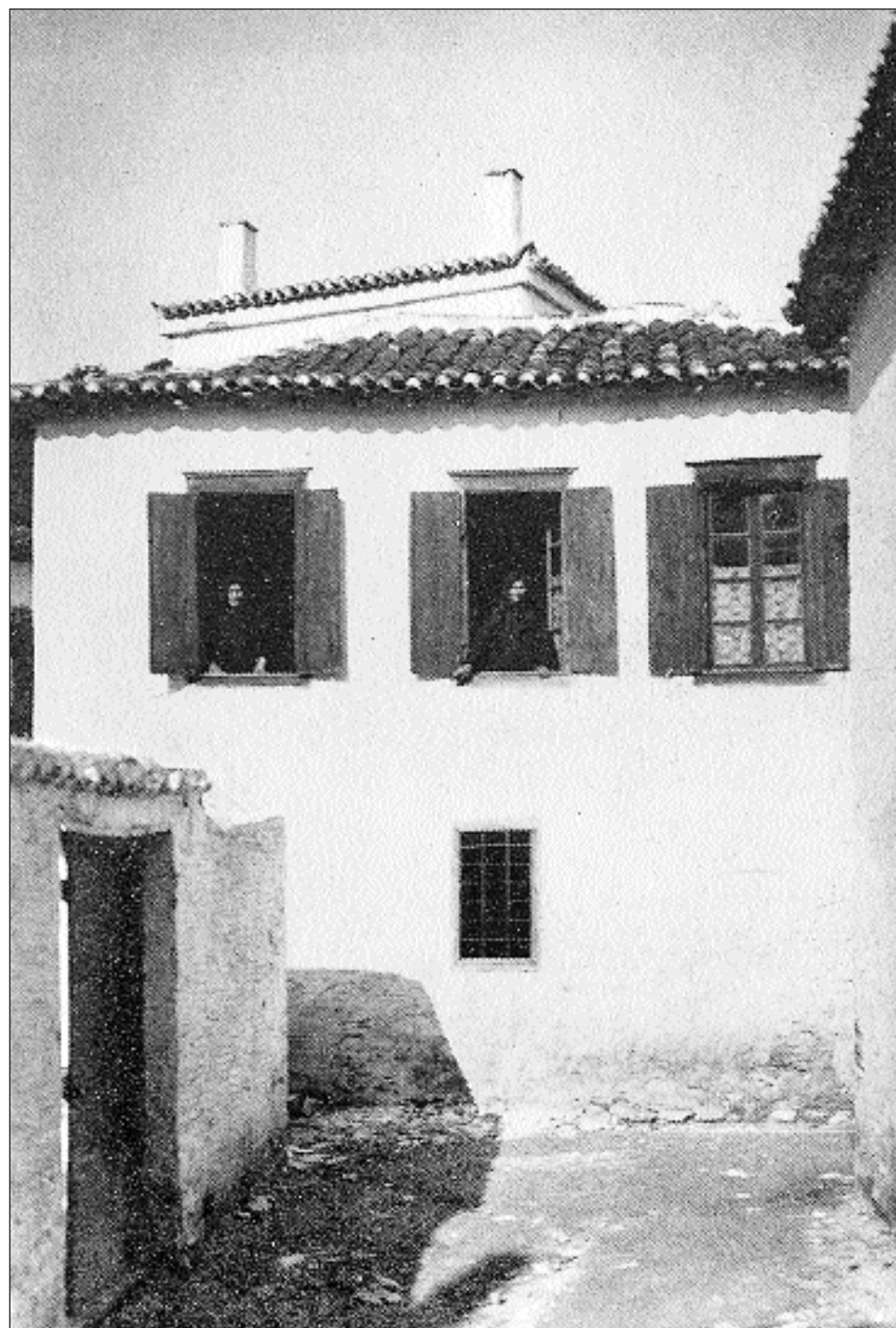
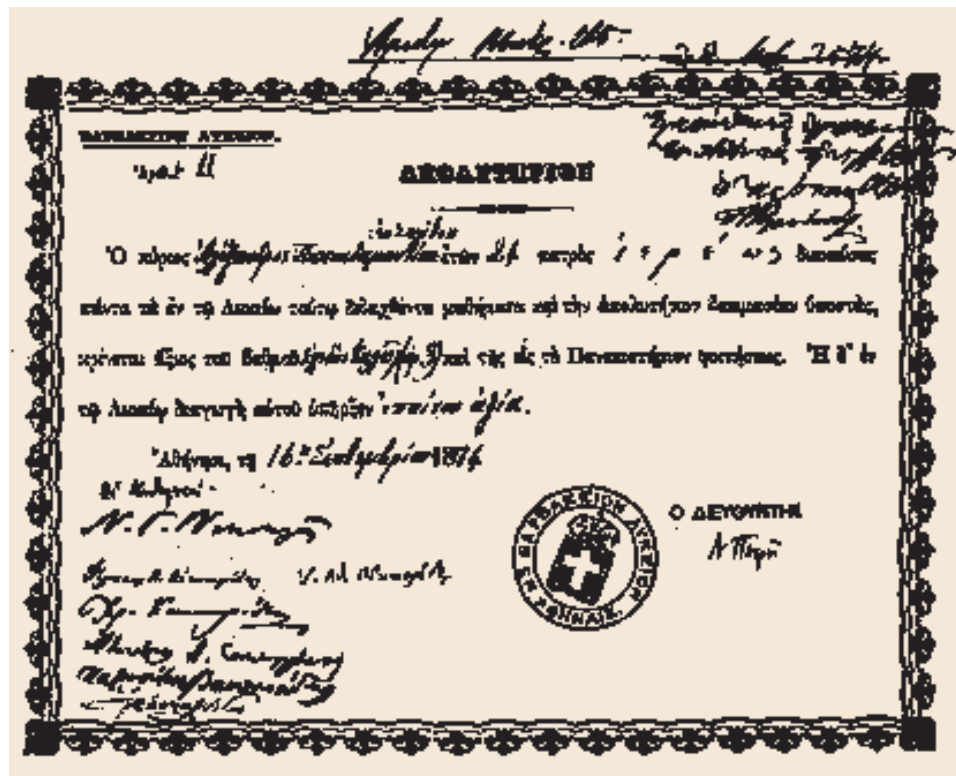
1888-1891. Τακτικός συνεργάτης στην *Εφημερίδα* ως μεταφραστής επιφυλλίδων. Εκεί δημοσιεύονται και τα πρώτα του διηγήματα.

1892. Αρχίζει συνεργασία με την εφημερίδα *Ακρόπολις* και το περιοδικό *Νέον Πνεύμα*, δημοσιεύοντας μεταφράσεις, διηγήματα και άρθρα. Κάποιες από τις μεταφράσεις του ξαναδημοσιεύονται σε βιβλία. Είναι πλέον καταξιωμένος λογοτέχνης και διάφορα έντυπα του ζητούν διηγήματα.

1899-1902. Αρχίζει συνεργασία ως μεταφραστής στην εφημερίδα *Το Αστύ*. Από το 1901 αρχίζει συνεργασία με το περιοδικό *Παναθήναια*.

1903. Ολο το έτος παραμένει στη Σκιάθο, όπου ήταν ήδη από τον Αύγουστο του 1902. Στα *Παναθήναια* δημοσιεύεται «Η Φόνισσα».

► *Το Απολυτήριο από το Βαρβάκειο Λύκειο. Δίνοντας εξετάσεις γράφτηκε, το 1873, απευθείας στην τετάρτη τάξη και ένα χρόνο αργότερα (16 Σεπ. 1874) πήρε απολυτήριο. Την ίδια χρονιά έκανε εγγραφή στη Φιλοσοφική αλλά πτυχίο δεν πήρε ποτέ. Οι οικονομικές δυσχέρειες τον έσπρωξαν οριστικά στη δημοσιογραφία ως μεταφραστή.*

► *Αρχές τον '30 οι δύο αδελφές των Παπαδιαμάντη, Κυρατσούλα και Ουρανία στα παράθυρα τον παιρικό σπιτιού στη Σκιάθο, σε φωτογραφία τον Μερλιέ. Το 1936, πεθαίνοντας η Κυρατσούλα, η τελευταία αδελφή των Παπαδιαμάντη, το σπίτι, εγκαταλειμμένο, χρησιμοποιήθηκε διαδοχικά ως στάβλος, αγρώνας και, μέχρι να απαλλοτριωθεί, ως αποθήκη πετρελαιοειδών της Ηλεκτρικής Εταιρείας Σκιάθου.*

1904. Τέλη Σεπτεμβρίου επιστρέφει στην Αθήνα από τη Σκιάθο. Τονώνει η φιλία του με τον Γιάννη Βλαχογιάννη, ο οποίος τον βοηθάει αναθέτοντάς του μεταφραστικές εργασίες. Έχει από χρόνια προβλήματα υγείας. Η συνεχής εργασία, το κάπνισμα και το κρασί αρχίζουν να τον καταβάλλουν.

1906. Ο Βλαχογιάννης τον μετακομίζει στη Δεξαμενή στο Κολωνάκι, όπου θα παραμείνει για άλλα δύο χρόνια μέχρι να φύγει οριστικά για Σκιάθο. Ο Παύλος Νιρβάνας τον φωτογραφίζει για πρώτη φορά (πρόκειται για την πολύ γνωστή φωτογραφία του Παπαδιαμάντη). Σε διάφορα έντυπα δημοσιεύονται 17 διηγήματά του.

1908. Ο γλύπτης Θωμάς Θωμόπουλος κατασκευάζει εκ του φυσικού, χωρίς όμως να το αντιλαμβάνεται ο Παπαδιαμάντης, την προτομή του σε γύψο. Από αυτό το πρόπλασμα, που σώζεται σήμερα, κατασκευάστηκαν οι προτομές που σώθηκαν στη Σκιάθο το 1925 και στη Δεξαμενή το 1965. Φωτογραφίζεται με τον Βλαχογιάννη στη Δεξαμενή. Φωτογραφίζεται επίσης, από τον ζωγράφο Γ. Χατζόπουλο. Στις 13 Μαρτίου γιορτάζεται στο φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός», η συγγραφική εικοσιπενταετηρίδα του. Τέλη Μαρτίου πηγαίνει στη Σκιάθο. Δεν θα επιστρέψει ξανά στην Αθήνα.

1911. Πεθαίνει τα μεσάνυχτα 2 προς 3 Ιανουαρίου από πνευμονία.

1912-1914. Ο εκδοτικός οίκος Γ. Φέξη δημοσιεύει σειρά τόμων με τα διηγήματά του.

1924-1925-1930. Δημοσιεύσεις διηγημάτων του από τον εκδοτικό οίκο Ελευθερουδάκης. Κάποια διηγήματά του πρωτοδημοσιεύονται στο *Ελεύθερο Βήμα* στα 1925-1927.

1934. Ο Octave Merlier δημοσιεύει την αλληλογραφία του Παπαδιαμάντη, καθώς και γαλλική μετάφραση διηγημάτων του στον τόμο «Skiathos, île grecque». Ο Γ. Κ. Κατσιμπαλός δημοσιεύει τη *Βιβλιογραφία Παπαδιαμάντη*.

1936. Πεθαίνει και η τελευταία αδελφή του Παπαδιαμάντη, η Κυρατσούλα. Ο γιος του Γεωργίου, αδελφού του Παπαδιαμάντη Απόστολος Γ. Παπαδιαμάντης (1894-1989) περισυλλέγει από το πατρικό σπίτι τα κατάλοιπα του αρχείου Παπαδιαμάντη.

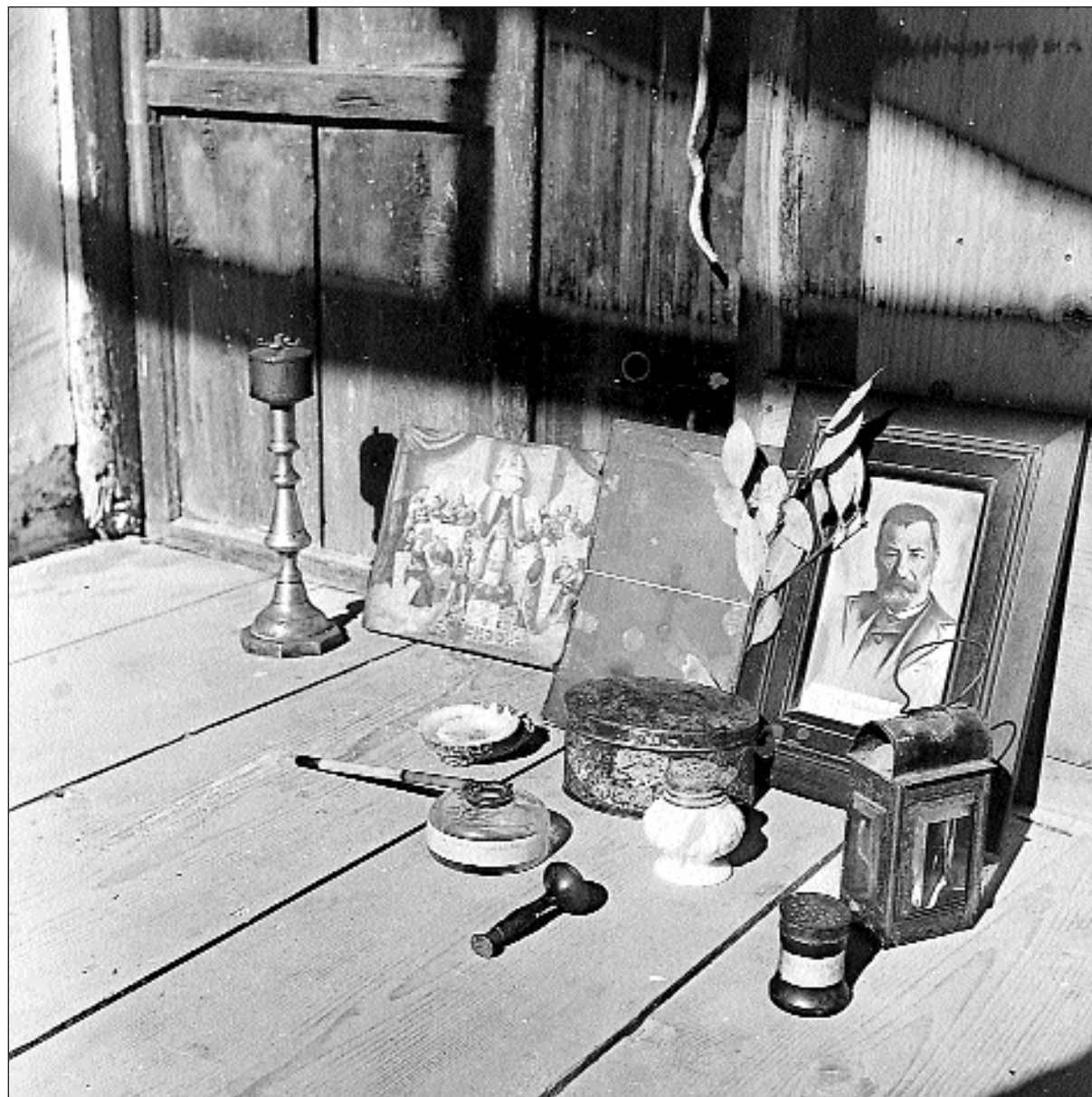
1940. Δημοσιεύεται το βιβλίο του Γ. Βαλέτα «Παπαδιαμάντης – Η ζωή – το έργο η εποχή του».

1949. Ο Κ. Θ. Δημαράς στην «Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας» κρίνει αρνητικά τον Παπαδιαμάντη.

1954-1955. Ο Βαλέτας εκδίδει σε 6 τόμους τα «Απαντα» Παπαδιαμάντη.

1977. Πρώτη δημοσίευση του δοκιμίου του Οδυσσέα Ελύτη «Η μαγεία του Παπαδιαμάντη».

1981-1988. Ο Ν. Δ. Τριανταφυλ-

▲ *Αντά ήταν όλα κι όλα τα πράγματα όταν το 1954-55 απαλλοτριώθηκε το σπίτι για να ξεκινήσουν, παρατεινόμενες μια δεκαετία περίπου, οι επισκευές. Το 1965 κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο και άρχισε να λειτουργεί το πασίγνωστο σήμερα στη Σκιάθο, Μουσείο Παπαδιαμάντη (φωτ.: Δημ. Παπαδήμος).*

◀ *Ανάκληση προτομή εντοιχισμένη το 1965 στην πλατεία της Δεξαμενής. Φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Θωμά Θωμόπουλο και πανομοιότυπη με εκείνη της Σκιάθου που στήθηκε το 1925, έχουν και οι δύο ως πρόπλασμα προτομής που έκανε εκ του φυσικού το 1908 (φωτ.: Κ. Λιόντης).*

λόπουλος δημοσιεύει σε 5 τόμους τα «Απαντα» και την «Αλληλογραφία» το 1992.

1989. Ο Φ. Δημητρακόπουλος δημοσιεύει το βιβλίο «Το Λάβαρον» με ανέκδοτο υλικό από το αρχείο του Παπαδιαμάντη. Το άγνωστο μυθιστόρημα με τίτλο το «Λάβαρον» επανεκδίδεται το 1993 με τη νέα του συνέχεια από το αρχείο Merlier.

1990. Γίνεται στη Σκιάθο το Α΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Παπαδιαμάντη. Τα Πρακτικά δημοσιεύονται το 1996. Ο Φ. Δημητρακόπουλος περιγράφει για πρώτη φορά το παπαδιαμαντικό μέρος του Αρχείου Merlier.

1994. Οι Φ. Δημητρακόπουλος και Γ. Α. Χριστοδούλου δημοσιεύουν το βιβλίο «Φύλλα Εσκορπισμένα», βασική πλέον συμβολή στην έρευνα και τη μελέτη της χειρόγραφης και έντυπης παράδοσης του παπαδιαμαντικού έργου.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΩΝ «ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΩΝ»: το παραπάνω χρονολόγιο αποτελεί μικρό μόνο μέρος του πλήρους και αναλυτικού βιοεργογραφικού χρονολογίου, που περιλαμβάνεται στο υπό έκδοση «Λεύκωμα Παπαδιαμάντη» με επιμέλεια του Φώτη Δημητρακόπουλου.

◀ *Όσο κι αν ο Παπαδιαμάντης είναι «ταυτότικό» μας σύμβολο, δεν μπορεί πλέον να μας ανήκει αποκλειστικά. Πρέπει, ιδίως σήμερα, να βρούμε φίλους και αναγνώστες και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το πορτρέτο (1988 λάδι) φιλοτεχνήθηκε από τον Ράλλη Κοφίδη, έχει ως αφηγηρία τη φωτογραφία που τράβηξε στο αιελίε του ο ζωγράφος Γ. Χατζόπουλος στις αρχές του 1908.*

Ο Παπαδιαμάντης για όλη την Ευρώπη

Του **ΛΑΚΗ ΠΡΟΓΚΙΔΗ**

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ και σημαντικοί συγγραφείς δεν είναι όπως οι καρτ-ποστάλ, δεν αντιπροσωπεύουν καμιά ιδεατή εικόνα της εθνικής μας υπόστασης. Το αντίθετο: το έργο τους διαψεύδει συστηματικά κάθε προσπάθεια υπαγωγής του σε μία και μοναδική ερμηνεία, κάθε τάση χειραγώγησής του προς όφελος της τάδε ή της δεινά συλλογικής έκφρασης. Και ακόμα παραπέρα: Το έργο τους είναι το καζάνι όπου κοχλάζουν οι ριζικές διαφορές μας, τόσο ως ατόμων όσο και ως ομάδων, όπου αναζωπυρώνονται και παραλλάζουν οι πολύπλοκοι δεσμοί μας με την παράδοση και το ιστορικό γίγνεσθαι, όπου αναταράσσονται οι σχέσεις μας με τους άλλους λαούς και όλο τον υπόλοιπο κόσμο.

Ο Παπαδιαμάντης, έναν σχεδόν αιώνα μετά το θάνατό του, παραμένει, από τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους, ο πιο συζητημένος συγγραφέας.

Δεν υπήρξε στον τόπο μας άτομο που να μην αναρωτήθηκε, συνειδητά ή ασυνειδητά, για την κρυφή γοητεία του παπαδιαμαντικού έργου. Δεν υπήρξε γενιά που να αγνόησε την καλλιτεχνική του αξία. Και δεν υπήρξε ιστορική περίοδος που να μην δικάστηκε ως προς την εμβέλειά του. Ο λόγος είναι απλούστατος. Ο Παπαδιαμάντης έγραψε (έραψε, θα έλεγα) το έργο του με όλους τους κόμπους (ιστορικούς, πολιτισμικούς, γλωσσικούς, ψυχικούς και μεταφυσικούς), που μας συνθέτουν ως λαό. Φυσικό είναι λοιπόν να μας ταλανίζει και να μας χωρίζει. Το γεγονός δε ότι πολλές φορές η διάσταση των απόψεων φθάνει μέχρι την πόλωση αποδεικνύει πως το έργο του Παπαδιαμάντη ζει και μας ακολουθεί σε όλες τις θεμελιακές επιλογές μας.

Οι κόμποι στους οποίους αναφέρομαι δεν είναι ούτε για να λύνονται ούτε, προς Θεού, για να κόβονται. Αλλά για να φωτίζονται. Για να μπορούμε να κρατάμε ανοικτό το διάλογο ανάμεσα στα αινίγματα του παρελθόντος και στα καινούργια που συσσωρεύει το παρόν.

Ο Παπαδιαμάντης, το νιώθουμε, το βλέπουμε, είναι σήμερα επίκαιρος όσο ποτέ. Αναγκαστικά επίκαιρος. Γιατί το σύνολο του πλανήτη αναμοχλεύεται και επαναδιευθετείται σε τέτοιο βαθμό, οι μετασχηματισμοί του κόσμου με στόχο την εξαφάνιση των ιστορικών οντοτήτων είναι τόσο ραγδαίοι, που όλοι μας οι κόμποι (και όχι μόνον οι δικοί μας) έρχονται διά μιας στην επιφάνεια. Και αναρωτιόμαστε: θα καταφέρουμε μέσα σε τούτη τη λαίλαπα να περισώσουμε την ιδιαιτερότητά μας; Θ' αντέξουν άραγε οι κόμποι μας σαν ζωντανές μορφές ή θα μουμιοποιηθούν και θα επιχρυσωθούν σε μια γωνιά του παγκόσμιου τουριστικού λούνα - παρκ; Θα μας συνοδεύσει, εν ολίγοις, ο Παπαδιαμάντης και στη νέα περιπέτεια που ξανοίγεται μπροστά μας;

Τίποτα δεν είναι λιγότερο βέβαιο. Αλλ' αυτό που είναι απολύτως σίγουρο είναι ότι ο Παπαδιαμάντης, σε τούτες τις συνθήκες των κοσμογονικών αλλαγών, δεν είναι πια αποκλειστικά δικιά μας υπόθεση. Όσο οι συντριπτικά πα-

νίσχυρες δυνάμεις, που εξουσιάζουν τις τύχες μας σπρώχνουν, από τα μέσα και από τα έξω, για να μετατραπούν οι κόμποι μας σε απονεκρωμένα ταυτοτικά σύμβολα, άλλο τόσο πρέπει ο Παπαδιαμάντης μας να βρούμε φίλους και αναγνώστες στην υπόλοιπη Ευρώπη. Γιατί οι κόμποι μας είναι κατά κάποιον τρόπο και οι κόμποι του πολιτισμού μας, (για τον οποίο είμαστε όλοι εξίσου υπεύθυνοι). Και γιατί, εάν η Ευρώπη δεν μπορεί ν' αναγνωρίσει, να προστατεύσει και να ενισχύσει τα πολιτιστικά της θεμέλια, τότε και το κομμάτι της που λέγεται Ελλάδα θα πάει, όπως και η ίδια, κατά διαόλου. ❦

ΣΗΜΕΪΩΣΗ:

Ο Λάκης Προγκίδης έχει εκδώσει στο Παρίσι το 1997 τη μελέτη «La conquête du roman. De Papadiamantis à Boccace» με πρόλογο του Μίλαν Κούντερα. Μεταφρασμένη από τον Πάνη Κιουρτσάκη εκδόθηκε και στα ελληνικά: «Η κατάκτηση του μυθιστορήματος. Από τον Παπαδιαμάντη στον Βοκκάτσιο», «Εστία», 1998. Είναι επίσης εκδότης του τριμηνιαίου περιοδικού «Atelier du roman».